

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**DİNİN DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ:
İRAN'IN SURIYE POLİTİKASI**

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan:
Faruk HANEDAR

İstanbul, 2019

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**DİNİN DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ:
İRAN'IN SURİYE POLİTİKASI**

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan:
Faruk HANEDAR

Öğrenci No:
150771009

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Atahan Birol KARTAL

İstanbul, 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Dinin Dış Politikaya Etkisi: İran’ın Suriye Politikası” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 25.09.2019

Faruk HANEDAR

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

25.09/2019

Enstitümüz *Uluslararası İlişkiler* Anabilim Dalı *Uluslararası İlişkiler* Programı yüksek lisans öğrencilerinden **150771009** numaralı **Faruk HANEDAR**'ın "*Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim – Öğretim Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "*Dinin Dış Politikaya Etkisi: İran'ın Suriye Politikası*" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 21/05/2019 tarih ve 2019/21 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 29. maddesinin 3. fıkrası gereğince (45) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında ~~oyçokluğu/oybirliği~~ ile ~~Kabul/Red veya Düzeltme~~ kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 4 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Atahan Birol KARTAL
(Beykent Üniversitesi)

ÜYE

Dr. Öğr. Üyesi Ülke Evrim UYSAL
(Beykent Üniversitesi)

ÜYE

Doç. Dr. Hikmet KIRIK
(İstanbul Üniversitesi)

Adı ve Soyadı : Faruk HANEDAR
Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Atahan Birol KARTAL
Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans / 2019
Alanı : Uluslararası İlişkiler
Anahtar Kelimeler : Din, Dış Politika, İran İslâm Cumhuriyeti, Şii Hilâli, Şii Milisler, Suriye Savaşı

ÖZ

DİNİN DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ: İRAN’IN SURİYE POLİTİKASI

2000’li yılların ardından “dinin dış politikaya etkisi” uluslararası ilişkilerde tartışılan bir konu hâline gelmiştir. Özellikle klasik realizm teoride dine yer açmaktadır. Dolayısıyla bu alanda yapılan bazı çalışmalarda dinin dış politikaya hangi yönlerden etki ettiği incelenmiştir. Dinin, meşruiyet aracı, dünya görüşü, devlet dışı dinî aktörler ve bölgesel dinî meseleler bakımından dış politikaya etki edebileceği ortaya koyulmuştur. 2011 yılında başlayan Suriye savaşı ve bu savaşın en önemli aktörlerinden biri olan İran bu konuda önemli bir örnek teşkil etmektedir. İran, Orta Doğu’da bir Şii hilâli/ekseni oluşturmuştur. Suriye de bu Şii hilâlinin en önemli unsurlarından biridir. Dolayısıyla İran, mezhep bağı üzerinden ilişki kurduğu Suriye’ye iç savaş başladıktan sonra siyasî, askerî ve ekonomik destek vermiştir. İran’ın özellikle dünyanın çeşitli bölgelerinden Şii milisleri ortak bir ideolojik zeminde buluşturarak savaştırması, “Şii Hilâli”nin parçalanmasını önlemek adına mezhep merkezli politika sürdürmesi bu bağlamda değerlendirilmesi gereken bir konudur.

Name and Surname : Faruk HANEDAR
Supervisor : Dr. Faculty Member Atahan Birol KARTAL
Degree and Date : Master / 2019
Major : International Relations
Key Words : Religion, Foreign Policy, Islamic Republic of Iran,
Shiite Crescent, Shiite Militia, Syrian War

ABSTRACT

THE EFFECT OF RELIGION ON FOREIGN POLICY: IRAN'S SYRIAN POLICY

After the 2000s, the effect of religion on foreign policy became a subject of debate in international relations. Especially classical realism theory takes religion into account. Therefore, in many studies conducted in this field have examined how religion influences foreign policy. It has been demonstrated that religion can influence foreign policy in terms of legitimacy, worldview, non-governmental religious actors and regional religious issues. The Syrian War, which started in 2011 and Iran, one of the most important actors of this war, is an important example. Iran has formed a Shiite crescent in the Middle East. Syria is also one of the most important elements of this Shiite crescent. Therefore, Iran has been giving political, military and economic support to Syria after the civil war started through the sectarian connection. It is an issue that needs to be evaluated in this context that Iran brings together Shiite militias from various regions of the world on a common ideological ground and maintains a sectarian centered policy in order to prevent the disintegration of the “Shiite Crescent”.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZ.....	i
ABSTRACT.....	ii
TABLolar VE ŞEKİLLER LİSTESİ	v
GİRİŞ	1
1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER, DIŞ POLİTİKA VE DİN	4
1.1. Bütüncül Bir Disiplin Olarak Uluslararası İlişkiler.....	5
1.2. Uluslararası Sistemi Realist Bir Bakışla Açıklamak: İnsan, Devlet ve Dış Politika.....	9
1.2.1. Devlet Üzerine Farklı Yaklaşımlar	9
1.2.2. İnsan Doğası ve Dış Politika	10
1.2.3. Güç Unsurları	12
1.2.4. Millî Çıkar ve Güçler Dengesi	14
1.3. Dinin Politikadan Ayırıştırılması ve Realist Bir Bakışla Yeniden Entegrasyonu	15
1.3.1. Dinî Politik	18
1.3.3. Din ile Politikanın Ayırıştırılması	19
1.3.4. Uluslararası Politikada Dinin Yeri	24
1.3.4.1. Meşruiyet Aracı Olarak Din.....	25
1.3.4.2. Din ve Dünya Görüşü	26
1.3.4.3. Devlet Dışı Dinî Aktörler.....	28
1.3.4.4. Bölgesel Dinî Meseleler ve Politika	28
2. İRAN İSLÂM CUMHURİYETİ’NİN DİNÎ POLİTİKASI	30
2.1. “İslâm Devrimi” Öncesi ve Sonrası İran	31
2.1.1. Pehlevi Devleti	32
2.1.2 İran İslâm Cumhuriyeti	35
2.2. İran Dış Politikasında Dinî Retorik; Pragmatik Pratik	38
2.3. Devrim İhracı ve Şii Yayılmacılığı Politikası	42

2.3.1. Devrim Muhafızları ve Kum Medreseleri.....	43
2.2.2. İran'ın Şii Hilâli Hayâli.....	44
3. SURİYE İÇ SAVAŞINDA İRAN'IN POLİTİKASI.....	52
3.1. Arap Baharı	53
3.1.2. Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Arap Baharı'na Bakışı.....	54
3.2. Arap Baharı'nın Suriye'ye Taşınması	57
3.2.1. Hak ve Özgürlükler Bakımından Suriye	61
3.2.2. Protestolar Nasıl Başladı?	64
3.2.3. Küresel, Bölgesel ve Yerel Güçler.....	66
3.3. İran'ın Suriye Politikası.....	66
3.3.1. İran'ın Tehdit ve Güvenlik Algısı	68
3.3.2. İran'ın Suriye Tezi: Terörist Ayaklanma	69
3.3.3. İran Destekli Şii Milisler.....	71
3.3.4. Suriye'nin İran'a Maliyeti.....	75
3.3.5. Hakimiyetin İran'dan Rusya'ya Geçmesinin Doğurduğu Rahatsızlık.....	77
3.3.6 Suriye'de Bilanço.....	78
SONUÇ	80
KAYNAKÇA.....	87

TABLÖLAR VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1. İran'ın Savunma Harcamaları ve Devrim Muhafızlarına Ayrılan Pay (2013-2018) (milyar \$)	75
Şekil 1. Şii Hilâli	47
Şekil 2. Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye	58
Şekil 3. 9. Yılında Suriye Savaşı	79

GİRİŞ

Din ile siyaset arasındaki ilişkiye olan alâkam din ile dış politika arasındaki ilişkiyi inceleyen bir tez konusu seçmem hususunda etkili oldu. Orta Doğu coğrafyasında yaşanan siyasî gelişmeleri yakından takip etmem ise din ile dış politika arasındaki etkileşimi İran örneği üzerinden ortaya koymam gerektiği fikrini doğurdu. Saha olarak ise 2011’de iç savaşın başladığı Suriye’yi tercih ettim. Bu tercihte, İran’ın Suriye’de mezhepçi bir politika izlediği ve Suriye iç savaşının bölgesel bir mezhep savaşı hüviyetine sahip olduğu yönündeki görüşlere sıklıkla rastlamam da önemli bir rol oynadı. Tüm bu etkenler ile birlikte “Dinin Dış Politikaya Etkisi: İran’ın Suriye Politikası” başlıklı bu tezi sunmaya karar verdim.

Dinin her alana olduğu gibi dış politikaya da etkisi olduğunu düşünmeme karşın özellikle Türkiye’de bu alanda yapılan çalışmaların oldukça kısıtlı olması, bir yandan beni sınırlandırırken öte yandan teşvik eden bir unsur hâlini aldı. Bunun yanı sıra, Farsça bilmemem de bu çalışma esnasında beni sınırlandıran hususlardan biri oldu. Birincil kaynakları kullanmaya çalışsam da Farsça bilmeme sınırlılığınan dolayı, ulaşamadığım noktada İran kaynaklarından ziyade ikincil kaynaklar kullandım. Araştırma alanı olan Suriye’de savaşın hâlâ devam ediyor olması sebebiyle bölgede inceleme yapamamam da tezin bir diğer önemli sınırlılığdır.

İnsanın toplumsal plânda oluşturduğu en kapsamlı organizasyon devlettir ve devlet uluslararası ilişkilerin başat aktörüdür, insan ise devletin yapı taşıdır. Devletin yapı taşı olan insan, doğası gereği bir şeylere inanma ihtiyacı hisseder. Dolayısıyla dinlerin insan hayatında çok önemli bir yeri vardır. Uluslararası ilişkiler devlet merkezli bir disiplin iken devletlerin yapıtaşının insan olması ve her insanın bir şeye inanma ihtiyacı hissetmesi dinin hemen hemen her alana etki etmesini sağlayabilir. Dış politika da bu alanlardan biri olarak karşımıza çıkabilir. İran’ın, genelde dış politikası, özelde ise Suriye politikası bu hususta bir örnek teşkil eder. Bu tezin hipotezi de dinin dış politikaya etki eden önemli bir unsur olduğudur. Hipotezin bağımsız değişkeni olan dinin, bağımlı değişken konumundaki dış politikaya etkisini analiz etmek, dış politika kavramını bünyesinde barındıran uluslararası ilişkiler disiplinini incelemeyi de gerekli kılar.

Uluslararası ilişkiler Avrupa merkezli bir disiplindir ve Avrupa’da Kilise’nin baskısı sebebiyle başlayan değişimle birlikte Rönesans süreciyle ortaya çıkmaya başlayan fikir akımları pozitivist anlayışın yön verdiği yeni bir dünyayı doğurmuştur. İlâhî aklın hâkim olduğu bir paradigmadan, insan aklının hâkim olduğu bir paradigmaya geçiş, bilimsel sahada metafizik unsurların değerlendirme dışı kalmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla din olgusu zamanla bilimsel alan üzerindeki tesirini kaybetmiştir. İnsan aklının hâkim olduğu bu paradigmada, siyasette de reel-politik merkeze alınmış, din uluslararası ilişkilerde de göz ardı edilmiştir.

2000’lere kadar, dış politika analizlerinde dinin dış politika ile alakası bakımından değerlendirmelere sık rastlanmazken, Orta Doğu milletleri için din, her zaman hayatın merkezinde bulunmuş, bu da devletlerin dış politikada dini de bir güç unsuru olarak değerlendirmesini sağlamıştır. Adında ‘İslâm’ ibaresi barındıran İran devleti, dinin dış politikaya etkisini incelemek bakımından önemli bir aktördür. 2011’in başında başlayan Suriye savaşı ise dinin dış politikadaki etkisini incelemek bakımından önemli bir araştırma sahasıdır. Suriye’de Arap Baharı’nın domino etkisiyle oluşan siyasî gerilimde, İran yakın ilişkilere ve ortak çıkarlara sahip olduğu Suriye yönetiminin arkasında yer alan en önemli güç olmuştur. Hatta İran, Suriye krizinde sahaya inen ilk devlet olma özelliğini de taşımaktadır.

Bu tezde “Din dış politikada hangi bakımlardan etkilidir?”, “İran, dış politikası din merkezli midir?” sorularına din, uluslararası ilişkiler ve dış politika ilişkisi, İran dış politikası ve Suriye krizi üzerinden yapılan bir inceleme ve literatür tarama ile cevap aranmıştır. Bu sorulara cevap aranırken dinin dış politikaya etkisine eleştirel bir şekilde yaklaşmış ve betimlemelere yer verilmiş, açıklayıcı bir teori olan klasik realizmin fikrî olarak dine yer açmasından dolayı realist teori merkeze alınmıştır.

Tezin birinci bölümünde; ilk olarak uluslararası ilişkiler, dış politika, din ve devlet kavramları izah edilmiştir. Klasik realist anlayışa din olgusu da entegre edilerek uluslararası sistem açıklanmaya çalışılmış, pozitivist paradigmanın hâkim olduğu bir dönemde ortaya çıkan uluslararası ilişkiler disiplini anlatılırken, insan doğası ve güç kavramları üzerinde de durulmuştur. İnsan doğası üzerinde durulmasının sebebi, tüm sosyal bilimlerin olduğu gibi, uluslararası ilişkilerin başat aktörü olan devletin de temel öznesinin insan olması dolayısıyla uluslararası ilişkilerin de temel öznesinin insan

olması ve dinin de doğrudan insanoğlu ile alâkalı olmasıdır. Güç kavramı üzerinde durulmasının sebebi ise pozitivist paradigmanın hakimiyetine rağmen dinin uluslararası ilişkilerde bir güç unsuru olarak kabul edilmesi gerektiği düşüncesidir.

Tezin ikinci bölümü, tezin öznesi konumunda olan İran İslâm Cumhuriyeti ortaya çıkmadan önce bölgedeki hâkim devlet olan Pehlevi Devleti dönemine kısaca temas edilerek başlamaktadır. Akabinde İran İslâm Cumhuriyeti'nin kuruluşu ele alınırken, Velayet-i Fakih kurumu, İran'ın dış politikasının merkezindeki temel kavram olan rejim ihracı ve rejim ihracının icra kurumları konumundaki Devrim Muhafızları ile Kum Medreseleri incelenmiştir. Bu çerçevede ilk kez Ürdün Kralı Abdullah tarafından 2004 yılında dile getirilen, İran'ın "Şii Hilâli hayâli"nin reel-politikteki karşılığı İran'ın dini uluslararası ilişkilerde bir güç aracı olarak kullanması kapsamında anlatılmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde ise Suriye krizinin, İran'ın din merkezli dış politikasının icra sahalarından biri haline geldiği aktarılırken; İran'ın Suriye savaşında niçin Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın yanında yer aldığı ve Esad'ın iktidarda kalması için nasıl bir politika seyrettiği açıklanmıştır. Yaptığı siyasî, askerî ve ekonomik yardımlara temas edilmiştir. İran'ın dini çıkarları çerçevesinde kullandığı Suriye örneği üzerinden anlatılmış, olay incelemesi yapılmıştır.

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER, DIŞ POLİTİKA VE DİN

Dinin dış politikaya etkisini inceleyebilmek adına, öncelikle din, dış politika ve uluslararası politika kavramlarını izah etmek gerekmektedir.

Sözlük anlamı olarak *din*; “Tanrı’ya, doğüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurumdur.”¹ Din kelimesinin etimolojik kökeni ise *yol, kanun, hukuk, hüküm, hesap günü* gibi bir çok kavram ile kesişmektedir.² Hepsinin toplamı hâlinde; din birey ve toplumun Tanrı kavrayışı, hakikat arayışı ve hayat tarzıdır.

Dış politika; dinamik bir yapıya sahip olan uluslararası sistemde devletin diplomasi, yaptırımlar, medya gibi çeşitli araçları kullanarak diğer devletlerle girdiği etkileşimi ifade eder.³ Devletlerin, hedefleri ve çıkarları doğrultusunda diğer devletlere ve uluslararası sisteme bakışı ile davranışlarını inceler.⁴ *Uluslararası politika* da uluslararası sistemde bulunan tüm devletlerin dış politikalarının toplamından ve davranışlarından oluşan bir bütündür.⁵ Bu iki kavramı da kapsayan *uluslararası ilişkiler disiplini* ise başat aktör olan devletlerin yanı sıra, uluslar, devlet dışı organizasyonlar ve sivil toplum kuruluşları gibi tüm uluslararası unsurların ilişkilerini inceleyen sistemli bir alandır.⁶

Dolayısıyla din-dış politika ilişkisini analiz edebilmek adına, dış politikayı bünyesinde barındıran uluslararası ilişkiler disiplinine kısa bir giriş yapmak, bu disiplinin doğasını ve temel kavramlarını da kısaca izah etmek gerekmektedir.

¹ “*Din*” kelimesi, Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük (10. Baskı), Ankara, 2005, s. 531.

² Abdülcelil Bilgin, *Din, Dindar, Dindarlık: Özeleştiril Bir Değerlendirme*, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, Aralık 2014.

³ Cris Alden; Amnon Aran, *Foreign Policy Analysis-New Approaches* (2. Baskı), Routledge, New York, 2017, s. 1.

⁴ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika* (4. Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 21.

⁵ Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika: İlkeler-Kavramlar-Kurumlar* (5. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000, s. 28.

⁶ Gönlübol, a.g.e., s. 28.

1.1. Bütüncül Bir Disiplin Olarak Uluslararası İlişkiler

Dünya 20. yüzyıla girilirken kaotik bir süreçten geçmiştir. Bu kaotik sürecin neticesinde büyük bir savaş ortaya çıkmıştır. 1914'te başlayan ve "I. Dünya Savaşı" olarak adlandırılan bu savaş, çatışmaya giren ülkelerin ve hayatını kaybeden insanların sayısı bakımından ve dünyanın siyasî ve iktisadî düzeninde yol açtığı yıkım sebebiyle tarihin o zamana kadar gördüğü en büyük savaşlardan biri olma özelliği taşımaktadır. Bu yıkımın ardından çatışmayı doğuran sebeplerin anlaşılabilmesi ve savaşların başlamadan önlenebilmesi gayesine yönelik olarak yeni bir disiplin oluşmaya başlamıştır. Dönemin egemen gücü Büyük Britanya'daki ve ileride Britanya'dan bayrağı devralacak olan ABD'deki akademisyenler, uluslararası ilişkiler olarak adlandırılacak bu yeni disiplinin üç soruya cevap vermesi gerektiği ortak paydasında buluşmuştur: *"Savaş niçin başlamıştır, savaştan ne dersler çıkarılmıştır, yeni uluslararası sistem hangi temeller üzerinde inşa edilmelidir?"*⁷

Yeni disiplinin inşa sürecinde merkez Büyük Britanya olsa da, II. Dünya Savaşı'nın ardından ABD'nin dünyada yükselen güç konumuna gelmesi ve uluslararası ilişkiler disiplininin gelişmesi için gerekli şartların bu ülkede oluşmasından dolayı bilimsel açıdan asıl gelişim ABD'de gerçekleşmiş ve uluslararası ilişkiler teorileri ABD'li akademisyenler tarafından oluşturulmuştur.⁸

Yukarıdaki sorulara cevap aramak maksadıyla oluşturulduğu iddia edilen uluslararası ilişkiler disiplini aslında devletlerin var olduğu günden bu zamana üzerine fikirler ortaya konulan uluslararası politikaya dair anlayışların ve görüşlerin, tüm unsurlar göz önünde bulundurularak sistemleştirilmeye çalışıldığı bir saha olagelmıştır. Zira antik dönemlerden Ortaçağ'a ve bugüne, Doğu'dan Batı'ya; her zaman ve mekânda devlet yönetimi ve uluslararası politika hakkında fikirler ortaya konulmuştur. Uluslararası ilişkiler disiplini ile ilgilenenlerin bazıları bu sahadaki teorilerin temelini I. Dünya Savaşı ile başlatıyor olsa da, I. Dünya Savaşı'ndan çok uzun zaman önce de savaş, refah, barış ve güç gibi konuları ele alan birçok görüş ve

⁷ Scott Burchill; Andrew Linklater, *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (2. Baskı), Tercüme: Ali Aslan; Muhammed Ali Ağcan, Küre Yayınları, İstanbul, 2013, s. 18-22.

⁸ Klavis Kolasi, *Soğuk Savaşın Barışçıl Olarak Sona Ermesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 68, Sayı 2, 2013, s. 154.

eser mevcuttur.⁹ Yani esasında uluslararası ilişkiler tarihi, insanlık tarihi ile aynı yaşa sahiptir. İnsanların farklı topluluklar oluşturarak birbiri ile rekabete giriştiği zamandan bu zamana kadar uluslararası ilişkilere dair fikirler ortaya çıkmış, dünya şartları değiştikçe ilişkiler ve buna dair ortaya koyulan fikirler de değişim ve gelişim göstermiştir.¹⁰

Uluslararası ilişkiler disiplini üzerine bu kadar çok tartışma olmasının önemli sebeplerinden biri de kendisine konu edildiği uluslararası sistemin, diğer bir deyişle devletler sisteminin ne zaman kurulduğu hususunda bir fikir birliğinin olmamasıdır. Her ne kadar genellikle 1648 yılında imzalanan Vestfalya Antlaşması'nın uluslararası sistemin temelini oluşturduğu iddia edilse de, Vestfalya sonrasında modern anlamda ulus-devletlerin ve modern devletler sisteminin özelliklerine rastlanmamaktadır. Nitekim uluslararası ilişkiler “ulus-üstü” ve “ulus-altı” akla gelebilecek bütün toplumsal ilişkileri kendisine mevzu edinen bütüncül bir disiplin olduğundan, herhangi bir tarih ile sınırlandırılmaz.¹¹ Sonrasında ulus-devletler ve modern devletler sisteminin tam olarak ortaya çıktığı söylenemese de Vestfalya, tam da bu tezin konusuyla da alâkalı olarak uluslararası sistemde çok önemli bir yer tutar. Bu tezin konusu din-dış politika ilişkisidir ve anlaşmanın önemi de Avrupa'da mezhep savaşlarını sona erdirmesi ve dış politikanın dinden arındırıldığı modern uluslararası ilişkilerin temelini atmasından kaynaklanmaktadır.

Her alan gibi uluslararası politika da sürekli bir değişim ve gelişim içindedir. Dolayısıyla uluslararası ilişkiler disiplininin sınırları da değişmekte ve gelişmektedir.¹² Tıpkı sosyal bilimlerin diğer sahalarındaki teoriler gibi uluslararası ilişkiler teorileri de dönemin şartlarına bağlı olarak ortaya konulduklarından, zaman içerisinde koşullar değiştikçe açıklayıcılık kabiliyetlerini kaybederler. Örneğin; güç dengesi teorisi ile 20. yüzyıl şartlarına göre dünya siyasetinin işleyişine dair daha iyi açıklama getirilirken, Marksist teori ile bu Sanayi Devrimi'nin başlarında başarılabilmıştır; her iki teori de

⁹ Torbjorn L. Knutsen, *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi* (1. Baskı), Tercüme: Mehmet Özay, Açılım Kitap, İstanbul, 2006, s. 23.

¹⁰ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkilere Giriş* (3. Baskı), Der Yayınları, İstanbul, 2009, s. 11.

¹¹ Faruk Yalvaç, *Uluslararası İlişkilerde Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar*, Gözen, R. (Ed.) *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (3. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 20016, s. 31-33.

¹² Burchill ve Linklater, *a.g.e.*, s. 41.

açıklama kabiliyetini zamanla kaybetmiştir. Dolayısıyla uluslararası ilişkiler teorileri zamanın şartlarına göre üzerinde çalışılmaya ve güncellenmeye muhtaçtır.¹³

Bu nedenle bir taraftan mevcut teoriler güncellenirken diğer yandan birçok yeni uluslararası ilişkiler yaklaşımı-teorisi ortaya çıkmıştır. Bu teorilerin her biri, devletlerin ontolojik problemlerini veya küresel siyaseti, kendi zaman ve mekân şartlarına, yani mevcut konjonktüre ve dünyaya bakış açılarına göre izah etmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla Amerikalı siyaset bilimci Ole Holsti'nin de dikkat çektiği üzere; uluslararası ilişkiler, teori hususunda uzlaşının olmadığı “bölünmüş” bir disiplindir. Teoriler yalnızca uluslararası sistemi fikrî açıdan açıklamak ile kalmamakta, insanların siyasî sürece müdahalesinin pratiğine dair de ufuk açmaktadır. Buna karşın, teorilerin pratiğe yönelik ipucu vermesi gözlemcinin din, dil, kültür ve benzeri etkenleri zaman ve mekân düzleminde şekillendirmesine bağlıdır. Bu da analize konu olan toplumları tanımakla mümkün olabilir.¹⁴

I. Dünya Savaşı sonrasında, sistemleştirilmeye çalışılan uluslararası ilişkiler disiplininde, “*Savaş niçin başlamıştır, savaştan ne dersler çıkarılmıştır, yeni uluslararası sistem hangi temeller üzerinde inşa edilmelidir?*” sorularına cevap arayan idealist görüş hâkimdir. Self-determinasyon, ortaklaşa güvenlik, demokratikleşme, ortak hukuk yapılarının oluşturulması ve bireylerin rasyonelliğini vurgulayan liberal-idealist görüş ile II. Dünya Savaşı'nın patlak vereceği öngörülemediği. Bu da idealist görüşe tepki olarak doğan realist görüşün itibar kazanmasını sağlamıştır. Her ne kadar Realizm'in uluslararası ilişkilerin hâkim görüşü olması 1930'ların sonlarına tekabül etse de savunduğu fikirlerin kökleri Eski Yunan'dan bir tarihçi ve asker olan Thukydides, Rönesans dönemi İtalyan düşünürü Nicholas Machiavelli ve 17. yüzyılda yaşayan İngiliz düşünür Thomas Hobbes'a kadar gider.¹⁵ Thukydides “Peloponnessos Savaşları”, Machiavelli “Prens” ve Hobbes “Leviathan” eserleriyle Batı'da realizmin

¹³ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri -Çatışma, Hegemonya, İşbirliği-* (7. Baskı), MKM Yayıncılık, Bursa, 2011, s. 28.

¹⁴ Burchill ve Linklater, *a.g.e.*, s. 15-23.

¹⁵ Mustafa Aydın, “*Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği*”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1 (2004), s. 33-60.

ilk örneklerini ortaya koymuşlardır. Doğu’da ise Sun Tzu’nun “Savaş Sanatı” eseri bu alandaki ilk örnekler arasında gösterilebilir.

Kendi içerisindeki görüş ayrılıkları ile birlikte Klasik Realizm, Yapısal Realizm/Neorealizm ve Neoklasik Realizm olarak üç farklı yaklaşıma ayrılan Realist geleneğin düşünürleri ve teorisyenleri, beş farklı soruya müşterek cevaplar vererek realist geleneği oluşturmuşlardır: “*Uluslararası ilişkilerin doğası nedir? Uluslararası ilişkilerin cereyan ettiği ortamın başlıca özelliği nedir? Uluslararası ilişkilerin temel aktörü kimdir? Uluslararası ilişkilerin temel aktörünün öncelikli hedefi nedir? Uluslararası ilişkilerde temel aktörün amaçlarına ulaşmak için kullandığı başlıca araç nedir?*”¹⁶ Realizm, bu çerçevede dünyanın işleyişiyle ilgili açıklamalar yapan bir teoridir.¹⁷ Mevzu bahis soruları cevaplarken doğrudan “insan”, “devlet” ve “dış politika” kavramlarıyla karşılaşılır; çünkü uluslararası ilişkilerin başat aktörü devlettir. Devletler insanın sosyal ve siyasî plânda oluşturduğu en kapsamlı yapıdır, dolayısıyla devletin temel yapı taşı insandır ve devletlerin uluslararası alanda hedeflerine ulaşmak adına en önemli aracı dış politikadır.

Dinin dış politikada belirleyici unsurlardan biri olma potansiyeline rağmen değerlendirme dışı bırakılması, 2000’li yıllar ile beraber akademik düzeyde bir tartışma konusu hâline gelmiştir. Özellikle 11 Eylül 2001’de Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon’a uçaklarla yapılan saldırılar ve bu saldırıların dinî bir dünya görüşü ile izah edilmesi, uluslararası ilişkiler alanıyla ilgilenenlerin “din” kavramını da uluslararası sistemi açıklayan denklemde dikkate alması gerektiğini göstermiştir.¹⁸ Uluslararası ilişkiler teorilerinin dönemin şartlarına göre güncellenme ihtiyacı çerçevesinde din kavramını realist teoriye entegre etmek amacıyla yayınladıkları “Towards Interesting Religion Into International Relations Theory” başlıklı çalışmada Jonathan Fox ve Nukhet A. Sandal, “açıklayıcı bir teori olan klasik realizmin fikrî olarak dine yer açtığını; fakat sunulan siyasî reçetede din etkisinin kabul

¹⁶ Eyüp Ersoy, Realizm, Gözen, R. (Ed.) *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (3. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 159-187.

¹⁷ Yalvaç, a.g.e., s. 58.

¹⁸ Daniel Philpott, The Challenge Of September 11 to Secularism in International Relations, Vol. 55, No. 1, 2002, s. 66-67.

edilmediğini”¹⁹ belirtmişlerdir. Bu çalışmadan yola çıkarak önce realist kurama göre bir sistem açıklaması ve bu açıklamaya dinin entegrasyonunun düşünülmesi gerekmektedir.

1.2. Uluslararası Sistemi Realist Bir Bakışla Açıklamak: İnsan, Devlet ve Dış Politika

İnsan sosyal ve siyasî bir varlıktır. Nitekim doğduğu andan öldüğü ana kadar, zorunlu olarak kendisini bünyesinde bulduğu toplum ile ilişki içerisinde. İnsanın sosyal ve siyasî planda oluşturduğu en büyük organizasyon olan devlet de, toplumsal ilişkiler çerçevesinde şekillenen ortak paydalar etrafında kümelenen topluluğun içerisinde doğar. Devletin niteliği ve doğuşu ile ilgili çok farklı görüşler vardır.²⁰

1.2.1. Devlet Üzerine Farklı Yaklaşımlar

Fransız düşünür J. J. Rousseau, devletin bir toplumsal sözleşmenin ürünü olduğunu²¹ söylerken, Amerikalı İktisatçı Henry C. Carey’e göre devletin kökeninde soyguncu çete yatar; yani devlet seçkin bir kesimin çoğunluk üzerinde hakimiyet sağlamasıdır. Kimi ekollerde ise devlet mutlak bir otorite olarak kabul edilir; eski Yunan’ın en tanınmış filozofu Platon ve Alman akademisyen Franz Oppenheimer’a göre modern sürecin en çok tartışılan düşünürlerinden olan Karl Marx’ın takipçileri, devleti, her şeye gücü yeten mutlak otorite olarak kabul edenler arasındadır.²² Platon’a göre devlet insanın özel hayatına kadar müdahale etme hakkına sahiptir ve ideal devlet hayatın her alanında düzenleyici olmalıdır.²³ Klasik iktisadî düşüncenin önemli ekollerinden olan Manchester okulunun devlet görüşünde ise; devlet sadece fert ve toplumun güvenliğini sağlamakla yükümlü yapıdır ve ideal devlet “jandarma

¹⁹ Jonathan Fox; Nukhet A. Sandal, *Toward Integrating Religion into International Relations Theory*, Zeitschrift für Internationale Beziehungen, 17. Jahrg., H. 1., 2010, s. 149.

²⁰ Pierre Bourdieu, *Devlet Üzerine –College de France Dersleri (1989-1992)-* (2. Baskı), Tercüme: Aslı Sümer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 92.

²¹ Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi* (17.Baskı), Tercüme: Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 15.

²² Franz Oppenheimer, *Devlet* (1. Baskı), Tercüme: Alaeddin Şenel; Yavuz Sabuncu, Kaynak Yayınları, Ankara, 1984, s. 36-38

²³ Platon, *Devlet* (34. Baskı), Tercüme: Sabahattin Eyüboğlu; M. Ali Cimcaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

devlet”tir. Hegel ise devleti ideal ahlâkın kurumsallaşmış hâli, “ahlâk fikrinin somut hâli, mutlak iradenin ruhu” olarak tasvir eder.²⁴

Klasik realizmin en önemli temsilcilerinden Thomas Hobbes’a göre ise; İnsanların birbirleriyle mücadele etmesinin üç sebebi vardır; bunlar rekabet, güvensizlik, şan ve şeref kazanma arzusudur, devletler ise insanların içerisinde olduğu bu mücadele hâlini dizginleyen ve kontrol altına alan aygıtlardır. Devletler olmasa doğası gereği yalnız, yoksul, vahşi ve kısa bir hayata sahip olan insanların hepsi birbiriyle savaş hâlinde olurdu.²⁵

Başat aktörü devletler olmasına karşın uluslararası ilişkiler, sadece devletlerin birbirleriyle ilişkilerinden oluşan bir alan olmaktan ziyade birey ve toplumları alâkadar eden tüm parametreleri içinde barındıran bütüncül bir alandır. İktisat ve hukuk gibi alanlarla ilişki içerisinde. Buna karşın özerk bir sahadır.²⁶ Özetle; uluslararası ilişkiler diğer sosyal bilimlerle karşılıklı bağlantı ve determinist bir ilişki içinde bulunan bütüncül bir disiplindir. Birey ve toplum ile onların meydana getirdiği devletlerin ilişkilerinden oluşan bir alan olduğundan temelinde insan doğası vardır. Nitekim realizm, uluslararası ilişkilerin başat aktörü olarak kabul ettiği devletleri kişileştirerek ona insanî özellikler yükler.²⁷ Örneğin; Morgenthau’ya göre, “devletler de tıpkı insanlar gibi çıkarlarını azami düzeye yükseltme çabası içindedir.”²⁸

1.2.2. İnsan Doğası ve Dış Politika

Machiavelli’ye göre, politikada tüm insanlar kötüymüş ve fırsatını yakaladıklarında kötülüklerini açığa çıkaracaklarmış gibi davranmalıyız. Çünkü insanlar kendileri için sonucun daha iyi olacağını düşündüklerinde kötülük yapmaktan

²⁴ Oppenheimer, a.g.e., s. 36-38.

²⁵ Thomas Hobbes, *Leviathan* (14. Baskı), Tercüme: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 101.

²⁶ Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations –The Struggle For Power and Peace-* (1. Baskı), Alfred A. Knopf, New York, 1948, s. 3-20.

²⁷ Fulya Ereker, Dış Politikayı Analiz Etmek: Dış Politika Analizinde Yapan-Yapı Sorunu, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 36, 2013, s. 48.

²⁸ Hans J. Morgenthau, *Uluslararası Politika* (1. Baskı), Tercüme: Baskın Oran, Ünsal Oskay, Türk Siyasi Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1970, s. 4.

çekinmezler.²⁹ İnsanlar, maddî olarak yapacakları en küçük bir ödemeyi dahi gözlerinde çok büyüten, toplumda itibar sahibi olmayı arzulayan bir benliğe sahip olmasına karşın bu tip şeylerin kendilerine ileride zarar vereceği düşüncesini akıllarından bile geçirmezler. Hobbes, ahlâk ve medeniyetten yoksun olduğunu söylediği insanın doyumsuz yapısını şöyle tarif eder; “en büyük kudrete sahip olan krallar, bu kudreti yurtiçinde yasalarla, yurtdışında ise savaşlarla güvence altına almaya çalışır. Bu bittiğinde arkadan yeni bir arzu gelir; bazen, yeni fetihlerin şöhreti; bazen, refah ve sefahat; bazen bir sanat veya bir başka zihinsel yetenekte gösterilen başarıdan ötürü hayran olunma ve iltifat edilme arzusu...”³⁰

Doğası gereği çıkarlarını gözetken ve güç kazanmayı arzulayan bir varlık olan insanın, makro plandaki yansıması da devletler ve uluslararası politikadır. Bu sahada devletler de tıpkı bireyler gibi menfaat ve gücünü azami düzeye çıkarma amacı güderler. Devletlerarası ilişkiler, bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinin, daha kapsamlı fikirler ve hesaplar ile yansıdığı bir dev aynası gibidir. Devletler, güçleri arttıkça diğer devletler üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışırlar.³¹ Tıpkı bir insanın kendi varlığını korumak adına başka insanlar üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışması gibi... İnsanlar haklarını korumak adına iki yolu benimserler; birincisi barışı aramak ve izlemek, ikincisi ise savaş dâhil her türlü yolu kullanarak hakkını aramak-çıkarlarını korumak.³² İnsanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen bir yapı olarak devletler varken, başat aktörü devletler olan uluslararası politika, uluslararası bir hükümetin yokluğundan dolayı anarşik bir ortama sahiptir ve bu da politika üzerinde kısıtlamalara sebebiyet verir.³³ Dolayısıyla devletlerin menfaatlerinin birbirine ters düştüğü noktada savaş ve çatışma kaçınılmaz olur. Devletlerin içeride uygulamış oldukları zorunlu askerlik politikaları da bunun bir göstergesidir.³⁴

²⁹ Nicholas Machiavelli, *Prens* (2. Baskı), Tercüme: Nazım Güvenç, Anahtar Kitap, İstanbul, 1994, s. 42.

³⁰ Hobbes, *a.g.e.*, s. 81-145.

³¹ Arı, *a.g.e.*, s. 160.

³² Hobbes, *a.g.e.*, s. 100-104.

³³ Yalvaç, *a.g.e.*, s. 50.

³⁴ Andaç Karabulut, Filiz Değer, *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı ve Realist Yaklaşım'a Genel Bakış*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 2015, s. 69-79.

Uluslararası politika, her ne kadar merkezinde insan faktörü bulunması dolayısıyla bazen tersi bir görüntü arz etse de, “Rasyonel kararların verildiği ve birçok unsurun bu kararların verilmesinde etkili olduğu, merkezinde güç ve çıkar kavramlarının bulunduğu devletlerarası bir platformdur.” şeklinde tanımlanabilir. Devletlerin en önemli amacı güvenliğini sağlamaktır ve bu sebepten doğan anarşik sistemde savaş ve çatışma kaçınılmaz olmasına karşın önlenemez ya da geciktirilemez de değildir. Savaş ve çatışmanın önlenmesi veya geciktirilebilmesi, bir devletin başka bir devlet üzerinde tahakküm kurmasının engellenebilmesi adına ise güçler dengesi sistemi ortaya çıkar.³⁵

Devletler, esnek politikalara sahiptir ve korunması adına merkeze aldıkları çıkarları için moral değerlerden taviz verebilirler.³⁶ Mutlak bir yarışın olduğu uluslararası politikada, uluslararası rekabetlerin neticesinin belirlenmesinde ve bir devletin diğer devletlerin politikalarına etki edebilmesi hususunda ise devletlerin güç kapasiteleri belirleyici unsurdur.³⁷

1.2.3. Güç Unsurları

Devletlerin öncelikli amacı millî güvenliklerini sağlamak, ardından ise çıkarlarını azami noktaya ulaştırmak, idealleri her ne olursa olsun gerçekleştirebilmek için çabalamaktır ve her devlet kendi çıkarlarına en uygun düşen şeyi yapmakta mutlak bir özgürlüğe sahiptir. Buna karşın, uluslararası ilişkiler birçok devletten oluşan geniş ve karmaşık bir sahadır ve bir devletin çıkarına olan şey diğer devlet için problem teşkil edebilir. Devletlerin, diğer devletlerin varlığına rağmen çıkarlarını koruyabilmesinin, hâkimiyet kurabilmesinin ve amaçlarını gerçekleştirerek zafere gidebilmesinin yegâne yolu ise güç sahibi olmaktır.³⁸ Güç unsurlarının doğru tespit edilmesine ve güç mücadelesine gerekli önem verilmediği veya bazı güç unsurları -ki din bunlardan biridir- göz ardı edildiği takdirde uluslararası sistem bir bütün olarak izah edilemeyeceği gibi, sisteme yönelik değişim hamleleri de sonuçsuz kalır.³⁹

³⁵ Arı, *a.g.e.*, s. 43.

³⁶ Arı, *a.g.e.*, s. 48.

³⁷ Arı, *a.g.e.*, s. 159.

³⁸ Hobbes, *a.g.e.*, s. 77-166.

³⁹ Burchill ve Linklater, *a.g.e.*, s. 11.

Doğduğu andan itibaren diğer bireylerle mücadele içerisinde olan insanın, gücü elde edebilmek için mücadele ettiği alanlardan birisi de politikadır. İnsanların toplumsal anlamda oluşturduğu en büyük organizasyon olan devletlerin ise ideali ve ulaşmak istediği hedef ne olursa olsun, o hedeflerine ulaşabilmek için kullanabileceği yegâne araç güçtür. Bu bakımdan güç, hedeflere ulaşabilmek için bir araç olduğu kadar bir amaçtır da. Geçmişte en önemli güç unsuru askerî güç iken modern dünyada tek başına askerî güç yeterli değildir. Realizm'in önemli temsilcilerinden Amerikalı akademisyen Hans Joachim Morgenthau'ya göre; en önemli millî güç unsuru, tüm güç unsurlarını bir arada uyumlu şekilde kullanabilmeyi sağlayan diplomasıdır ve ülkelerin gücünün göstergesi diplomasi kalitesidir.⁴⁰ Buna karşın, Amerikalı siyaset bilimci Henry Kissenger'ın tabiriyle “uzlaş sanatı”⁴¹ olan diplomasi, anarşik bir görüntüye sahip olan uluslararası politikadaki kaotik süreçlerde katılma ve sonrasında ise işe yaramama riski taşır. I. Dünya Savaşı öncesinde yaşananlar bunun örneklerindendir. Buna karşın, yine de diplomasi tüm güç unsurlarının yerli yerinde kullanılması demek olduğundan kapsayıcı bir anlam taşımaktadır.

Diplomasiyi etkili, bir milleti diğer milletler karşısında kuvvet sahibi kılan faktörler ise millî güç olarak kabul edilen niceliksel ve niteliksel unsurlardan oluşmaktadır. Coğrafya, doğal kaynaklar, sanayi kapasitesi, askerî hazırlık derecesi ve nüfus niceliksel unsurları oluştururken, millî moral, millî karakter, iktidar kalitesi ve en nihayetinde diplomasi kalitesi ise gücün niteliksel unsurlarını oluşturmaktadır.⁴² Yani devletlerin güç kapasitelerini anlamak açısından, siyasî, iktisadî ve askerî olarak sınıflandırabileceğimiz fiziksel güç unsurlarının yanı sıra metafizik güç unsurları da önem arz eder. Bir devletin gücüne etki eden, niteliksel unsurlar, bir başka deyişle ölçülemez ve fiziksel olmayan unsurlar olan liderlik özellikleri, diğer ülkelerle etnik ve kültürel yakınlık, tarihî nedenler, imaj, dostluklar, ittifak ilişkileri, gelenek ve görenek gibi etkenler bir devletin uluslararası politikadaki veya diğer devletler karşısındaki gücünü belirlemede oldukça açıklayıcı olabilmektedir.⁴³

⁴⁰ Ersoy, *a.g.e.*, s. 164.

⁴¹ Henry A. Kissinger, *Diplomasi* (2. Baskı), Tercüme: İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000, s. 202.

⁴² Hans J. Morgenthau, *a.g.e.*, s. 94-100.

⁴³ Arı, *a.g.e.*, s. 166.

Ahmet Davutoğlu bu güç unsurlarını tarih, coğrafya, nüfus, kültür, ekonomik kapasite, teknolojik kapasite ve askerî kapasite olarak belirtir. Coğrafi konum, tarihî arka plan, nüfus ve kültür sabit unsurlar kategorisini oluşturur; ekonomik kapasite, teknolojik kapasite ve askerî kapasite ise değişken unsurlar kategorisini oluşturur. Davutoğlu'na göre; bu verilerin had safhada kullanımını sağlayacak ve uluslararası sahada tesirini gösterecek çapta çarpan etkisini doğuracak olan veriler ise stratejik zihniyet, stratejik planlama ve siyasî iradedir.⁴⁴

1.2.4. Millî Çıkar ve Güçler Dengesi

Devletlerin en önemli amacı güvenliklerini tesis etmek olduğundan askerî ve siyasî konular üst düzey öneme sahiptir. Devletler, bu konuları öncelemek suretiyle güvenliğini sağlamaya ve millî çıkarlarını en üst düzeye yükseltmeye çalışırlar. Güç kapasitesini azami düzeye ulaştırmak için çabalayan devletler, birbirlerinin çıkarlarına temas eder ve yine birbirlerinin faaliyetlerine engel olmaya çalışır. Bu iç içe geçmiş düzlemde istikrar ise güç dengesinin oluşumuyla sağlanır.⁴⁵ Dolayısıyla hipotetik (varsayımsal) güç dengesi uluslararası ilişkilerin düzenlenmesinde etkili bir mekanizmadır.⁴⁶

İnsanlar, aynı anda, aynı şeye sahip olmak istediğinde birbirlerinin rakibi konumuna gelirler. Biraz daha ileri gidilirse düşman olurlar. Bu amaçlarına ulaşmak adına, birbirlerini ortadan kaldırmaya ya da birbirleri üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışırlar. Söz konusu iki kişiden birisi, korkmadığı bir üçüncü kişi ile güçlerini birleştirerek diğeri üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışabilir.⁴⁷ İnsanlar, gücü ele geçirdiklerinde ise herhangi bir ahlâkî kaideye bağlı kalmak zorunda hissetmezler, bu sebeple gücü kazanma ve koruma yolunda hilelere ve tuzaklara başvurabilirler.⁴⁸ Realist kurama göre aynı durumlar devletler için de geçerlidir.

⁴⁴ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik* (42. Baskı), Küre Yayınları, İstanbul, 2010, s. 17.

⁴⁵ Arı, a.g.e., s. 163.

⁴⁶ Şaban Çalış, Erdem Özlük, *Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapısökümü: İdealizm-Realizm Tartışması*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 18, 2007, s. 225-243.

⁴⁷ Hobbes, a.g.e., s. 100.

⁴⁸ Sun Tzu, *Savaş Sanatı* (4. Baskı), Tercüme: Adil Demir, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 38.

Anarşik bir yapıya sahip olan uluslararası ilişkilerde devletlerin hedefi mevcudiyetlerinin sürekliliğini sağlamaktır. Bu sebeple, tıpkı yukarıda fertler üzerinden yapılan açıklamadaki gibi sistemde güçlü olana eklemelenmek yerine onu dengeleme yoluna giderler. Özellikle güvenlik tehdidi açısından rakip bir devlete karşı dengeleme, içeride kapasite artırma şeklinde yahut dışarıda koalisyonlar-ittifaklar kurmak şeklinde gerçekleşir.⁴⁹

Güç dengesi sisteminin, savaşların ve krizlerin önüne geçtiği gibi bir iddia hiçbir zaman olmamıştır. Zira uluslararası ilişkilerde mücadele her zaman hâkimdir ve barış dönemleri ara dönemlerdir. Güç dengesi sistemi doğru işletildiği takdirde anlaşmazlıkların önüne geçme ve bir devletin diğerlerini tahakkümü altına alma çabalarını boşa çıkarabilme potansiyeline sahiptir; nitekim asıl amacı da budur. Bu şekilde istikrar sağlanabilir. Oluşan denge, bir devletin her türlü riski almasına sebep olabilecek haddin üstünde güç kapasitesi gerektiren bir duruma kurulduğu takdirde, devletler aşırı tepkiler vermekten de kaçınacaklardır. Bu durum sistemin çalıştığını gösterir.⁵⁰ Fakat güç dengesi, devletlerin mutlak surette sadık kalması gereken bir dinamik de değildir. Devletlerin ve liderlerin kişisel tercihlerine-iradelerine bağlıdır. Dolayısıyla devletlerin politik önceliklerindeki değişim sebebiyle veya liderlerin inisiyatifiyle bozulabilir.⁵¹

1.3. Dinin Politikadan Ayrıştırılması ve Realist Bir Bakışla Yeniden Entegrasyonu

Güç dengesi uluslararası ilişkilerin en önemli unsurlarından biridir; fakat uluslararası sistem sadece güç dengesi ile açıklanamaz. Aynı şekilde uluslararası ilişkilerin başat aktörü devletlerdir; fakat uluslararası sistem sadece devletler arası ilişkilerden oluşan yalın ve düz bir satır değildir. Uluslararası sistemi ve devletlerin bu sistemdeki davranışlarını etkileyen birçok unsur mevcuttur. Bu çalışmanın

⁴⁹ İskender Serdar, *Neorealizm, Neoliberalizm, Konstruktivizm ve İngiliz Okulu Modellerinde Uluslararası Sistemsel Değişiklikler*, The Journal Of Europe - Middle East Social Science Studies, Cilt 1, Sayı 1, 2015, s. 14-38.

⁵⁰ Henry A. Kissinger, *Diplomasi* (2. Baskı), Tercüme: İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000, s. 14.

⁵¹ Henry A. Kissinger, *A World Restored –Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace 1812-1822-* (1. Baskı), The Riverside Press, London, 1957, s. 141.

temelinde yer alan “din” unsuru da hem devletlerin potansiyel gücüne etki etmesi ve hem de devletlerin davranışlarını yönlendirebilmesi bakımından önemli bir unsurdur. Çünkü; uluslararası ilişkilerin ilgi alanında bulunan ve devlet kurumunun temelindeki en küçük yapı taşı olan insan, doğru veya yanlış, bir şeylere inanmaya ihtiyacı olan bir varlıktır. Tarihî bir inceleme yaptığımızda çok farklı dinlere inanılmış ve ibadet edilmiş olduğunu görmemiz; semavî dinlerin yanısıra batıl inançla gizlilik (okültizm) karışımı doğa üstü güçlere, ateşe, güneşe, hayvanlara tapınma ve bunlara belirli bir tarikat yapısı kazandırma çabaları bu ihtiyacın göstergesidir.⁵² Dolayısıyla dinin, insan ve toplumu kavrayıcı, sistemleştirici ve kontrol altına alıcı bir özelliği vardır. İnsanlar dünyayı yaratan üstün bir kudretin varlığına inanır ve kendilerinden çok çok kuvvetli olduğunu düşündükleri meçhule itaat ederler. Metafizik bir olguyu fiziksel verilerle izaha kalkışmak, yani dinin tezlerine mantık vasıtasıyla yaklaşmaya çalışmak, bir dine inanmanın tabiatı açısından yanlıştır. Rasyonel davranacağı düşünülen insanlar dahi inancına yapılan saldırıda aşırı reaksiyon gösterebilir.⁵³ Çünkü din ve inanç, insanın kutsal ve mahrem sahasıdır. Hayatını, onun vaz ettiği kurallar bütününe bağlı şekilde yaşadığı bir ahlâk sistemidir. Bu ahlâk sisteminin doğruluğuna inanır ve hayatını ona göre sürdürür. O sahaya gerçekleştirilen bir saldırıyı doğrudan kişiliğine gerçekleştirilen bir saldırı olarak algılar.

Devletler de insanların bu ihtiyacını-zaafiyetini kullanarak iç ve dış politikada güç elde etmeye çalışmıştır. İnsan doğası gereği, kendisini iktidarı elde etmeye aday olarak görenler arasında yaşanan rekabetin sonucunda gücü elinde toplayan ve diğerlerine üstünlük kuran bireyler, topluluğu idare etme imkânını yakalar. Üstünlük bazen fizikî mücadele, bazen ise ekonomik tahakküm ile sağlanabilir. Din ise insan için, ruhunu tatmin etme çabasının bir tezahürü olarak temel ihtiyaçlarından birisidir. Dolayısıyla geçmişte iktidar sahipleri, kalıcı olabilmek adına toplumun inançları doğrultusunda idareyi kutsallaştırma ihtiyacı hissetmiştir. Politika yapıcılar iktidarlarını ilâhî bir kaynağa dayandırmak suretiyle kendisini kutsallaştırıp meşruiyet kazanmaya çalışmıştır. Kimi zaman iktidar sahipleri iktidarlarını korumak amacıyla dini kullanabilirken, kimi zaman da dinlerin toplumun merkezine yerleşmesi devletleri

⁵² Alev Alathı, *Batı'ya Yön Veren Metinler* (1. Baskı), Cilt 1, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, s. 3.

⁵³ Carl Gustav Jung, *Psikoloji ve Din* (2. Baskı), Tercüme: Raziye Karabey, Okyanus Yayınları, İstanbul, 2010, s. 5-56.

dinin kâidelerine tâbi olmaya mecbur bırakmıştır. Din kimi devletler için dış politikada bir amaç olabilirken, kimi devletler için ise çıkarlarını azami seviyeye getirmek adına kullandıkları bir araç olmaktadır. Bu özelliği sebebiyle dinin devlet ile olan ilişkisine ve politikaya etkisine Babil, Antik Mısır ve Antik Yunan gibi en eski medeniyetlerde dahi rastlanabilir.⁵⁴

Örneğin; Marksist düşünür Louis Althusser'e göre de; din, devletin ideolojik aygıtlarının başında gelir.⁵⁵ Hobbes devletin dini bir güç aracı olarak kullanmasını şu şekilde açıklar: "İnsanların sonuçlardan ziyade sebepleri bilme isteği, onları ilâhî bir varlığı kabul etmeye götürür. Sebeplere ulaşabilmek için de ezeli ve ebedî olan "Mutlak Varlık" fikrine sahip olmaları zorunludur. Çünkü doğada müthiş bir düzen vardır ve bu ancak ezeli ve ebedî olan bir varlık tarafından düzenlenmiş olabilir. Bu varlığın gücü ve akıl ile izah edilemez oluşunun doğurduğu korku ile insanlar onun yardımına sığınır. Dinin bu özelliğinin farkına varanlar, dinin kaidelerini yasa hâline getirmek suretiyle hâkimiyetlerini perçinlemek istemiştir."⁵⁶

Rönesans İtalya'sının uluslararası politika açısından en önemli düşünürü olan Makyavel, Prens isimli eserinde, insanları yönetebilmek için mutlaka bir şeye inanılması gerektiği fikri çerçevesinde din-politika ilişkisine şöyle değinir:

*"Girişimlerini başarıya götürmek için dualarına mı güveniyorlar, güçlerine mi? Yalnızca dua gücüyle hareket ediyorsa kaçınılmaz bir şekilde yenilgiye mahkûmdurlar; ama eğer güçleri varsa yenilgi çok enderdir. İşte bunun içindir ki tüm silahlı peygamberler muzaffer olmuşlardır; silahsız peygamberler ise elleri bögürlerinde kalmışlardır. Buna bir de halkların değişken yapısını ekleyelim; halkı belirli bir şeye inandırmak kolaysa da onu bu inanışında tutmak güçtür; o yüzden artık inanmaz olduklarında onları zorla inandıracak önlemleri almış olmak gerekir."*⁵⁷

⁵⁴ M. Sait Hatiboğlu, *Din ve Devlet*, İslâmî Araştırmalar Dergisi, Cilt 3, Sayı 3, 1989, s. 102-114.

⁵⁵ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (5. Baskı), Tercüme: Mahmut Özışık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 33.

⁵⁶ Hobbes, *a.g.e.*, s. 86-87.

⁵⁷ Machiavelli, *a.g.e.*, s. 60.

1.3.1. Dinî Politik

Önceden belirlenen hedeflere ulaşmak için izlenen yola strateji denir.⁵⁸ Devletler için en etkili strateji toplumu ortak değerler etrafında birleştirerek amaçları doğrultusunda dönüştürme ve yönlendirme faaliyetidir.⁵⁹ Ortaya çıkışı insanlık tarihinin başlangıcına dayanan ve bir çok düşünürün üzerine fikirler ortaya koyduğu inançların-dinlerin, stratejiler üzerinde etkisi vardır. Din, toplumu etrafında birleştirecek etkili araçlardan biridir. Nitekim devletler, kültürel bilinci ve ortak tasavvurları, sembolleri ve mitleri dinî-politik bir dille ortak bir güç unsuruna dönüştürmüş ve dini, politikalarını meşrulaştırma aracı olarak kullanmıştır.⁶⁰ Yani çok yönlü bir araç olan din, devletlerin hem gücünü artırmak, hem millî bir şuur oluşturmak, hem de politikalarını meşrulaştırmak için kullanabildikleri çok yönlü ve etkili bir araçtır.

Örneğin; İslâm dünyasında Şiiilerin hamiliğine oynayan İran, çeşitli Arap devletlerinde Şiiliği kullanmak suretiyle tıpkı İran halkını olduğu gibi İran dışındaki halkları da İran devleti etrafında kenetlemeye yönelik bir politika uygulamaktadır. Şiiliğin farklı mezheplerine mensup olmalarına rağmen İran ile Suriye arasındaki dayanışmanın çimentosu da dindir. İran, Suriye yönetimini Şiilik ortak paydası üzerinden yakalarken, bu destek neticesinde dini kullanmak suretiyle Suriye'nin idarî yapısındaki değişimi engelleyerek Irak ve Suriye üzerinden Akdeniz'e açılmayı hedeflemektedir. Hem din unsurunu güce dönüştürmekte, hem de aynı unsuru çıkar elde etmek için kullanmaktadır.

Din etki kabiliyetine sahip olduğu ve “millî” kavramını oluşturan en önemli unsurlardan birisi olduğu için siyaset ve uluslararası ilişkiler alanında da değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Buna karşın, hem etken, hem de edilgen bir faktör olan din, Suriye örneğinde olduğu gibi küresel birçok olayda etki sahibi olmasına rağmen uluslararası ilişkilerin teorik boyutunda kendisine çok fazla yer bulamamıştır. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından dinin uluslararası ilişkilere etkisi

⁵⁸ “*Strateji*” kelimesi, Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük (10. Baskı), Ankara, 2005, s. 1811.

⁵⁹ Nadim Macit, *İmparatorluk Politikalarında Teo-Stratejiler ve Türkiye* (3. Baskı), Fark Yayınları, Ankara, 2008, s. 16.

⁶⁰ Macit, *a.g.e.*, s. 15.

sıkça dile getirilen bir tartışma konusu haline gelmiştir. 11 Eylül saldırılarının ardından ise Batı’da din-dış politika ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar artmaya başlarken, Türkiye’de ise bu konuda neredeyse yokluk hâkimdir.

1.3.3. Din ile Politikanın Ayırıştırılması

Küresel olarak devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini açıklamayı gaye edinen uluslararası ilişkiler disiplininde, devletlerin dış politikalarına yön veren birçok etkenin varlığından, önceki başlıklar altında söz edilmiştir. Bu çerçevede farklı teoriler öne sürülmüş, bu teoriler de uluslararası ilişkileri izah etmek için farklı kavramlar kullanılmıştır. Uluslararası ilişkiler teorileri, bazı hususlarda ortak paydalarda buluşurken, bazı hususlarda ise birbirlerinden ayrılmıştır. Buna karşın günümüz şartları göz önünde bulundurulduğunda uluslararası ilişkiler teorileri, dinin uluslararası ilişkiler disiplinine entegrasyonu açısından güncellenme ihtiyacı hissetmektedir. Aksi takdirde teorilerin sistemi açıklama kaniliyetinde yetersizlikler doğacaktır. Bu durum, Batı’nın tarihî ve kültürel tecrübelerinin ortaya çıkardığı bakış açısından dolayı uluslararası ilişkiler disiplininin, metafizik unsurları gözardı etmesinden kaynaklanmaktadır. Her alanı olduğu gibi uluslararası ilişkileri de Batı’dan okumakla Doğu’dan okumak farklı çıktılarının oluşmasına sebep olur. Batı’nın tarihî tecrübeleri ve dünyaya bakış açısı ile Doğu’nun tarihî tecrübeleri ve dünyaya bakış açısı farklıdır.⁶¹ Nitekim, uluslararası ilişkilerin ABD merkezli bir disiplin hâline gelmesi birçok akademik çalışmada eleştirilmiştir.⁶² Amerikalı akademisyen Stanley Hoffman’ın “An American Social Science: International Relations (Bir Amerikan Sosyal Bilimi: Uluslararası İlişkiler)” başlıklı çalışması buna örnektir.

Fikir adamlarının ve teorisyenlerin görüşlerinin şekillenmesinde ve ortaya koydukları eserlerin oluşmasında yaşamış oldukları zaman ve mekân şartları ile sosyal kimliği ve yaşamış olduğu tecrübe belirleyici unsurlardır. Dolayısıyla Batı’da yetişmiş bir fikir adamının Doğu toplumlarını izah edebilmesi için yoğun çaba sarfetmesi gerekmekebilir. Özellikle İslâm toplumlarında din olgusu göz ardı edilerek ortaya

⁶¹ Mehmet Şahin, *Uluslararası Politikanın Ruhu Din*, 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), 10–15 Ekim 2007, s. 611-616.

⁶² Bkz. Stanley Hoffman, *An American Social Science: International Relations*, Daedalus, Vol. 106, No. 3, Discoveries and Interpretations: Studies in Contemporary, s. 41-60.

konulan görüşler eksik kalmaktadır.⁶³ Çünkü, Fransız düşünür Tocqueville'nin de dediği gibi; Kur'an sadece dinî kurallar koymaz, aynı zamanda siyasî düsturlar, medeni ve ceza kanunları ve bilimsel teoriler de açıklar, İncil ise sadece insan ile Tanrı arasındaki ilişkileri düzenler.⁶⁴

Güçlünün zayıf, kurnazın nahif üzerinde bir hâkimiyeti söz konusudur; medeniyetler arasında da bu yönde bir ilişki vardır, dolayısıyla Batı'nın yükselişinden sonra Doğu üzerinde tahakkümü ortaya çıkmıştır.⁶⁵ Bu durum her sahada gözlemlenmiştir. Tarih yazımı Eski Yunan'dan başlatılmış, Doğu'da ortaya çıkan fikirlere değinilme ihtiyacı dahi hissedilmemiştir; bu Batı ve Avrupa merkezli tavır, dünyayı anlamakta yetersiz kalmaktadır.⁶⁶

Böyle bir manzaranın ortaya çıkmasına zemin hazırlayan şartlara kısaca bir göz atarsak, Batı'da ilk olarak Katolik Kilisesi'nin baskısı, skolastik düşünce ve engizisyon kültüründen bahsedilmelidir. Roma İmparatoru Konstantinus'un 312 yılında Hristiyanlığı kabulünden sonra Hristiyanlık, sekülerizme dayanak teşkil eden "Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya verin" ilkesine rağmen siyasî ve ekonomik bir güç olmaya başlamıştır.⁶⁷ Konstantin'in Hristiyanlığı kabulü teostratejik bir hamledir. Bu adımla kilisenin gücü, devletin gücüne eklemlenmiştir ve dolayısıyla başlangıçta Kilise'nin, yönetimin yetkilerini kısıtlayabilme kabiliyetine kavuşmasından ziyade Roma, dinin toplum üzerindeki etkisini kullanmak istemiştir; fakat sonraki imparatorlardan Theodosius'un yayınladığı Kodeks ile Hristiyanlığın idare açısından da imparatorluğa sirayet ettiği gerçeği ortaya çıkmıştır. Bu kitapta diğer pagan inançlarını sürdürenlerin ve dine hakaret edenlerin en ağır şekilde cezalandırılacağı belirtilmiştir.⁶⁸ Kilise, Antik Yunan başta olmak üzere bilimsel mirasın, meşruiyetinin sorgulanmasına sebep olma potansiyeli taşıyan fikirlerini reddedip, tezlerini doğrulamaya çalışacak olanları kabul ederek topluma dogmalarını kabul

⁶³ Ersoy, *a.g.e.*, s. 160.

⁶⁴ Alexis de Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi* (1. Baskı), Tercüme: Seçkin Sertdemir Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 462.

⁶⁵ Alatl, *a.g.e.*, s. 39-44.

⁶⁶ Alatl, *a.g.e.*, s. 39-44.

⁶⁷ Susan Wise Bauer, *Ortaçağ Dünyası* (1. Baskı), Tercüme: Mustafa Küpüşoğlu, Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 20.

⁶⁸ Alatl, *a.g.e.*, s. 182.

ettirmeye çalışmıştır. Otoritesinin sorgulanmasını engellemek maksadıyla septik düşüncenin önünü kesmeyi amaçlamıştır. Feodal dönemde Avrupa’da siyasî, ekonomik ve toplumsal bakımdan tek hâkim olan otoriteler üstü otorite Kilise, iktidarın yegâne sahibidir. Roma İmparatorluğu’nun çöküşü sonrasında feodal beyler sürekli hem birbiriyle, hem de merkezî otoritelerle rekabet ve savaş hâlinindedir. Kıtada hiçbir siyasî gücün sisteme hâkim olamamasından doğan güç boşluğu Kilise tarafından doldurulmuştur. “Rönesans” ve “Reform”u da doğuran bu süreçte Hristiyanlığı tekeline alan Kilise, dinin kurallarını kendi çıkarlarına göre şekillendirmiştir. Gücünü kaybetme korkusu sebebiyle Katolik Kilisesi, bilginin yayılmasının ve gelişimin önüne set çekmiştir. Kilisenin bu tutumu, Batı medeniyetinin durağan bir sürece girmesine sebep olarak Rönesans-yeniden doğuş olarak adlandırılan dönemin şartlarını hazırlamıştır.⁶⁹ Çünkü, durağanlaşan toplumlar yeniden harekete geçmek adına özlem duyduğu uyanışı köklere dönerek gerçekleştirmek ister; Avrupa için köklere dönüş, antik çağa dönüştür.⁷⁰

Matbaanın yaygınlaşmasıyla beraber, Ortaçağ’da hâkim olan Müslümanların eserleriyle eski Yunan ve Roma eserlerinin tercüme edilerek basılması, Kilise’nin “gerçek-hakikat” sıfatıyla ortaya koyduğu bilgilerin doğruluğunu tartışılır kılmıştır. İnsanın iç alemine dönük bir hayat yerine dünyevî bir hayat sürmesini vazedен Rönesans anlayışına göre “bu dünyanın ötesinde bir dünya” düşüncesiyle yaşamak oldukça yersizdir. Bu bakımdan Rönesans dünyevileşmenin ve sekülerleşmenin tohumlarının atıldığı süreçtir. Yeni bir felsefe, bilim ve sanat anlayışının oluşmasıyla, inanç ve yönetim anlayışında da değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Sadece idari açıdan değil, modern süreçte edebiyattan sanata, ekonomiden hayat tarzına kadar meyvelerini veren Avrupa-merkeziyetçi fikrî gelişimin temeli Rönesans’a dayanır. Rönesans tarafından itibarı zedelenen kilisenin siyasî hâkimiyet noktasında öldürücü darbeyi yemesi ise dinde reformasyon sürecinde olmuştur. Protestanlık’ın doğuşu ile

⁶⁹ Umberto Eco, *Ortaçağ –Barbarlar Hristiyanlar Müslümanlar-* (2. Baskı), Tercüme: Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, s. 151-558.

⁷⁰ Jack Godin, *Rönesanslar* (2. Baskı), Tercüme: Bahar Tırnakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 9.

beraber Katolik Kilisesi'nin hâkimiyeti daha da sarsılırken, tarihi çatışmalarla dolu olan Avrupa yeniden din merkezli uyumsuzluklara sürüklenmiştir.⁷¹

16. ve 17. yüzyıl Avrupa'da mezhep savaşları çağı olmuştur. Seksen Yıl Savaşları (1568-1648) ile Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) Katolikler ile Protestanlar arasındaki güç mücadelesi olarak ortaya çıkar. Bu savaşlar dinî mücadelenin yanı sıra reel politik unsurları da içinde barındırır. 1648'de savaşları sona erdiren Münster ve Osnabrück Antlaşmaları'nın bütünü adıyla ise Vestfalya Antlaşması'dır. Bu antlaşmanın neticesi olarak siyasî haritalar yeniden şekillenmiş, Avrupa'daki Katolik Kilisesi hâkimiyeti sona erdirilmiştir. Antlaşma ile dinin dış politika üzerindeki etkisi kırılmış, bir sekülerlik örneği olarak "Hükümdar hangi dinden ise tebaa da aynı dinden olur." hükmü kaldırılmıştır. Vestfalya Barışı süreci ile beraber ulus-devlet anlayışının temellerinin atıldığı uluslararası ilişkilerin genel kabulleri arasındadır; fakat Vestfalya'nın daha önemli özelliği dini dış politikadan ayırıştırmanın bir adımı olmasıdır. Feodalitenin ardından oluşacak yeni bir devlet sisteminin koşulları ve dinin siyaset üzerindeki etkisinin kaldırılması adına, devletlerin hâkimiyet sahalarında tek otorite olarak kabul edilmesi sonucuna ulaşılmıştır. Yani, bu antlaşmanın ardından kilise gibi devlet üstü bir otoritenin kabulü ortadan kalkmıştır. Her ne kadar devletler sisteminin oluşumu bu anlaşmaya dayandırılrsa da, ulus-devletlerin tam anlamıyla ortaya çıkışı ise I. Dünya Savaşı sonrasını bulmuştur.⁷²

Vestfalya Barışı, dinin uluslararası politikadan ayırıştırılmasına bir adım niteliği taşır. Antlaşma imzalanırken devletlerin üzerinde anlaştıkları ortak nokta, uluslararası politikanın dinî etkenler üzerinden yürütülmesi ve toplumun sürece müdahil olması hâlinde, ortaya çıkan problemlerin üstesinden gelmenin ve felaketlerin önüne geçebilmenin de o denli zorlaştığı olur. Dolayısıyla modern devletler sistemi ve egemenlik kavramları, din unsurunun dış politikanın dışına itilmesi fikri üzerine tesis edilir. Vestfalya ile başlayan siyasetin dinden arındırılması süreci, Fransız İhtilâli'yle

⁷¹ Oral Sander, *Siyasî Tarih-İlk Çağlardan 1918'e* (28. Baskı), Cilt 1, İmge Kitabevi, Ankara, 2015, s. 80-88.

⁷² Yalçın Alganer, Müzeyyen Özlem Çetin, *Avrupa'da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri*, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 23, Sayı 2, 2007, s. 285-309.

yükselişe geçen seküler düşünce ve Aydınlanma Çağı'nın pozitivist düşüncesiyle perçinlenir.

Ortaçağ'ın son döneminin ardından Rönesans ile başlayan süreçte bir bütün olan bilim, kozmoloji, antropoloji ve teoloji olarak ayrılır ve bu ayrışma Aydınlanma ile yeni bir kültürel sentez olarak ortaya çıkar.⁷³ 18. yüzyıla kadar siyaset, felsefe, hukuk, teoloji gibi alanlar birbirinden ayrılmaz bir bütünü ifade ederken, Aydınlanma sürecinde (1715-1789) Galileo ile bilim, Descartes ve Locke ile felsefe, Grotius ve Pufendorf ile hukuk, Hobbes ile siyaset teolojiden ayrılmıştır.⁷⁴ Dinin önemsizleştiği sekülerleşme süreci dinî olmayanın geliştiği bir süreç olarak doğsa ve Aydınlanma sürecinde başta Thomas Woolston bir kaç yüzyıl içinde Hristiyanlığın (semavî dinlerin) tamamen yok olacağını iddia etmişse de⁷⁵ kutsalların insan hayatından çıkarılmaya başlamasının sonucu, Tanrı'nın yerine başka kutsalların ikame edilmesi olur. Aydınlanma'nın başında bu kutsallar “doğa” ve “insan”dır. Aydınlanma sürecinde dinin aşkın yönleri maddeye transfer edilir.⁷⁶ Akıl ile kavranabilecek kutsallar oluşturulurken, aklın artan prestiji ile birlikte “akıl” dini ortaya çıkar.⁷⁷ Kutsallar insan hayatının dışına itilemediği gibi dünyevî şeyler kutsallaştırılır; kutsallar sadece form değiştirir.

Bu süreç siyasî alanda da kendisini gösterir. Özellikle Fransız İhtilâli'nin önemli isimlerinden Robespierre ve Saint-Just'un özel bir anlam attettiği “*genel irade*” aşkın bir siyasî referans niteliği kazanır; bu nitelik geçmişte Katolik Kilisesi'nin taşıdığı ilahî anlama eşdeğerdir. Önce aşkın olandan, ardından ise tek bireyin hâkimiyetinden alınan iktidarın kaynağı “*vatan*” ve “*millet*” kavramlarına aşkınlık atfedilerek ulusa ve devlete devredilir. Artık halkın uğruna can vermekten çekinmeyeceği şey ne din, ne de kral değildir.⁷⁸ 20. yüzyılda, halkın tebedan yurttaş,

⁷³ Louis Dupre, *The Enlightenment and the Intellectual Foundations of Modern Culture*, Yale University Press, 2004, s. 1.

⁷⁴ Onur Atalay, *Türk'e Tapmak-Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm* (3. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 17.

⁷⁵ Rodney Stark, *Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme*, Sekülerizm Sorgulanıyor (1. Baskı) Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002, s. 34.

⁷⁶ Michael Allen Gillespie, *The Theological Origins of Modernity*, University of Chicago Press, 2008, s. 274.

⁷⁷ Atalay, a.g.e., s. 19.

⁷⁸ Atalay, a.g.e., s. 22.

devletin ise ulus-devlete dönüşümü tamamlanır.⁷⁹ Dinin politik alanın dışına itilmesinin ve “şey”lerin kutsallaştırılmasının zirve noktası 20. yüzyıldır. Buna karşın bu yüzyılın önemli Alman düşünürlerinden Carl Schmitt’e göre; “modern devlet teorisinin tüm önemli kavramları dinden aktarılmış, teolojik kavramlar seküler ve materyalist bir şekle büründürülmüştür. Örneğin, mutlak hâkim olan Tanrı’nın yerine insan tanrılaştırılmıştır.”⁸⁰ Dolayısıyla Schmitt’e göre; siyasî olan her şey aynı zamanda dinîdir. Din, seküler anlayışın hâkim olduğu dönemde dahi hayat ile iç içedir.

Batı’nın tarihî, kültürel ve siyasî olarak yaşadığı tecrübeler bu değişimin yaşanmasını zorunlu kılmıştır. Tüm bu yaşananlara ve dinin dış politikaya etkisinin teorik olarak görmezden gelinmesine karşın, din, Avrupa’nın seküler ulus-devletlerinin de dış politikada-uluslararası ilişkilerde yeri ve zamanı geldiğinde kullandığı bir araç olmaya devam etmiştir; hatta bazı durumlarda dış politikaya yönelik kararlar, olaylara dinî açıdan yaklaşılarak alınmıştır. Örneğin; Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupalı devletlerle olan ilişkilerinde ve daha sonra onun ardılı olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin Avrupa Birliği’ne girmek için çabaladığı süreçte din, önemli bir politik etken olmuştur. Avrupalı devletlerin Türkiye’yi Müslüman bir ülke olduğu için birliğe kabul etmediği sıkça konuşulmuştur.⁸¹ Özetle; sekülerleşmeye rağmen pratikte devletler politikalarını şekillendirirken metafizik faktörleri göz ardı etmemiş, bilimsel teorilerin büyük bir kısmı pozitivist düşüncüyü merkeze almalarına rağmen ilhamını metafizik unsurlardan almıştır; fakat yine de din olgusunun etkisine dair gerekli açıklama yapılmamıştır.⁸²

1.3.4. Uluslararası Politikada Dinin Yeri

Batı, asırlarca süren gelişim ve reformlar neticesinde 17. yüzyılda dünya üzerinde hâkimiyet kurmaya başlarken geleneksel Hristiyan anlayışından uzaklaşarak, daha maddî temeller ve rasyonel düşünce üzerine kurulu bir anlayışı onun

⁷⁹ Eric Hobsbawm, *Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm* (1. Baskı), Agora Kitaplığı, Tercüme Osman Akınbay, İstanbul, 2008, s. 25.

⁸⁰ Carl Schmitt, *Political Theology - Four Chapters on the Concept of Sovereignty*, Tercüme: George Schwab, Cambridge, England, 1985, s. 36.

⁸¹ Burak Kadercan, *Uluslararası İlişkiler ve Din*, Boğaziçi Üniversitesi Tüsiad Dış Politika Forumu Raporu, s. 7.

⁸² Arı, a.g.e., s. 62-79.

yerine ikame etmiştir. 19. yüzyıla kadar Batı dışındaki tüm medeniyetler geleneksel ve din merkezli bir çatı altında yaşamıştır. Bu durum Batı'nın hâkimiyeti neticesinde diğer medeniyetlerin de bir yenilenme sürecine girmesini zorunlu kılmıştır; Batı diğer medeniyetler tarafından rol-model alınmış, Batı medeniyeti ulaşılması gereken hedef olarak görülmüştür. Avro-merkezci anlayışla birlikte sekülerleşme küresel bir gerçeklik hâline dönüşmüştür. Batı'da din, her sahadan tasfiye edilirken madde ve rasyonalite merkezli düşünce her alanda kendisini göstermiştir. Oysaki insan aklının bir sınırı vardır.⁸³ İngiliz tarihçi Arnold Toynbee'ye göre; "İnsanın inanacak bir şey olan ihtiyacından ve ruhî bir varlık olmasından dolayı akıl din karşısında hep sıkıntı yaşamıştır. Zira, her sahanın olduğu gibi siyasetin de dinden arındırılmış olmasına karşın klasik sömürgecilik sürecinde Batı, Hristiyan misyonerlik faaliyetleriyle sömürmek istediği halkları Hristiyanlaştırarak sömürüyü yerel halkların gözünde meşru hâle getirme gayesi gütmüştür."⁸⁴

Soğuk Savaş sürecinde ABD merkezli olarak hızlı bir gelişme ivmesi yakalayan uluslararası ilişkiler disiplini de yukarıda sözünü ettiğimiz süreçler dolayısıyla pozitivist bir temel üzerine bina edilmiş ve devletlerarası siyasete, dinin dış politikaya etkisini dışlayan bir perspektiften yaklaşmıştır. Kutsalların her alandaki etkisinin kırılacağına iddia edildiği süreçte, küreselleşme olgusu, ulus-devlet anlayışının bariyerlerini tahrip ederken sermayenin yanı sıra bilginin de küreselleşmesiyle dinler kitlelerin rahatça hakkında bilgi sahibi olabileceği bir konuma gelmiştir. Dolayısıyla teori ile pratik arasında bir uçurum baş göstermiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve 11 Eylül saldırılarıyla, dinin dış politikadaki etkisi üzerine çalışmalar yapılması gerektiği gerçeği de iyiden iyiye ortaya çıkmıştır.

1.3.4.1. Meşruiyet Aracı Olarak Din

Din bir meşruiyet aracıdır, bu bakımdan uluslararası ilişkilerde de bir güç aracı olabilir. Din, politika yapıcılara, politikalarını meşrulaştırmak bakımından başkalarını ikna edebilme kabiliyeti kazandırma potansiyeline sahiptir. Çünkü politikanın meşruiyetini başkalarına kabul ettirmek, politikaların toplumsal destek bulması

⁸³ Arnold J. Toynbee, *Tarihçi Açısından Din* (1. Baskı), Tercüme: İbrahim Canan, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1978, s. 201-230.

⁸⁴ Toynbee, a.g.e., s. 201-230.

bakımından önemlidir.⁸⁵ Toplumu, bu desteğin sağlanabilmesi için politikaların, inançlarıyla barışık veya ona hitap eden tarzda olduğuna ikna etmek etkili bir yöntem hâline gelir.

Jonathan Fox ve Nukhet A. Sandal'a göre; "Bir ikna aracı olarak dinin üç sınırlaması vardır. Birincisi; dinin ikna kabiliyeti, kültürel ve dinî sınırlarla çevrilidir. Örneğin İsa figürü, Hristiyanları, Yahudilerden ve Müslümanlardan daha çok ilgilendirmekte, Hindular ve Budistleri ise Yahudiler ve Müslümanlardan daha az ilgilendirmektedir. Kavramlar küreselleşmiş olsa da ikna gücü muhatap topluma göre değişir ve sınırlıdır. İkincisi; dinin ikna kabiliyeti hedef kitlenin dindarlığıyla alâkalıdır. Dindar olmayan insanlarda etkisi daha azdır. Üçüncü olarak ise; dinin ikna kabiliyeti, bu aracı kullanan kişinin dindarlığı ve halk nezdindeki inanılabilirliği ile alâkalıdır. Toplum, dindar olduğuna inanmadığı insanların dini retorikte kullanmasına itibar etmeyebilir."⁸⁶

1.3.4.2. Din ve Dünya Görüşü

Dinin bir meşruiyet aracı olması, politika yapımcıların iç ve dış politikada sık sık dinî referanslar kullanmalarına sebep olmaktadır. Yukarıda bahsedilen sınırlılıkların yanı sıra din bağımsız değişken olarak motive edici güç olma özelliğine de sahiptir. Dinî inançlar, insanların kimliği ve dünya görüşü üzerinde etki sahibidir; dinler yeni kimlikler oluşturarak, bireysel ve toplumsal kimlikleri istikrara kavuşturur, aynı dine inanan insanlar ortak değer yargıları ve ortak bir anlam dünyasında buluşurlar.⁸⁷

Bu çerçevede din, politika yapımcıların da kimliğini ve dünya görüşünü etkilemektedir ve dinin vaz ettiği bu dünya görüşü de dindar liderlerin ve politika yapımcıların davranışlarına etki edebilmektedir. Liderlerin inançları, inatçı politikaların ortaya çıkmasına sebep olma potansiyeline sahiptir; çünkü din insanın kimliğini

⁸⁵ Fox; Sandal, a.g.e., s. 150.

⁸⁶ Fox; Sandal, a.g.e., s. 150.

⁸⁷ Jeffrey R. Seul, 'Ours Is the Way of God': Religion, Identity, and Intergroup Conflict, Journal of Peace Research, Vol. 36, No. 5, 1999, s. 558.

belirleyen, inandığı bir kurallar bütünüdür, dolayısıyla bu kuralların dışına çıkılması ontolojik bir problemi doğurur ve bu pragmatik davranmasını engeller.⁸⁸

Jonathan Fox ve Nukhet A. Sandal'a göre; "Bir politikacının dünya görüşüne dinin nüfuz etmesi için onun dindar olması gerekmez; çünkü din dünya görüşünü etkileyen bir çok unsurdan birisidir. İdeolojik olarak seküler dünya görüşüne sahip olanlar bile dinden etkilenir. Bu hususta İran gibi devlet ve el-Kaide gibi örgütlere benzer örneklerin dışında kalan örneklerde de bu gözlemlenebilir. Dini, millî ideoloji veya millî ideolojisinin bir unsuru olarak gören devletlerin sayısı oldukça fazladır."⁸⁹ Örneğin; uluslararası ilişkiler disiplininin bilhassa II. Dünya Savaşı'ndan sonra merkezi konumuna gelen ABD'de her ne kadar idare, din ile kiliseyi birbirinden olabildiğince ayrı tutmaya çalışmış olsa da, dinin siyaset ile olan ilişkisi azalmamıştır. Tocqueville'e göre; Amerikalılar kuruluş aşamasından itibaren özgürlük fikri ile Hristiyanlığı birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak görmektedir.⁹⁰ Bu çerçevede püriten (bir ahlâk-inanç sistemine bağlı olarak baskı, ceza, korkutma, tehdit ve sindirme gibi unsurları uygulayarak düzeni sağlama, dünyayı yaşanılabilir bir yer haline getirme) bir temel üzerine inşa edilen devlette daha sonra alınan göçlerle birlikte dinî çeşitlilik artmış ve sivil din kavramı gelişmeye başlamıştır. Din siyaseti etkileyen bir konumda olmuştur. Nitekim Püriten öğretinin Amerikalıların seçilmiş insanlar olduğunu iddia eden anlayışı, ABD'nin dış politikasını da etkilemiştir. Bunun yanı sıra devlet içerisindeki dinî lobiler de Amerikan dış politikasını etkilemişlerdir. Yahudi lobisinin Amerikan'ın Ortadoğu ve İsrail politikasında etkili bir unsur olması buna örnektir.⁹¹ Nitekim, Jonathan Fox'un 1990-2002 yılları arasında 175 devlette yaptığı bir araştırmaya göre; devletlerin yaklaşık yarısı tek bir dinden taraftır. Araştırmaya göre; resmî veya gayriresmî olarak dinî ideolojiyi destekleyen 82 devlet, diğer devletlere göre iki buçuk kat daha fazla dinin kurallarını yasalaştırıyor. Dinin iç ve dış politikaya tesiri devletten devlete farklılıklar gösterebilirken, kimi devletlerde bu,

⁸⁸ Carsten B. Laustsen; Ole Waever, *In Defense of Religion: Sacred referent Objects for Securitization*, Millennium Journal of International Studies 29 (3), 2000, s. 705-739.

⁸⁹ Fox; Sandal, a.g.e., s. 151.

⁹⁰ Tocqueville, a.g.e., s. 299.

⁹¹ Onur Yıldırım, *Amerika'da Dinin Siyaset Üzerindeki Etkisi*, Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2015, s. 91-108.

ajandalarını dinî ideoloji üzerine oluşturma ve dinî ideoloji ihraç etmeye kadar varabilir.⁹²

1.3.4.3. Devlet Dışı Dinî Aktörler

Dinî cemaatlerin iç politikada önemli bir etkisi olduğu bir çok araştırmaya konu olmuştur. Günümüzde dinî cemaatler toplantı yerlerine, iletişim ağlarına, liderlik potansiyeline sahip üyelere, ekonomik imkânlarla ve medya gücüne sahip olduğu için, örgütsel olarak politikada etkili olabilmektedir. Hatta bazı dinî cemaatler küreselleşmenin de tesiriyle beraber uluslararası bir boyut kazanmıştır, bu da onları bazı uluslararası ağların parçası hâline getirmiştir. Ulaşmış oldukları kitleler sayesinde binlerce kişilik gösteriler düzenleme potansiyeline sahip olmaları ve başta ekonomi olmak üzere güçleri, iç ve dış politika yapım sürecine etki etmelerini sağlamaktadır. Bu hususta, Türkiye için en aktüel ve uç örneklerden biri FETÖ'dür. FETÖ çeşitli sahalarda elde ettiği güç ile devletin politikalarına yön vermiş, en sonunda da devleti tamamen ele geçirmeye çalışmıştır.

1.3.4.4. Bölgesel Dinî Meseleler ve Politika

Dinî bakımdan çeşitliliğin fazla olduğu bölgelerde, dinî grupların birbirleriyle olan rekabeti devletlerin politik tercihlerini de şekillendirebilmekte, devletler dünya görüşlerini ortaya koyarken dini referans alabilmektedir. Özellikle Orta Doğu coğrafyası bu konuda öne çıkmaktadır. Müslüman ülkelerin İsrail ile alakalı konuları sıklıkla Birleşmiş Milletlere taşıması ve İran'ın Şii nüfusun yoğun yaşadığı ülkelerle daha yakından ilgilenmesi buna örnektir.

Özetle örnekleyerek izah edersek; 11 Eylül saldırılarından sonra, ABD'nin Afganistan ve Irak'a müdahalelerinde kendisini dünyanın kurtarıcısı olarak gören din-dünya görüşünün etkisi vardır. Körfez Savaşı'ndan önce yaşanan İran-Irak savaşında Sünni-Şii ekseninin ve İran'ın uyguladığı Şii merkezli politikanın etkisi olmuştur. Bunun gibi örnekleri çoğaltabiliriz. En güncel örnek ise Suriye iç savaşı sırasında

⁹² Jonathan Fox, *A World Survey of Religion and the State*, New York, NY, 2008.

yaşanan çatışmalarda Sünni-Şii (mezhep) merkezli kutuplaşmanın etkisidir ki; İran Şiilik üzerine tesis ettiği politikayı açık bir şekilde uygulamaktan çekinmemektedir.

2. İRAN İSLÂM CUMHURİYETİ’NİN DİNÎ POLİTİKASI

17. yüzyıl itibariyle Osmanlı Devleti’nin hızla güç kaybetmeye başlaması, buna karşın Avrupa’nın yükselişi Müslümanların yaşadığı coğrafyada siyasî bakımdan çalkantılı bir sürecin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Avrupa’da ise hemen hemen her sahada yaşanan gelişim yeni bir paradigmanın doğuşuna zemin hazırlamıştır. Rönesans ile beraber bir anlayış değişimi yaşayan Batı medeniyeti, Reform ile Kilise’nin taassubundan kurtulma hamlesine girişmiştir. 1648 yılında imzalanan Vestfalya Anlaşması, dini siyasetten tecrit edip din merkezli devlet anlayışına darbe vurmuştur. Fransız İhtilâli ile Müslümanların din merkezli tanımladığı “millet” anlayışı dil merkeze alınarak milliyetçilik şeklinde yeniden tanımlanırken, yeni paradigmanın anahtar kavramları da bu dönemde ortaya çıkmıştır. Vestfalya ile egemenlik sınırları çizilen devletler⁹³ Fransız İhtilâli çerçevesinde şekillenen fikirlerle I. Dünya Savaşı sonrası ulus devletlere dönüşmüştür.

19. yüzyılda başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri Osmanlı topraklarında dinî farklılıkları kullanmak suretiyle toplumsal bir ayrışmanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Suudi Arabistan’da Vehhabilik, İran’da ise Şiilik desteklenerek Osmanlı devletine karşı kullanılmıştır. Bu politika Osmanlı’nın dağılmasında olduğu gibi bugün İslâm dünyasının toplumsal olarak parçalanmış bir manzaraya sahip olmasında da etkili olmuştur. Osmanlı’nın gerilemeye başladığı dönemden itibaren, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da hâkimiyetinden çıkan hemen hemen tüm bölgeler Avrupa devletleri tarafından sömürgeleştirilmiştir.⁹⁴ Osmanlı Devleti’nin ardından Anadolu’da kurulan Türkiye ve kadim Orta Doğu coğrafyasının merkez üslerinden olan Horasan bölgesinde ortaya çıkan modern İran, bu sömürgeleştirme hareketinin dışında kalan iki istisna devlettir.⁹⁵

19. yüzyılda Avrupa’nın ekonomik nüfuzu ve Batılı fikirlerin girişi, hem Türkiye’de hem de İran’da toplum ve devletteki geleneksel yapıları tahribata

⁹³ Nihat Bulut, *Küreselleşme Ulus Devletin Sonu mu*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 52, Sayı 2, Ankara, 2003, s.185.

⁹⁴ Peter Sluglett, *Sömürgecilik, Osmanlılar Kaçarlar ve Bağımsızlık Mücadelesi-Arap Dünyası Türkiye ve İran*, Choueiri, Y. M. (Ed.), *Ortadoğu Tarihi* (1. Baskı), İnkılâp Yayınları, Ter: Fethi Aytuna, İstanbul, 2011, s. 295.

⁹⁵ Stuglett, *a.g.e.*, s. 307.

uğratmıştır.⁹⁶ Sömürge hâline gelmeyen bu iki devlet de aynı yolu; modernleşmek adına Batılılaşma yolunu tercih etmiştir. İran’da Rıza Şah’ın devletin kuruluş yılları politikaları ile Mustafa Kemal Atatürk’ün politikaları neredeyse aynıdır. Buna karşın, Rıza Şah dinî hiyerarşi engeliyle daha fazla karşılaşmıştır.⁹⁷ Modern Türkiye ve İran’ın temelleri Mustafa Kemal ve Rıza Şah tarafından atılırken, Türkiye laik devlet yapısını korumuş İran ise 1979 yılında gerçekleştirilen devrim neticesinde cumhuriyet olmasına rağmen Şii fikhına dayalı teokratik bir devlet yapısına geçiş yapmıştır.

2.1. “İslâm Devrimi” Öncesi ve Sonrası İran

Uluslararası ilişkiler otoritelerinin genel kabulüne göre; Türkiye ile birlikte Orta Doğu’nun en önemli devleti İran’dır. İran, I. Dünya Savaşı sonrası doğan paradigmada Türkiye ile aynı kaderi paylaşmıştır. Batılılaşmayı devlet politikası haline getirirken, yine Türkiye ile birlikte sömürgeleştirilmeyen devletlerden biri olmuştur. İranlı kimliği iki temel sac ayağı üzerinde durmaktadır. Bunlardan birincisi, Şii İslâm anlayışı; ikincisi ise İslâmiyet öncesi Pers ve Sasanî imparatorlukları ile onların Mecusîlik ve benzeri inanışlarından doğan kültür ve medeniyet; yani kadim Fars kültür ve mediyetidir.⁹⁸

I. Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında İngilizler ve Ruslar, İran’a yoğun ilgi göstermiş, 1917’de gerçekleşen Bolşevik İhtilali’nin ardından Ruslar iç meselelere yoğunlaşarak İran üzerindeki emellerini askıya alırken İngiltere’nin ilgisi sürmüştür. Rıza Han’ın İngiliz desteğiyle Kaçar Hanedanlığı’na son vermesinin ardından İran meclisi tacı Rıza Han’a takmıştır ve İran’da Batı destekli bir rejim kurulmuştur.⁹⁹ İran’da ulemanın, Türkiye’ye kıyasla sosyal ve siyasî olarak daha güçlü olması ve İran’ın I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Türkiye’nin yaşadığı kadar şiddetli savaşlar yaşamaması sebebiyle bu ülkede Batılılaşma tam anlamıyla uygulanamamış ve toplumun sekülerleşmesinde yeterince başarı kaydedilememiştir.¹⁰⁰ İran’daki

⁹⁶ İsmail Safa Üstün, *İran*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 22, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2000, s. 402.

⁹⁷ Sluglett, *a.g.e.*, s. 307-308.

⁹⁸ Dinmuhammed Ametbek, *İran ve Orta Asya: Tarih Kültür ve Politika*, Ankasam Balgat Çalışmaları 4, Ankara, 2017, s. 15.

⁹⁹ Sluglett, *a.g.e.*, s. 306.

¹⁰⁰ Sluglett, *a.g.e.*, s. 308.

Batılılaşma hareketinin Türkiye’deki kadar başarılı olamamasının sebeplerinden birisi de, Tanzimat ile beraber Türkiye’de Batı düşünce dünyasına aşına olmaya, zamanla da intibak etmeye başlayan Türk aydın tipi yetişirken, İran’da Batı düşünce dünyasını benimseyen aydın tipinin yetişmemiş olmasıdır.¹⁰¹

Çok etnik unsurlu bir yapıya sahip olan İran’da nüfusun yüzde 51’i Fars, yüzde 26’sı Türk, yüzde 8’i Gilaki ve Mazandarani, yüzde 7’si Kürt, yüzde 3’ü Arap, yüzde 2’si Lur, yüzde 2’si Balok, yüzde 1’i ise diğer etnik gruplara mensuptur. En çok konuşulan diller ise yüzde 58 ile Farsça ve yüzde 27’lik oran ile Türkçedir.¹⁰² Resmî kayıtlara göre İran nüfusunun yüzde 90-95’i Şii, yüzde 5-10’u Sünni ve yüzde 1’i ise diğer din ve mezheplere mensuptur.¹⁰³

I. Dünya Savaşı’nın ardından Kaçarlardan sonra bölgede kurulan Pehlevi, yaygın adıyla İran Şahanşah Devleti 1925-1979 yılları arasında hüküm sürmüştür, 1979’da gerçekleştirilen devrimin ardından devletin adı İran İslâm Cumhuriyeti şeklinde değiştirilmiş ve Şii fıkına dayalı teokratik bir idare olmakla birlikte idarecilerin seçimle iş başına geldiği bir yönetim ortaya çıkmıştır.

2.1.1. Pehlevi Devleti

Hem iktidara geliş şekli, hem de izlediği politika itibarıyla Mustafa Kemal Paşa’ya benzetilen Rıza Şah, askerlik becerisiyle kendisini gösterdikten sonra ülke idaresini ele almış ve Batılılaşma hamlesine girişmiştir. İran’da da tıpkı Türkiye’deki gibi milliyetçi bir devlet anlayışı tesis edilmiştir. İran’ın İslâm ile tanışmadan önceki görkemli günlerine yapılan vurgu, İran bayrağında Ahameniş ve Sasani imparatorluklarının aslan ve güneş sembollerinin kullanılması şeklinde kendini göstermiştir. İslâmî geçmişe karşın Zerdüşt inancı ön plana çıkarılmıştır.¹⁰⁴ Şah’a göre modernleşmek için İslâm geleneğinin terkedilmesi gerekiyordu; dolayısıyla kadınların peçe takması, erkeklerin cübbe ve sarık giymesi yasaklanmış, din adamlarına karşı bir

¹⁰¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994* (25. Baskı), Cilt 2, İmge Kitabevi, Ankara, 2015, s. 88.

¹⁰² Gonca Oğuz Gök, *İran’ın Bölgesel Politikası ve Türk-İran İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Gebze, 2005, s. 10-12.

¹⁰³ İran, *The World Factbook*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>, Erişim Tarihi: 19 Nisan 2019.

¹⁰⁴ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 87.

mücadele başlamıştır.¹⁰⁵ Belirtildiği üzere İran'ın modernleşme süreci Türkiye ile büyük benzerlikler göstermektedir; aradaki tek fark Türkiye'de devrimlerin İran'dakine kıyasla daha başarılı olmasıdır. Gerek Safevilerin son dönemlerinde, gerekse de Kaçarlar döneminde kendisini hissettiren Fars milliyetçisi yaklaşım 1925-1941 yıllarına tekabül eden Rıza Şah Pehlevi döneminde de bürokrasideki yenilikçiler tarafından devam ettirilmiştir.¹⁰⁶ Özetle, azımsanamayacak sayıda Türk'ün yaşadığı İran'da kökleşmiş Fars milliyetçiliği anlayışı İslâm'ı dışlamak suretiyle devletin merkezine yerleştirilmiştir.¹⁰⁷

II. Dünya Savaşı sırasında Sovyet ve İngiliz işgaline maruz kalan İran'da, 1941'de İngilizler ve Sovyetler tarafından gerçekleştirilen işgal neticesinde Rıza Şah, oğlu Muhammed Şah Pehlevi lehine tahttan çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁸ İran daha sonra başlayan Soğuk Savaş sürecinde de tıpkı Türkiye gibi Batı bloku ile Sovyetlerin mücadele alanlarından biri haline gelmiştir. Bu mücadelenin sebeplerinden biri olan petrol bölgelerinin işletimi, İngiliz şirketi British Petrol tarafından yapılmıştır.¹⁰⁹ İki dünya savaşı arası dönemi jakoben Batılılaşma ve modernleşme hareketleriyle geçiren İran, Soğuk Savaş sürecinde ABD, İngiltere ve Sovyetlerin kısılcığında kalırken Batılılaşma yanlısı rejime karşı toplumsal hareketler 1950'ler itibariyle başlamıştır.¹¹⁰ 1950'lerle birlikte Musaddık liderliğinde anti-emperyalist bir söylemle iktidara gelen İran Ulusal Cephesi, emperyalist devletler tarafından işletilen İran petrol kaynaklarının millileştirilmesi hamlesinde bulunmuştur. Bu durum Şah ile başbakanın arasının açılmasına sebep olurken halk da Musaddık'ın yanında tavır almıştır. Bunun üzerine Şah ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. 1953 yılında MI6 ve CIA ile yerel Zahidi ve Raşidin kardeşler işbirliği ile Musaddık'a karşı bir darbe gerçekleştirilmiş ve yönetim Şah'a iade edilmiştir.¹¹¹ Musaddık'a karşı gerçekleştirilen darbenin ardından İran,

¹⁰⁵ Mustafa Nail Alkan, *İran'ın Batı ile İlişkileri*, Avrasya Dosyası, Cilt 2, Sayı 1, Ankara, 1995, s. 20.

¹⁰⁶ Firas Elias, *İran'ın Kamu Diplomasisi*, Ankasam Balgat Çalışmaları 6, Ankara, 2017, s. 29.

¹⁰⁷ Ioannis N. Grigoriadis; Ali M. Ansari, Türk ve İran Milliyetçiliği, Choueiri, Y. M. (Ed.), *Ortadoğu Tarihi* (1. Baskı), İnkılâp Yayınları, Tercüme: Fethi Aytuna, İstanbul, 2011, s. 382.

¹⁰⁸ Alkan, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁰⁹ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 261.

¹¹⁰ Amir Ahmad Fekri, *İran'da Aydınlanma ve Devrim: Sosyo-Politik ve Kültürel Dönüşüm 1953-2006*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 86.

¹¹¹ Zelal Özdemir Samur, *Civil Society in Iran*, Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 2008, s. 41-42.

imparatorluk rejiminden vazgeçmemesine rağmen yine Türkiye ile aynı kaderi paylaşarak Batı Bloku'nun bölgedeki en iyi müttefiklerinden biri olmuştur. 1970'lere kadar da ABD'li tarihçi ve diplomat George Kennan tarafından ortaya konulan çevreleme politikasının tek monarşisi olarak Batı bloku için Sovyetlere karşı kilit bir rol oynamıştır. Muhammed Şah döneminde petrol gelirleri son derece yükselen İran, bu gelirlerini askerî yatırımlara çevirerek 1954'ten 1977'ye kadar orduya ayrılan bütçeyi 12 kat artırmış ve Orta Doğu'da önemli bir askerî güç konumuna gelmiştir.¹¹² 1979 devrimi sonrasında ise Şah yönetiminin bu askerî gücü, ABD'nin kışkırtmalarıyla çıkan İran-İrak savaşında erimiştir.¹¹³

1960'lı yıllarda İran'da muhalifler yoğun baskılara maruz kalmıştır. Rejimin bu baskılarına ve modernleşme hareketlerine en sert şekilde karşı çıkan muhalif ise 1979 devriminin lideri Humeyni olmuştur. 1963 Haziran'ında Humeyni'nin tutuklanmasıyla halk ayaklanması başlamış ve birçok protestocu güvenlik güçlerince öldürülmüştür.¹¹⁴ 1970'lerde ise askerî kapasitesini son derece artırmasının verdiği özgüvenle Şah Muhammed'in İran'ı büyük bir güç haline getirme emelleri çerçevesinde Sovyetler ve Çin ile ilişkiler geliştirmeye başlaması, İran ile Batı Bloku ülkeleri arasında köprülerin atılmasına kadar gitmiştir.¹¹⁵ Bu süreçte İran'daki sosyal protestolar hızla yükselmeye başlamış, devrime giden süreç hazırlanmıştır. Devrimin bu çerçevede değerlendirilmesi, "İran İslâm Devrimi, ABD'nin Orta Doğu politikasında açılan bir karadelik mi, yoksa Orta Doğu'yu Soğuk Savaş sonrası oluşacak dünya için yeniden dizayn çabasının bir ürünü mü?" sorusunu beraberinde getirmiştir. Buna Humeyni'nin bir Batı Bloku ülkesi olan Fransa'dan İran'a gelerek iktidarı elde etmesi de eklenince, İran İslâm Devrimi'nin arkasında Batı Bloku'nun olduğu şüphesi daha da artmıştır.

Nitekim İran Devrimi üzerindeki şüpheleri artıran bir çok olayın varlığına çeşitli kaynaklarda rastlanmaktadır. Bunlardan bir kaç şöyledir; Zbigniew Brzezinski

¹¹² Barış Adıbelli, *Pax Persica: İran Jeopolitiği* (1. Baskı), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 45.

¹¹³ Adıbelli, *a.g.e.*, s. 50.

¹¹⁴ Houchang E. Chehabi, *İran İslâm Cumhuriyeti'nde Din Adamları ve Devlet*, Tercüme: Müberra Haşimi, Avrasya Dosyası, Cilt 2, Sayı 1, Ankara, 1995, s. 17.

¹¹⁵ Alkan, *a.g.e.*, s. 22.

Komünist ayaklanmanın bastırılması karşılığında İran'daki Humeyni Devrimi'ni desteklemiştir.¹¹⁶ ABD İran Büyükelçisi William Sullivan, devrim öncesinde Humeyni'nin Tahran'daki temsilcileriyle tek tek görüşmüştür.¹¹⁷ Devrimden bir ay önce ABD Avrupa Komutanlığı Başkomutan Yardımcısı Robert Huyser, gizlice Tahran'a gelerek bir takım görüşmeler yapmıştır. Bu olay Sovyet gazetelerinde "ABD, İran'da askerî darbe hazırlığında." şeklinde sunulmuştur.¹¹⁸ Elbette İran devrimini değerlendirirken, dönemin küresel şartlarını da göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. 1970'lerin sonuna doğru Soğuk Savaş'ın da son perdesine girilmekte ve bu süreçte ABD ile Sovyetler Birliği arasında bir yumuşama yaşanmaktadır. Nitekim 1979'da Fransa'da gerçekleştirilen Guadeloupe Zirvesi'nde Türkiye ve İran'ı yakından ilgilendirilen kararlar alınmış, yeni yönetim anlayışlarının ortaya çıkması gerektiği belirtilmiştir.¹¹⁹ 12 Eylül 1980'de Türkiye'de de bir askerî darbe yapılması Guadeloupe Zirvesi'ne dair şüphelerin daha da artmasına sebep olmuştur.

2.1.2 İran İslâm Cumhuriyeti

İran'da ulemanın gücü Pehlevi Devleti'ne karşı devrimin arka planını oluşturur. Fakat devrime giden süreçte sadece Humeyni'nin ve ulemanın değil, Marksizm'den, Kastroculuk'tan ve Maoculuk'tan etkilenen yazar, aydın ve diğer grupların da etkin bir çabası olmuştur.¹²⁰ Humeyni ise alışlagelmişin dışında teolojik zemine dayalı, Müslümanlar arasında birlik vaat eden devrimci bir jargon kullanmıştır. Humeyni'ye göre; "Büyük Osmanlı Devleti'ni emperyalistler parçalamış, halkı hizmetkârları vasıtasıyla zalimane ekonomik düzene boyun eğdirmişlerdir. Müslümanlar bu düzeni yıkıp İslâmî bir hükümet kurmalıdır. İslâm devlet ve hükümet biçimleri, var olan (o tarihte) hiçbir rejime benzememektedir. İslâm devletinde Allah'ın kanunları geçerlidir. İslâm devleti, meşrutiyet ve monarşi olmadığı gibi

¹¹⁶ Ardan Zentürk, *12 Eylül Duruşması: Brzezinski Tanık Çağrılmalı*, 8 Nisan 2012, Star Gazetesi, https://www.star.com.tr/yazar/12_Eylul_durusmasi_Brzezinski_tanik_cagrilmali-yazi-533326/, Erişim Tarihi: 17 Ekim 2018.

¹¹⁷ Andrew Scott Cooper, *Declassified diplomacy: Washington's Hesitant Plans For a Military Coup in Pre-Revolution Iran*, 11 Şubat 2015, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/iran-blog/2015/feb/11/us-general-huysers-secret-iran-mission-declassified>, Erişim Tarihi: 17 Ekim 2018.

¹¹⁸ Muhammed Surur Zeynelabidin, *Mecûsilerin Geri Dönüşü: İran Devriminin Tarihi, Akidevi ve Politik Boyutları* (1. Baskı), Guraba Yayınları, Tercüme: Hüsrev Subaşı, İstanbul, 2014, s. 15-16.

¹¹⁹ Zentürk, *a.g.m.*

¹²⁰ Adıbelli, *a.g.e.*, s. 37.

demokrasi de değildir.” Ayrıca Humeyni’nin konuşmalarında “İslâm’ın başlangıç dönemindeki muhalifler de, yönetimin Allah ve Resûlü’nün razı olduğu kişiye teslim edilip böyle bir yönetim oluşmasına ve işin bu hale gelmesine engel oldular.” ve “Siz ödeviniz için kıyam etmediğiniz, hükümet işini boşladığınız için, zalimlere bu makamı işgal etme fırsatı doğdu.” cümlelerinde olduğu gibi Şiilik motiflerine ve “İran milleti” tamlaması etrafında milliyetçilik vurgularına da sıklıkla rastlanmaktadır.¹²¹

Şah’a karşı İran halkının öfke patlaması sonucunda gerçekleştirilen devrim, ilk etapta teokratik bir rejimin doğuşuna işaret ediyordu. Şah döneminde siyasetten uzak kalan Şii ulema, Humeyni’nin idareyi ele geçirdiği süreçte, dinin siyasete alet olup olmaması noktasında ikiye ayrılmıştır. İran’da yönetimi ele alan yönetici elitler, Şii siyaset teorisi ve Humeyni’nin yukarıda belirttiğimiz görüşleri çerçevesinde inşa ettikleri rejimin merkezine Velayet-i Fakih müessesesini yerleştirerek bir sistem geliştirmiştir. Devrim Rehberliği olarak da adlandırılan Velayet-i Fakih kurumu, iç ve dış politikada kararların alındığı en üst mercidir. Kurumun başındaki kişi ise Devrim Rehberi’dir. Devlet başkanı da diyebileceğimiz Devrim Rehberi, siyaseti iyi bilen din adamları arasından seçilir ve donandığı yetkiler bakımından mutlak bir otoriteye sahiptir. Klasik Şii düşüncesinde kayıp olan on ikinci imam ortaya çıkıp devletin başına geçmeden dinî bir idare kurulamaz. Humeyni ise bu fikrin dışına çıkarak, devletin başına geçip, inancın hükümlerini, devlet aygıtını kullanarak uygulama fikrini savunmuştur. Devlet bu temelde kurulmuş, idare şekli olarak ise Cumhuriyet kabul edilmiştir. Yani geleneksel düşünce ile modern yönetim anlayışı sentezlenmiştir.¹²² Humeyni’nin bu düşüncesi ve uygulaması toplumda karşılığı olan din olgusunu kullanarak siyasî otoritesini tesis etmek-sağlamlaştırmak arzusu güttüğünden pragmatik bir anlayış ve davranış olarak değerlendirilebilir. Genellikle “İran dinî lideri” şeklinde anılmasına rağmen, yeni devlette Devrim Rehberi, sistemin hâkimi konumundadır; hâkimleri atayabilme yetkisine sahip olarak yargıyı elinde bulundururken, seçilmiş bir bakanı görevden alma hakkını da taşır.¹²³ Böylelikle Allah’ın yeryüzündeki temsilcisi kabul edilen Devrim Rehberi sadece dinî lider değil,

¹²¹ Adıbelli, *a.g.e.*, s. 18-36.

¹²² Mehmet Koç, *İran’da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar I: Devrim Rehberliği*, İran Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2018, s. 5-6.

¹²³ Chehabi, *a.g.e.*, s. 12.

yasama, yürütme ve yargı erklerini elinde bulunduran mutlak hâkim statüsüne sahip olur. Şah döneminde siyasetin dışında kalan ulema, vazife olarak sadece halkı aydınlatmayı benimsemiştir; ulema bu konumunu İran İslâm Cumhuriyeti’nde de muhafaza etmek istemiş, yine siyasetin dışında bulunmayı arzulamıştır. Bu durum, bir kısım ulemanın kurulan yeni rejime fikrî muhalefet etmesine sebep olmuştur.¹²⁴

Humeyni’nin 1988’de ilan ettiği “Mutlak Velayet-i Fakih”likle devletin görüşleri, dinin nasslarının (değişmez kaideler) da üzerindedir fikri benimsenmiştir.¹²⁵ Bu anlayış, “masum imam” düşüncesinin bir tezahürüdür. Bu anlayışa göre “imam”ın fikri dinin kendisidir ve peygamberler dahî bazı noktalarda hatalı olabilir; ama “masum imam” hatalardan arınmış, yüce bir insandır. Humeyni böylece devletin, din üzerinde tahakkümünü sağlamıştır. İslâm’ın, “Devlet dinin yönlendiricisi, yol açıcısı olmalıdır.” anlayışına karşın Humeyni’nin dini siyasetin kontrolü altına alması, kendisinin realist-pragmatik bir lider olarak Şiiliğin gücünü kullanmayı amaçladığını göstermektedir. Ayrıca, Şiiliğin ilk ortaya çıkışından itibaren Şiilere göre, gerçek imamlar mevcut otoritelerin zorbalığından dolayı kendilerini gizleme ihtiyacı hissetmektedir. Bu mevcut otoriteler Sünnî devletler ve hükümdarlardır. Hem gerçek imam, hem de Şiiler bu sebeple kendilerini gizlemek için yalana başvurabilirler. Bu anlayış literatüre “takiyye” fikhî olarak geçer. Takiyye fikhına göre bir insanın canına mâl olmayacak şekilde her konuda gerçek fikrini gizlemesi, düşündüklerinin tersini söylemesi, aynı şeyleri düşünmese dahi topluma tâbi olarak onlardanmış gibi görünmesinde sakınca yoktur. Sünnî inanca göre ise, yalnızca ölüm tehdidi altında fikir ve inanç gizlenebilir. Şia’daki bu anlayış, politik olarak da son derece Makyavelist bir yapının oluşturulabilmesinin ve Şiiliğin politikada kullanılabilir bir araç olabilmesinin önünü açar.¹²⁶

Bir halk hareketinin neticesinde teokratik bir görüntüyle inşa edilen Cumhuriyet rejimi, halk ve ulemanın isteklerine rağmen jakoben bir karakterle yeni bir devlet ve toplum düzeninin kurulmasını sağlamıştır. Nasıl ki Safeviler, Sasanilerden devraldığı devlet aklı ile yayılmacı politikalar izleyerek yeni bir cihan

¹²⁴ Chehabi, *a.g.e.*, s. 13.

¹²⁵ Chehabi, *a.g.e.*, s. 14.

¹²⁶ Anthony Black, *Siyasal İslâm Düşüncesi Tarihi* (1. Baskı), Tercüme: Çalışkan, H., Dost Yayınları, Ankara, 2010, s. 77.

imparatorluğu ideali gütmüş ve bunu gerçekleştirebilmek için Şiiliği toplum içerisindeki grupları bir arada tutabilmek maksadıyla bir harç olarak kullanmışsa, Şah rejiminin yıkılmasının ardından kurulan İran İslâm Cumhuriyeti de, Şiiliği bütünleyici unsur olarak kullanmayı amaçlayan bir politika geliştirmiştir. Safevîlerin dinî anlayışını ve politikasını kullanan İran İslâm Cumhuriyeti, Sasani köklerini de reddetmemiş, Fars milliyetçiliği devletin hâkim eğilimlerinden biri olmayı sürdürmüştür. Nitekim, devletin ılımlı liderlerinden Rafsancani'nin Persopolis'i ziyaret ederek Pers İmparatorluğu'nun devlet geleneğine ve kültürel birikimine dikkat çekmesi bu eğilime örnek gösterilebilir. Rafsancani konuşmasında İranlıların, tarihleriyle barışık olmalarını ve onunla gurur duymalarını işaret etmiştir. Mevcut Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ise "İran bugün tarih boyunca olduğu gibi bir imparatorluk haline gelmiştir, o eski imparatorluğun başkenti; kimliğinin merkezi, medeniyeti ve kültürü halini tekrar almıştır ve bu durum böyle kalmaya devam edecektir." sözleriyle Fars kültür, medeniyet ve siyaset birikimine vurgu yapmıştır.¹²⁷ İran'da Şii mezhebine dayalı devlet sisteminin tesisinin ardından tıpkı Safevîler döneminde olduğu gibi bir Şiileştirme programı uygulanmış, Sünnîler baskı altında tutulmuştur. İran'ın demografik yapısında Sünnîlerin hatırı sayılır bir nüfusa sahip olmalarına rağmen devletin başkenti olan Tahran'da tek bir Sünnî camisinin olmaması, Sünnîler üzerinde nasıl bir baskı ve ötekileştirme politikası uygulandığının göstergesidir.¹²⁸

2.2. İran Dış Politikasında Dinî Retorik; Pragmatik Pratik

İran Anayasası'nın üçüncü maddesinde, İran İslâm Cumhuriyeti hükümetinin hedeflerini gerçekleştirmek için tüm kaynaklarını yönlendirmesi gereken amaçları "*inanç ve dindarlığa dayalı ahlâkî erdemlerin büyümesi ve her türlü yardım ve yolsuzluğa karşı mücadele için elverişli bir ortam yaratılması*"¹²⁹ ve "*Ülkenin dış politikasını, İslâmî kriterler, tüm Müslümanlara karşı kardeşçe bağlılık ve dünyadaki*

¹²⁷ Firas Elias, *İran'ın Kamu Diplomasisi*, Ankasam, Balgat Çalışmaları 6, Ankara, 2017, s. 27-43.

¹²⁸ Said Havva, *Humeynicilik* (2. Baskı), Kökler Yayınları, Tercüme: Ahmet Aytepe, İstanbul, 2016, s. 45.

¹²⁹ İran İslâm Cumhuriyeti Anayasası, Madde 3/1

<http://www.iranonline.com/iran/government/constitution/constitution-1/> (Erişim Tarihi 06.12.2018)

mazlumlara destek olarak onları korumak”¹³⁰ ifadeleriyle işaretlenmiştir. Bu maddeler, devletin iç ve dış politikasını dinî temel üzere kurduğunun göstergelerindendir.

Humeyni’nin sürekli İslâm birliğinden bahsetmesine karşın İran ile diğer Müslüman ülkeler arasında bu birliğin kurulma zemini hiç bir zaman oluşturulamamıştır. Çünkü İran İslâm Cumhuriyeti’nin merkeze aldığı anlayış Şiiliktir ve Sünnîler ile Şiiler arasında tarihî bir düşmanlık, keskin politik düşünce ayrılıkları vardır. Sünnî ve Şiiler birleşerek bir İslâm birliği kurmak bir tarafa hem Sünnîler, hem de Şiiler (özellikle Şiiler) birbirleriyle ittifak kurmak yerine Batı devletleriyle birlikte hareket etmeyi kötünün iyisi olarak görmüşlerdir.¹³¹ İran, toplumsal açıdan kozmopolit bir yapıya sahiptir; bünyesinde farklı etnik unsurlardan topluluklar yaşar. Dolayısıyla İran, etnisiteden ziyade din unsurunu halk üzerinde birleştirici bir çimento olarak kullanmayı tercih etmiştir. Zira İran İslâm Cumhuriyeti Anayasası’nın 12. Maddesine göre “İran’ın resmi dini, İslâm ve On İki İmamcı Caferiliktir. Bu ilke sonsuza dek değiştirilemez.”¹³² Fars-Arap mücadelesinin tarihî arka planı sebebiyle, Farsî devlet kimliğiyle Orta Doğu’ya nüfuz edemeyecek olan İran, dış politikada dini bir yayılma unsuru olarak kullanmıştır.¹³³ Nitekim Orta Doğu ülkelerinde Şiilik üzerinden dinî politik bir yaklaşım sergilerken Kafkasya ve Orta Asya politikaları başta olmak üzere uyguladığı dış politika İran’ın dini Orta Doğu’da bir araç olarak kullandığının göstergesi niteliğindedir. Yani İran dinî bir retorik kullanmasına rağmen pragmatik bir pratik uygulamaktadır.

İç politikada uyguladığı din merkezli pragmatizmin yanı sıra ideolojik zeminde kalmaya da özen gösteren İran, uluslararası ilişkilerde ise son derece pragmatik davranmakta, ideolojiden ziyade çıkarlarını gözetmektedir. Bunu yaparken de çatışma ve işbirliğini birlikte yürütmeye çalışmaktadır.¹³⁴ İran’ın ABD ve İsrail ile olan

¹³⁰ İran İslâm Cumhuriyeti Anayasası, Madde 3/16
<http://www.iranonline.com/iran/government/constitution/constitution-1/> (Erişim Tarihi 06.12.2018)

¹³¹ Adıbelli, *a.g.e.*, s. 80-81.

¹³² İran İslâm Cumhuriyeti Anayasası, Madde 12.
<http://www.iranonline.com/iran/government/constitution/constitution-1/> (Erişim Tarihi 06.12.2018)

¹³³ Mehmet Şahin, *İran Dış Politikasının Dinî Retoriği*, s. 14.

¹³⁴ Zbigniew Brzezinski; Robert M. Gates, *İran’ın Zamanı Geldi* (2. Baskı), Profil Yayıncılık, Tercüme: Sermin Karakale, İstanbul, 2008, s. 37.

ilişkileri ise bu duruma bir istisna teşkil ederek ideolojik zeminde ilerlemektedir. Çünkü rejimin kuruluşundan itibaren dayanak noktalarının başında ABD ve İsrail karşıtlığı gelmektedir. Bu politikadan vazgeçilmesi meşruiyet zemininin zedelenmesi anlamına gelir ki, bu da zaten reform taleplerinin hızlı bir şekilde yükselerek zaman zaman kitlesel protestolara dönüştüğü ülkede rejimin yara almasına sebep olacaktır. Dolayısıyla İran, ABD ve İsrail karşıtlığı politikasından vazgeçmemekle birlikte zaman zaman ABD ile ilişkilerini yumuşatma seçeneğini tercih etmektedir. Kuruluşunda Batı bloku tarafından desteklenip desteklenmediği yönünde tartışmaların hep diri kaldığı İran rejimi, tüm bu sebeplerden ötürü ABD ve İsrail ile olan ilişkilerini kapalı bir şekilde yürütmeye çalışmıştır. Kurulduğu ilk anda ABD ile rehine krizi yaşamış olan İran, İsrail ile ilişkilerini devrim sonrasında kesmiş ve İsrailli diplomatları sınır dışı etmiştir. Bunun yanı sıra FKÖ ile yakın ilişkiler geliştirmiş, Yaser Arafat İran'ı ziyaret eden ilk önemli isimlerden biri olmuştur.¹³⁵ İran'ın Filistin davasını sahiplenmesi, İslâm dünyasındaki kabul edilirliliğini de artıran bir unsur olmuştur. İran'ın ABD ve İsrail ile bazı konularda işbirliği yaptığı da zaman zaman gün yüzüne çıkmıştır. Bu duruma örnek olarak 1986 yılında yaşanan ve literatüre “İrangate skandalı” olarak geçen, ABD ve İsrail'in İran'a dolaylı yoldan silah satışı olayı gösterilebilir.

İran Dış Politikası, Liberaller dönemi (1979-1981), Tecrit politikası dönemi (1981-1984), Pratik uygulama dönemi (1984-1989) ve Humeyni sonrası dönem¹³⁶ olarak sınıflandırılabilir. Humeyni sonrası dönemde Rafsancani dönemindeki pragmatizm ve Ahmedinejad dönemindeki şahin tavır gibi eğilimler görülmüştür. Örneğin; 1997'de iktidara gelen Muhammet Hatemi, güvercin bir tutum sergileyerek Batı'ya sıcak mesajlar göndermiş, Batı ülkelerine ziyaretler gerçekleştirmiş ve yabancı yatırımcıları İran'a davet etmiştir.¹³⁷ Muhammet Hatemi dönemindeki yumuşama, İran'ın 11 Eylül saldırıları sonrasında Sünnîlere karşı İslâm'ın öteki yüzü olarak sahneye çıkıp Batı ile ilişkilerini daha da geliştirmesiyle devam etmiştir.¹³⁸ ABD'nin 11 Eylül 2001 sonrasında Ortadoğu'ya yönelik uyguladığı şahin politika, en çok

¹³⁵ Turgut Tülümen, *İran Devrimi Hatıraları* (1. Baskı), Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 70.

¹³⁶ Oya Akgönenç Mughisuddin, *Humeyni'den Sonra İran Dış Politikasındaki Eğilimler*, Avrasya Dosyası, Cilt 2, Sayı 1, Ankara, 1995, s. 163.

¹³⁷ Adıbelli, *a.g.e.*, s. 92-96.

¹³⁸ Adıbelli, *a.g.e.*, s. 104.

İran'ın çıkarına hizmet etmiştir. ABD, Taliban'ı Afganistan'da, Saddam Hüseyin'i Irak'ta iktidardan indirerek İran'ın iki büyük düşmanını ortadan kaldırmıştır.¹³⁹ 11 Eylül sonrası İran ile ABD arasında yaşanan bu normalleşme süreci 2005'te Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olmasıyla tersine dönmüştür. Ahmedinejad, 2010'da BM Genel Kurulu'nda 11 Eylül'ün ABD tarafından kurgulanmış bir oyun olduğunu belirtirken, farklı dönemlerde ve yerlerde tansiyonu yükseltici söylemlerde bulunmuştur. Ahmedinejad, Hüccetiye cemaati-topluluğu mensubudur. Hüccetiye topluluğu İran'ın dinî politikası açısından da önemli gruplardan birisidir. Bu topluluk, Mesih'in bir an önce dünyaya gelmesi için dünyada kaosu artırmak (Tanrı'yı kıyamete zorlamak) amacı güden Evanjeliklerle aynı düzlemde buluşur. Hüccetiye, Humeyni ve onun getirdiği "Velayet-i Fakih" kurumuna da muhalefetiyle bilinir.¹⁴⁰ Buna rağmen toplumda hatırı sayılır bir tabana sahiptir ve devlette de nüfuzunu artırdığı iddia edilmekte, bu iddianın İran'ın Arap Baharı süreciyle beraber uyguladığı, kaosa sürükleyici politika ile sağlaması yapılmaya çalışılmaktadır.

Ahmedinejad'ın tansiyonu sürekli yükseltmesine rağmen Obama döneminde İran ile ABD arasında Nükleer Müzakereler çerçevesinde bir yumuşama süreci yaşanmıştır. Zira Obama yönetiminin akıl hocası olarak gösterilen Polonya asıllı ABD'li siyaset bilimci Zbigniew Brzezinski, Robert M. Gates ile beraber hazırladığı raporda, İran ile mücadelede sert bir üslup ve askerî yöntemlerin kullanılmasının yanlış olacağını, meselelerin diyalog ile halledilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁴¹ Öte yandan bir coğrafyanın, dışarıdaki bir güç tarafından yönetilebilir kılınmasının yolu, onu istikrarsızlaştırmaktan geçer. İstikrarsızlaştırmamanın en önemli yollarından birisi ise o coğrafyadaki azınlıkları güçlendirerek çoğunluğun egemenliğini engellemektir. Bu çerçevede İran Şii kimliğinden dolayı, Batı medeniyeti için İslâm coğrafyasını yönetebilme kabiliyetine erişmek adına kullanışlı bir aparat olarak görülmektedir. Bu sebeple İran'ın belli bir noktaya kadar güç kazanması, başta ABD olmak üzere bazı devletlerin çıkarlarına hizmet edebilmektedir.

¹³⁹ Brzezinski; Gates, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁴⁰ Adıbelli, *a.g.e.*, s. 99-104.

¹⁴¹ Brzezinski; Gates, *a.g.e.*, s. 16.

Nükleer, biyolojik ve kimyasal silahları da içeren bir askerî envantere sahip olan İran, bölgedeki Suudi Arabistan gibi petrol ihracatçısı ülkeler ve İsrail için bir tehdit oluşturmaktadır.¹⁴² İsrail için İran, Müslüman devletler arasında nüfuzunu artırmasından ziyade, nükleer silahlara sahip olmak suretiyle bir tehdit oluşturmaya sebebiyle tehlikelidir.

İran devrimi gerçekleştiğinde, tüm İslâm dünyası, bu devrimin bir diriliş ışığı olduğunu düşünmüş ve desteklemiştir. Öyle ki, Müslüman Kardeşler, Cemaati İslâmiyye gibi özgül ağırlığı son derece yüksek yapılar dahî Sünnî olmalarına rağmen devrime destek vermiştir. İran'ın bugüne dek uyguladığı dış politika ve bilhassa Suriye'de takındığı tavır ise Sünnîlerin İran devrimi konusunda yanılmış hissetmesine sebep olmuştur.

2.3. Devrim İhracı ve Şii Yayılmacılığı Politikası

İran'ın bölgesel dış politikasının merkezindeki kavram “devrim-rejim ihracı”dır.¹⁴³ Devrim-rejim ihracı politikasının temelinde Şii yayılmacılığı fikri yatar. Şiiliği diğer ülkelerde yaymak suretiyle bölge halklarının İran'ı otorite olarak kabul etmesini sağlayıp İran'ın nüfuz alanını genişletmek maksadı taşıyan bu politika, İran'a savunma hattını kendi sınırları dışında kurma imkânı tanımıştır; bugün İran'ın savunma-güvenlik hattı kendi sınırlarından değil, Doğu Akdeniz'den başlamaktadır.¹⁴⁴ Ayrıca bu politika, İran devletine dikkatleri dış politikaya yöneltmek içeride millî birliği sağlayıp rejime yönelik protestoların engellemesi noktasında da katkı sağlamaktadır. İran'ın Orta Doğu politikasında din unsurunu hem retorik, hem pratik olarak kullanmasına karşın; 1990'ların başında Çeçenistan'ın tek taraflı bağımsızlık ilan edip şariat hukukunu benimsediğini deklare etmesi üzerine, tüm dünyadaki Müslümanların koruyucusu olduğunu iddia eden İran, “Rusya'nın toprak bütünlüğüne saygılı olduğunu” belirterek Rusya'yı desteklemek suretiyle pragmatik bir politika seyretnmiştir. Yine benzer bir şekilde Ermenistan, Azerbaycan'a ait Dağlık Karabağ bölgesini işgal ettiğinde İran, kendisi gibi Müslüman olan Azerbaycan'a destek

¹⁴² James A. Phillips, *İran'ın Kuşatılması*, Avrasya Dosyası, Cilt 2, Sayı 1, Tercüme: İsmet Çakmak; Cahide Ekiz, Ankara, 1995, s. 140.

¹⁴³ Elias, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁴⁴ Mehmet Şahin, *İran Dış Politikasının Dinî Retoriği*, s. 11-12.

vermek yerine, Ermenistan ile ilişkilerini geliştirme yolunu seçmiştir.¹⁴⁵ İran'ın Çeçenistan'ın bağımsızlığına Çeçenler Sünnî olduğu için destek vermediği iddiası ortaya atılabilir de, asıl sebebin İran'ın çıkarlarını korumak olduğu, İran'ın kendisi gibi İmamiye Şiiliğine mensup olan Azerbaycan'a Ermenistan karşısında destek vermemesinden anlaşılabilmektedir. İran Azerbaycan'a destek vermemiştir; çünkü İran'da hatırı sayılır bir Azerî nüfus vardır ve güçlü bir Azerbaycan, İran'ın iç işlerinde problem çıkmasına sebep olabilir. İran'ın, dini dış politikada amaç olmaktan ziyade bir araç olarak kullanmasına bu ve benzeri birçok örnek verilebilir.

İran, Orta Doğu'daki hâkimiyetini tesis etmek için Şiiliği bir yumuşak güç unsuru olarak kullanmaktadır. Bunun yanı sıra yine Orta Doğu ülkelerinde silahlı örgütler de kurup desteklemektedir.¹⁴⁶ Bilhassa Irak, Suriye ve Lübnan gibi Şii nüfusun var olduğu ülkelerde bu politikadan çokça fayda devşirmiştir. Şiilik temelli devrim gerçekleşir gerçekleşmez, Irak, İran'ın ülke içerisindeki Şiileri, Sünnî yönetime karşı kışkırtacağı korkusuna kapılmış, bunun önüne geçmek için de devrim sonrası askerî gücünün zayıfladığını düşündüğü İran'a 1980 yılında savaş açmıştır. Bu hamleyle İran beklenenden çok daha sert bir şekilde mukavemet göstermiş, savaş 1989 yılına kadar sürerek iki devleti de son derece yıpratmıştır.¹⁴⁷ Türkiye, Lübnan, Suriye ve Pakistan'ın Sind eyaletinde, İran'ın uygulamış olduğu bu politikanın birçok tesiri olmuştur. Türkiye'de Şiileştirme programı için İran yanlısı basın-yayın organları ve sivil toplum kuruluşları İran devleti tarafından fonlanmış, Türkiye'ye karşı PKK desteklenmiştir. Lübnan'da Emel ve Hizbullah, Suriye'de ise Esad rejimi vasıtasıyla Sünnîlere baskı uygulanmıştır. Sind'de Şiilerin kışkırtılması neticesinde çıkan çatışmalar iç savaşa evrilmiştir.¹⁴⁸

2.3.1. Devrim Muhafızları ve Kum Medreseleri

İran, Şii jeopolitiğini, devrim ihracı politikası ve Şii yayılmacılığı ilkesi çerçevesinde kendi çıkarları doğrultusunda kullanırken bunu sağlayacak iki önemli kuruma sahiptir. İran, 11. yüzyılda Fatımilerin daîler vasıtasıyla yaptığını, değişen

¹⁴⁵ Mehmet Şahin, *İran Dış Politikasının Dinî Retoriği*, s. 16.

¹⁴⁶ Elias, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁴⁷ Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 560.

¹⁴⁸ Havva, *a.g.e.*, s. 42.

dünya şartları çerçevesinde Kum şehrinde oluşturduğu ve dünyanın dört bir yanından Şiiilerin gelip eğitim aldığı medreseler yoluyla yaparak eğitimi Şii yayıımacılığı için yumuşak güç unsuru olarak kullanmıştır. Yumuşak gücü, sert güç ile pekiştirmek için de Devrim Muhafızlarını devreye sokmuş, diğer ülkelerdeki müttefiklik ilişkisine girdiğı Şiiileri Devrim Muhafızları tarafından eğitmiş ve silahlandırmıştır. Şii jeopolitiğı üzerindeki ülkelerde Devrim Muhafızlarını aktif bir şekilde kullanarak, Şii gruplar ile bir patronaj ilişkisi geliştirmiştir.¹⁴⁹ Şiiilerin eğitim merkezi olan Irak-Necef'te eğitim alan İranlı Şiiiler tarafından kurulan Kum medreseleri; İran İslâm Devrimi öncesinde Necef'in gölgesi altında bulunurken, devrim sonrasında İran devleti tarafından ön plana çıkarılmıştır. Necef ekolüne göre din adamlarının siyasete müdahil olmaması gerekmektedir. Kum ekolü ise devrim sonrasında Humeyni'nin velayeti fakih anlayışı çerçevesinde din adamlarının siyasetin içerisinde bulunması gerektiğı fikrini benimsemiştir.¹⁵⁰ Dünya genelinde geleceğın siyasetçisi ve din adamı olacak Şiiilerin Kum'da eğitim alması İran için çok önemli bir fırsat sunarken İran bu okulların tesirinden, başta Yemen olmak üzere birçok ülkede faydalanmıştır. Ayrıca Kum kenti sayesinde devlet mezhebi olan İmamiyye (İsna Aşeriyye) bağlılarının sayısının artmasını da sağlamıştır. Yine Yemen örneğinde, Yemen devletine karşı isyan eden Husilerin İran ile ilişkiye girdikten sonra Zeydîlikten İmamiyye'ye geçtiğı görülmektedir. İran, Devrim Muhafızları aracılığıyla ortak çıkar ve paydalara sahip olduğı diğer Şii topluluklara silah temin etmekte ve askerî eğitim vermektedir. Devrim Muhafızları sayesinde savunma hattını kendi sınırları dışında kurabileceğı milis güçlere ulaşmıştır.¹⁵¹ Kum okulunu kullanarak yoğurulan zihinler, Devrim Muhafızları ile askerî güce dönüştürölmektedir. İran'ın uyguladığı devrim ihracı ve Şii yayıımacılığı politikasının başka bir pratik örneğı ise Suriye iç savaşıdır.

2.2.2. İran'ın Şii Hilâli Hayâli

İslâm coğrafyasında, İran'da gerçekleştirilen devrimle karşılıklı etkileşim içerisinde bir Şii uyanışı gerçekleşmiştir. 1990'ların başında dünya düzeni değışirken, Sovyetler Birliğı'nin dağılmasının ardından, İran'ın kuzeyinde yeni bağımsız devletler

¹⁴⁹ Emin Salihi, *Ortadoğı'da Oluşan Yeni Dengeler ve Şii Hilâli Söylemi*, Bilge Strateji, Cilt 2, Sayı 4, 2011, s. 195-196.

¹⁵⁰ Atilla Sandıklı; Emin Salihi, *İran Şii Hilali ve Arap Baharı*, Rapor 35, Bilgesam, 2011, s. 4.

¹⁵¹ Sandıklı; Salihi, *a.g.e.*, s. 4.

ortaya çıkmış, yukarıda da belirtildiği üzere İran'ın iki büyük düşmanından biri olan Taliban ABD tarafından güçsüzleştirilmiş, Saddam Hüseyin ise yine ABD tarafından devrilmiştir. Irak'ın işgalinin ardından yükselen petrol fiyatları İran'ın ekonomik gücünü artırmış, Irak'ın İran kontrolüne geçmesiyle bu güç perçinlenirken İran küresel anlamda hatırı sayılır bir güç hâline gelmiştir. Devrimin ardından bölgesel bir güç haline gelirken seyretmiş olduğu rejim ihracı-Şii yayılmacılığı politikasının da tesiriyle ivme yakalayan Şii uyanışını İran, millî çıkarları doğrultusunda sonuna kadar kullanabilmek adına Orta Doğu'ya dinî bir yaklaşımla açılımlar yapmıştır. Bu açılımlarla beraber İran, bölgesel gücünü artırırken, en güneyde Yemen'den başlayarak İran'a doğru kıvrılan, Türkiye'nin güneyinde Irak ve Suriye üzerinden geçerek Lübnan'a ulaşan bir Şii hilâlinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Şii hilâlinin Orta Doğu siyasetinde başat unsur ve yönlendirici oluşum olmadığını düşünmesine karşın önemini belirten Bayram Sinkaya'ya göre; “*Şii hilâlinin yükselişi ile çoğu zaman İran öncülüğünde Hizbullah, (Şii) Irak ve Körfez Şii'lerinden müteşekkil, Ortadoğu'da güçler dengesini derinden etkileyecek bir Şii ekseninin oluşumu kastedilmektedir.*”¹⁵² Bu eksen bir taraftan Türkiye'nin doğal hinterlandı olan Orta Doğu'ya açılmasının önüne set çekerken diğer taraftan Orta Asya ile hem Türkiye'nin, hem de Orta Doğu'nun bağını kesmiştir. İran ile Suudi Arabistan, inançları bakımından İslâm içerisinde iki zıt kutbu temsil etmektedir ve dolayısıyla İran'ın bölgedeki en önemli rakiplerinden biri de Suudi Arabistan'dır; bu eksen Türkiye'nin yanı sıra, Suudi Arabistan'ı da tıpkı ABD'nin Sovyetler Birliği'ni demokratik rejimlerle çevrelemesi gibi Şii idarelerle çevrelemiştir. İran'ın seyrettiği radikal politika dolayısıyla destekleyerek yükselttiği Şii militanlık, zaman içerisinde Şii militanlığa karşı konumlanan bir Sünnî militanlığın da yükselmesine yol açmıştır. Bilhassa Sünniliğin en radikal yorumu olarak görülmesine karşın Sünnilikle kesin ayrılıklar barındıran Vahabiliği benimseyen Suudi Arabistan, İran'a karşı Hindistan, Pakistan ve Afganistan gibi bölgelerde Selefi hareketler oluşturmuş, onları silahlandırıp desteklemiştir. Tüm bunlara karşın; Orta Doğu siyasetini analiz ederken sadece mezhepçi anlayışı merkeze almak suretiyle geliştirilen analizler yetersiz

¹⁵² Bayram Sinkaya, *Şii Ekseni Tartışmaları ve İran*, Avrasya Dosyası, Cilt 13, Sayı 3, 2007, s. 57.

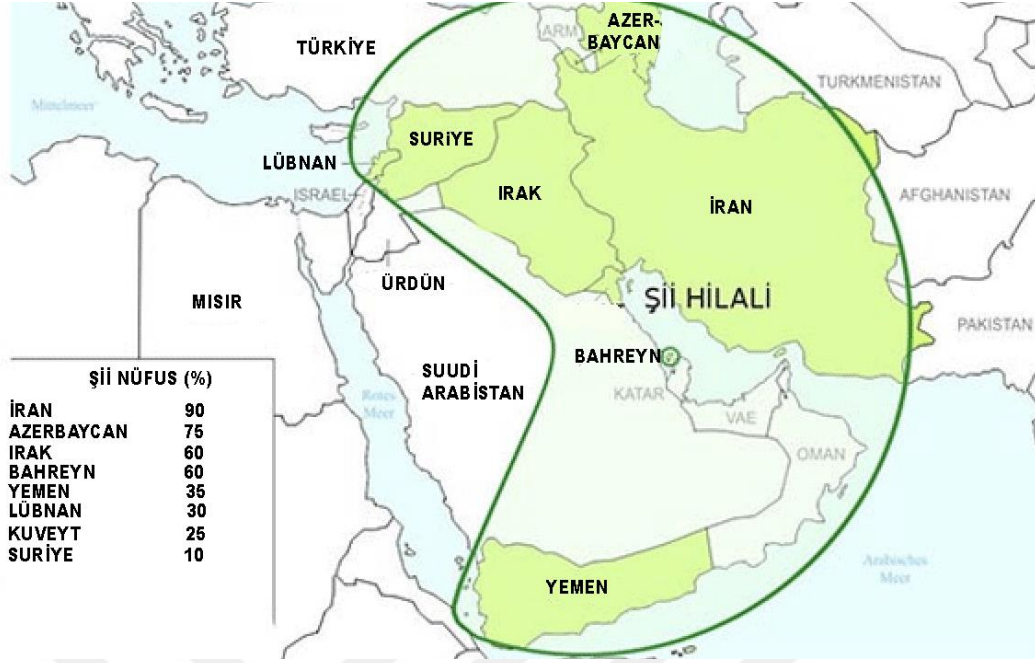
kalmaya mahkûmdur. Mezhep işin çok önemli bir boyutunu oluştururken, siyasî ve ekonomik çıkarlar da asla göz ardı edilmemelidir.

Şii eksenini tartışmaları 2000’li yıllar ile beraber hararetlenmiş olsa da, İran’ın bu yöndeki politikalarının geçmişi, devrimin yapıldığı zamana kadar götürülebilir. Lübnan’da Hizbullah’ın başından beri desteklenmesi, Suriye’nin Nusayri rejimi ile 1980’ler itibariyle yakın ilişkiler geliştirilmesi gibi hadiselerin meyvelerini İran, 2000’ler ile beraber almaya başlamıştır.

İran’ın bölgesel olarak yükselişi ve Şii yayılcılığı siyaseti, başta Suudi Arabistan olmak üzere Ürdün, Mısır gibi Sünnî ülkeleri tedirgin etmiştir. Ürdün Kralı II. Abdullah, Irak Cumhurbaşkanı Gazi Meşal El Yaver ile gerçekleştirdiği görüşme sonrasında Şii hilâline karşı olan tedirginliğini, *“İran’ın kendi kontrolünde bir hükümet kurulması için Irak seçimlerinde kendisine yakın olan adaylara kaynak aktardığını, İran devletinin Irak devlet personeline maaş ödediğini, İran Devrim Muhafızlarının Irak’ta askerleri eğittiğini”* söyleyerek dile getirirken *“İrak’ta İran yanlısı bir hükümet kurulması hâlinde, İran, Irak ve Suriye’den geçerek Lübnan’a uzanan bir Şii hilâlinin ortaya çıkacağını”* belirtmiştir.¹⁵³ Şii hilâli (Ek 1) tabirini ilk kez kullanan ve bu konuşmasıyla tartışmaya açan Kral Abdullah bu endişesinde haklı çıkmıştır. Bugün, Lübnan, Suriye, Irak ve İran’ı içine alan; Arap Baharı sürecinde Suriye’yi kaybedip kırılma tehlikesi yaşarken bir yandan da Bahreyn ve Yemen gibi Şii nüfusun bulunduğu ülkeleri içine katmaya çalışan bir Şii eksenini oluşturmuştur.

¹⁵³ Robin Wright; Peter Baker, *Iraq, Jordan See Threat To Election From Iran*, Washington Post, 08.12.2004

<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A43980-2004Dec7.html?noredirect=on> (Erişim Tarihi 06.12.2018)

Şekil 1. Şii Hilâlî

Dünya genelinde Şii nüfusunun Müslüman nüfusa oranı %10'dur ve Şiiilerin %90'ı Pakistan ile Lübnan arasındaki bölgede yaşamaktadır. İran, Irak, Bahreyn ve Azerbaycan'da Şiiler nüfusun çoğunluğunu teşkil ederken, Lübnan'da ise en büyük dinî grubu oluşturur. Resmî rakamlara göre, İran'ın %90'ı, Irak'ın %60'ı, Azerbaycan'ın %74'ü, Bahreyn'in %70'i, Kuveyt'in %30'u, Lübnan'ın %35'i, Afganistan'ın %19'u, Pakistan'ın %20'si, Katar'ın %20'si, Birleşik Arap Emirlikleri'nin %16'sı, Suudi Arabistan'ın %5'i, Tacikistan'ın %5'i, Hindistan'ın %1'i, Suriye'nin %11'i ve Yemen'in %30'u Şii'dir.¹⁵⁴ Şii hilâlî/Şii eksenî ise Şiiilerin iktidarda olduğu veya iktidara talip olduğu ülkeler olan Yemen, Bahreyn, İran, Irak, Suriye ve Lübnan'dan oluşur. Azerbaycan ise bu eksenin içinde kalsa da İran bu ülkeye şüphe ile yaklaşır; sebebi ise İran'da hatırı sayılır bir Azeri nüfusun bulunması ve Azerbaycan'ın bu bakımdan İran tarafından bir tehdit olarak algılanmasıdır.

İslâm Devrimi'nin ardından Lübnan'da Hizbullah üzerinden etkin olan İran, Amerikan işgalinin ardından Irak'ın idaresinde de hâkimiyeti neredeyse tamamen ele geçirmiş, Suriye'de hiç bir tereddüt göstermeden sahaya inen ilk ülke olmuş, en önemli

¹⁵⁴ The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/>, Erişim Tarihi: 25 Nisan 2019.

bölgesel rakiplerinden olan Suudi Arabistan'ın tesiri altındaki Yemen'de Husiler vasıtasıyla idareyi ele almanın eşiğine gelmiştir. Nitekim İran'ın Velayet-i Fakih müessesesinin başındaki Ali Hamaney'e yakınlığıyla bilinen milletvekili Ali Rıza Zakai, Yemen'de devam eden iç savaş sırasında Başkent Sana'nın İran destekli Husilerin eline geçmesinin ardından yapmış olduğu; “*Üç Arap ülkesi bugün İran'ın elinde ve İslâm devrimine bağlı. Sana, İran devrimine katılma yolundaki dördüncü Arap başkenti oldu.*”¹⁵⁵ açıklaması bunun göstergesi niteliğindedir. İran ne zamanki ABD'nin başını çektiği Batılı ülkeler ile ilişkilerini yumuşatmışsa, o zaman Orta Doğu'da Şii yayılcılığı ve rejim ihracı teostratejisini daha etkin bir şekilde uygulayabilme imkânı yakalamıştır. İran'ın Orta Doğu'da nüfuz alanını bu denli genişleterek, Lübnan, Irak, Suriye ve Yemen'de hâkimiyet kavgası vermesi, “Şii hilâli” olarak adlandırılan Şii eksenini korumaya yönelik politik yaklaşımdan doğmaktadır.

2.2.3.1. Lübnan

Lübnan'da Şii uyanışının başlaması, İran devriminden daha önce olmuştur. İran, devrim sonrasında Hizbullah ile sağlam bağlar kurmuş, Hizbullah'ı desteklemiştir. Hizbullah lideri Hasan Nasrallah, İran lideri Ali Hamaney'i “taklid mercii”ndedir. Yani Hasan Nasrallah, Ali Hamaney'in Lübnan'daki temsilcisi konumundadır.¹⁵⁶ İran, 1975'te Lübnan iç savaşı sırasında kurulan Emel örgütünü, devrim sonrasında desteklemiştir. 1985 yılında Emel Hareketi'nden ayrılan bir grup Hizbullah'ı kurmuştur. Hizbullah 1989 yılında imzalanan Taif Anlaşması'yla Lübnan içerisinde yasal olarak silah bulundurabilen tek dinî hareket olma özelliğini elde etmiştir. 2006 yılında yaşanan Hizbullah-İsrail savaşında Hizbullah'ın İsrail'i zor duruma sokması, Hizbullah'ın başta Lübnanlılar olmak üzere tüm Müslümanların saygısını kazanmasını sağlamıştır. Lübnan'daki Hristiyanların dahi saygısını kazanan Hizbullah, Lübnan'ın en önemli siyasi oluşumlarından birisi haline gelirken, hem

¹⁵⁵ Yaser ez Zeatira, İran'ın Elindeki Dördüncü Arap Başkenti, Al Jazeera, 27.09.2014
<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/iranin-elindeki-dorduncu-arap-baskenti> (Erişim Tarihi 06.12.2018)

¹⁵⁶ Sinkaya, *Şii Eksenini Tartışmaları ve İran*, s. 44.

savaş sırasında verdiği destek ve hem de Hizbullah üzerindeki etkisi sebebiyle İran bu saygının dolaylı yoldan muhatabı olmuştur.¹⁵⁷

2.2.3.2. Irak

Irak, demografik olarak Şiiilerin sayıca üstün olduğu bir ülkedir. Dolayısıyla ABD'nin Saddam Hüseyin'in iktidarına son vermesinin ve geçiş hükümetinin ardından yapılan seçimlerde, ABD ile iş birliği ve koordinasyon içerisinde işleyen bir Şii hükümet kurulmuştur. ABD'yi "büyük şeytan" olarak nitelendirmesine rağmen Irak'ta bu hükümetin kurulması, İran'ın bölgesel ve küresel çıkarlarına hizmet etmiştir. Çünkü, hem İran'ın en büyük düşmanı Saddam Hüseyin devrilmiş, hem de İran'ın tesir sahasına girmeye müsait bir hükümet ortaya çıkmıştır.¹⁵⁸ Nitekim öyle de olmuş, bilhassa Maliki döneminde Irak tamamıyla İran'ın kontrolüne girmiştir. Olayların bu noktaya geleceği ise ABD tarafından kestirilememiştir. Çünkü Irak Şiiileri, İran-Irak Savaşı sırasında Saddam Hüseyin ile birlikte İran'a karşı savaşmışlardır, ABD yine aynı şeyin gerçekleşeceğini, Iraklı Şiiilerin Araplık hissinin daha ağır basarak İran'ın kontrolüne girmeyi reddedeceğini düşünmüş; fakat yanılmıştır.¹⁵⁹ İran, Saddam muhalifi Şiiileri sürekli desteklemiş, Saddam sonrası dönemde yolu İran'dan geçen Şiiilerin Irak'ta söz sahibi olması sayesinde yapmış olduklarının meyvelerini almaya başlamıştır. İran Irak'ın hamisi konumuna gelmiştir. Maliki döneminde Irak'ın seyrettiği bilhassa Sünnîleri dışlayan Şii merkezli politikalarından İran sorumlu tutulmuştur. Sünnî aşiretlerin 2014'te IŞİD'e destek vermesi de Irak idaresinin yanı sıra İran'a tepkinin bir tezahürü olarak da algılanabilir.¹⁶⁰

2.2.3.3. Yemen

Yemen, Şii hilâlinin İran açısından en önemli ülkelerinden birisi konumundadır. Arap Yarımadası'nın en güneyinde bulunan Yemen, Kızıldeniz ile Aden Körfezi'nin Bab'ül Mendep Boğazı üzerinden birleştiği, Arap Yarımadası'nın Cibuti üzerinden Afrika'ya en yakın noktasında, denize 1906 kilometre kıyısı olan bir

¹⁵⁷ Emin Salihi, *a.g.e.*, s. 191-192.

¹⁵⁸ Bayram Sinkaya, *Amerikan Askerlerinin Çekilmesinden Sonra Irak-İran İlişkileri*, SETA Rapor, No: 9, Mayıs 2013, s. 37.

¹⁵⁹ Sinkaya, *Şii Ekseni Tartışmaları ve İran*, s. 46.

¹⁶⁰ Abdullah Yeğin, *İran'ın Teostratejik Irak Yaklaşımı*, Seta Perspektif, Sayı 63, 2014, s. 2.

ülkedir. Dünya petrollerinin %26'sı bu boğaz üzerinden geçerek dünyaya dağılır, bu bakımdan dünyanın en önemli boğazlarından birisidir. %30-35'i Zeydî Şiilerden oluşan Yemen, İran'ın ilgi alanları içerisinde önemli bir hacme sahiptir. Ülke 1962 yılına kadar neredeyse bin yıl Zeydîler tarafından yönetilmiş, daha sonra ülkede Arabistan etkisi artmaya başlamıştır. Bu da başta Husiler olmak üzere bazı kabilelerin devlete karşı ayaklanmasına sebep olmuştur. 2004 yılında Husiler tarafından kurulan Ensarullah Örgütü devlete savaş açmıştır. Yemen'de 2004 yılından beri Arap Baharı'yla daha da şiddetlenen bir savaş yaşanmaktadır.

İran, Rafsancani döneminde çeşitli bölgelerde olduğu gibi Yemen'de de bir “Şii uyanışı”nı tetiklemek için faaliyetlerde bulunmuştur ve Yemen'in kaotik durumundan faydalanmıştır. Yemen “Şii hilâli”nin alt ucudur. Yemen'e, İran'ın Afrika'ya açılabilceği köprü misyonu yüklenirken, ülke aynı zamanda Suudî Arabistan'ı çevreleme politikasının bir unsuru olarak da görülmüştür. Yemen'de gerçekleşecek Şii devrimi, domino etkisiyle Körfez ülkelerini yangın yerine çevirme potansiyeli taşıyacağı için Yemen krizi İran tarafından sürekli derinleştirilmiştir. İran'ın Şii yayılcılığı politikasının temelinde yer alan Kum şehri medreseleri ve Devrim Muhafızları Yemen üzerinde etkili olmuştur. 1980'lerden sonra İran'ın yumuşak güç unsuru olarak kullandığı Kum'da eğitim almaya başlayan Husi ileri gelenleri, yavaş yavaş İmamiyye mezhebine geçmeye başlamıştır. Yani genel olarak bilinenin aksine bugün Husilerin tamamı Zeydî değildir. Husilerin silahlı kanadı Ensarullah İran Devrim Muhafızları tarafından Yemen devletine ve Suudi Arabistan'a karşı kullanılmak üzere eğitilmiştir.

2.2.3.4. Bahreyn

Bahreyn 1783 yılında Sünni El Halife ailesi tarafından Farslıların elinden alınmıştır. Bu tarihten itibaren Britanya ile güvenlik için bir dizi anlaşma yapılmış ve ada ülkesi Bahreyn, Britanya hâkimiyeti altına girmiştir. 1971 yılında elde edilen bağımsızlığın ardından ise ülkede Amerikan etkisi görülmeye başlamıştır. Nüfusunun %70'i Şii olmasına rağmen Sünni bir aile tarafından yönetilen Bahreyn bağımsızlıktan itibaren Suudi Arabistan ve İran arasında yeni bir güç mücadelesi sahası olmuş, ülkede zaman zaman Şii ayaklanmalar görülmüştür. 1979 ve 1994'te yapılan gösteriler devlet tarafından bastırılmıştır. Arap Baharı'nın başlamasıyla birlikte ise yeni bir ayaklanma

kendisini göstermiş, Bahreyn devleti Suudi Arabistan'ın desteğiyle bu ayaklanmaları güç kullanarak bastırması ve 70'den fazla Şii'yi öldürmüştür.¹⁶¹ Bahreyn'in bu tavrı uluslararası kamuoyunda tepkiye sebep olsa da Suudi Arabistan ve ABD'nin desteği Bahreyn'de bir Şii devrimi gerçekleşmesini önlemiştir.

2.2.3.5. Suriye

Nusayrilik, İran'ın benimsemiş olduğu On İki İmamcı Şii anlayışa göre dahi aşırı görünerek dışarıda bırakılmaktadır. Buna rağmen Humeyni, devrimi gerçekleştirir gerçekleştirmez Suriye'de Hafız Esad rejimiyle yakın ilişkiler geliştirmiş, Nusayriliği bir Şii mezhebi olarak kabul etmiştir. Hafız Esad'la birlikte Suriye'de iktidarı ele geçiren Nusayriler kilit noktalara yerleşirken azınlık oldukları için dış ve iç politikada Nusayri kimliğinden ziyade Arap kimliğini kullanmaya dikkat etmiştir. Buna karşın İran-Irak savaşında, Arap olan Irak'a karşı, Farsî olan İran'a destek vermiştir.¹⁶² İran ile ilişkilerini ise ortak çıkarların yanı sıra Şii-Nusayri kimliği üzerinden pekiştirmiştir. Devrim öncesinde ve devrim gerçekleştirildikten sonra tüm Müslümanları kucaklayan söylemlerine rağmen İran, 1982 yılında Hafız Esad tarafından gerçekleştirilen ve Müslümanları hedef alan Hama katliamına ses çıkartmamıştır. Hafız Esad'a karşı gerçekleştirilen ayaklanmada İran devriminin tezleri kullanılmış olmasına rağmen, Suriye'nin ayaklanmayı orantısız güç kullanarak bastırmasını desteklemiştir. İran, Arap Baharı'nı da "İslâmî Uyanış" olarak desteklemesine karşın söz konusu Suriye olduğunda tavrını değiştirmiştir, mezhepçilik olarak yorumlanan bu tavrını başka bir ideolojik sebebe dayandırarak, İsrail ve ABD karşıtı cephenin korunması şeklinde savunmuş, tıpkı 1982 Hama katliamındakine benzer bir tavır takınmıştır.

¹⁶¹ *Ülke Profili: Bahreyn*, al-Jazeera, 27.11.2013

<http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-bahreyn> (Erişim Tarihi 16.12.2018)

¹⁶² Emin Salihi, *a.g.e.*, s. 189-190.

3. SURİYE İÇ SAVAŞINDA İRAN'IN POLİTİKASI

Arap ülkelerinin son bir kaç yüzyıllık tarihi üç ayrı safhada incelenebilir. Bu kategorilendirme Osmanlı hâkimiyeti, sömürge dönemi ve diktatör rejimler şeklinde yapılabilir.¹⁶³ Sömürge döneminde, ham maddelerin sömürülebilmesi için sömürgecinin de bir noktaya kadar kalkındırılması gerekiyor; dolayısıyla sömürge durumundaki ülkeler de bundan kısmî de olsa çıkar elde edebiliyordu. Buna karşın, sömürü sisteminin devam edebilmesi için sömürgeciler, sömürge konumundaki ülkelerin ekonomilerini kötü yönde etkiliyor ve “böl-parçala-yönet” anlayışı çerçevesinde dinî ve etnik grupları birbirine karşı kışkırtıyordu. Ülkelerin yönetimi azınlık elit bir sınıfa teslim ediliyor, bu elit sınıf gücünü sömürgecilerden alarak hükmediyor, eğitim-öğretim vasıtasıyla elit tabaka sömürgecisiyle aynı şekilde düşünmeye başlayıp halkından uzaklaşıyordu.¹⁶⁴ Sömürgecilerin hedefi konumunda bulunan Arap coğrafyası, sömürgecilik döneminde ve sözde bağımsızlığın kazanıldığı diktatörlükler döneminde, bu çerçevede çeşitli etnik ve dinî grupların kutuplaşmalara yol açtığı, yönetimin halka yabancılaşmış elitlerin elinde olduğu, ekonomik problemlerin bir türlü çözüme kavuşturulamadığı, toplumun hak ve özgürlükler bakımından baskı altında tutulduğu rejimler tarafından yönetiliyordu. Buna ek olarak yönetici sınıf, halkların dinî hürriyetlerini de son derece kısıtlıyor, özellikle Müslüman kesime baskı uyguluyordu.

2010'lu yıllara gelindiğinde ise zaten ekonomik olarak sıkıntılı durumda olan Tunus, Mısır, Bahreyn, Yemen gibi ülkelerde ekonomik problemler daha da artmış, iktidarlardaki yozlaşma ve yolsuzluklar yükselmiş, yönetici kadronun bolluk içindeki yaşantısına karşın halk açlık ile pençeleşir hale gelmiştir. Bu durum, halkların onlarca yıldır iktidarda olan diktatörlere karşı bir isyan hareketine kalkışmasına sebep olmuş; ihtilal rüzgarı Tunus'tan başlayarak dalga dalga domino taşı etkisiyle bütün Arap ülkelerine yayılmıştır. Tunus, Mısır, Libya, Suriye, Yemen, Ürdün, Bahreyn ve Cezayir'deki büyük çaplı ayaklanmaların yanı sıra Suudi Arabistan, Fas, Irak, Moritanya, Umman ve Lübnan'da küçük çaplı gösteriler düzenlenmiştir. Suriye,

¹⁶³ Murat Açıl, *Tunus'un Demokratik Dönüşümü ve Anayasa Yapım Süreci*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 25, Sayı 1, 2017, s. 166.

¹⁶⁴ Graham Fuller, *Türkiye ve Arap Baharı*, Eksi Kitaplar, Tercüme Mustafa Acar, Ankara, 2016, s. 191-192.

Yemen ve Libya ile birlikte protesto gösterilerinin önce iç savaşa, ardından ise vekâlet savaşına dönüştüğü ülkelerden biridir.

Arap Baharı sürecinde toplumlar ekonomik problemlerinin ortadan kaldırılması ve haklarının verilmesi adına yapısal reformlar yapılmasından ziyade liderlerin gitmesine ve rejimlerin değişmesine odaklanmıştır. Mevcut diktatörler iktidardan düşürülüp rejim değişikliklerine gidildiği takdirde bu reformların gerçekleşmesi için zeminin oluşacağı düşünülmüştür. Nitekim toplumların istekleri ilk etapta gerçekleşmiş, liderler değişmiştir; fakat ekonomik problemlerin ve hak ihlallerinin üstesinden gelinememiştir.¹⁶⁵

3.1. Arap Baharı

Bu isyan dalgası ilk olarak Marc Lynch imzasıyla Foreign Policy dergisinde yayımlanan “Obama’nın Arap Baharı” başlıklı makalede “Arap Baharı” olarak adlandırılmış ve literatüre bu şekilde geçmiştir. Lynch makalesinde isyanların, temel gıda maddelerindeki fiyat artışları, yolsuzlukların neden olduğu ekonomik problemler ve siyasî hak talepleri sebebiyle çıktığını belirtmiştir.¹⁶⁶ Tarık Oğuzlu, Ortadoğu Analiz dergisinde yayımlanan “Arap Baharı ve Yansımaları” başlıklı makalesinde, bahardan sonra sıcak bir yaz ve ardından işlerin terse dönerek güz ve kışın geleceğini söyleyerek, “bahar” tabiri yerine “uyanış” ifadesinin kullanılmasının daha isabetli olacağını ifade etmiştir;¹⁶⁷ fakat isyan dalgalarının sebep olduğu neticeler baharı önce yaza, sonra sonbahara ve hatta kışa dönüştürmüştür. Bu bakımdan “Arap Baharı” tabirinin kullanılması daha yerinde olacaktır.

Arap Baharı sürecini bir paragrafta özetlemek gerekirse şunları söyleyebiliriz: Tunus’ta devrime rağmen halk aradığı refaha kavuşamamış, eski şartlar devam etmiştir. Mısır’da devrimin ardından demokratik bir hükümet kurulurken 2013’te gerçekleştirilen darbe ile birlikte tekrar diktatörlük rejimi kurulmuştur. En trajik hadiselerden birinin yaşandığı Libya’da, Muammer Kaddafi isyancılar tarafından linç

¹⁶⁵ Ahmet Hüsrev Çelik, *Buazizi’den Rabia’ya Trablus’tan Şam’a Arap Baharının Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme*, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, Cilt 6, Sayı 2, s. 40.

¹⁶⁶ March Lynch, *Obama’s Arab Spring*, Foreign Policy, 06.01.2011, <https://foreignpolicy.com/2011/01/06/obamas-arab-spring/> (Erişim Tarihi: 26.12.2018)

¹⁶⁷ Tarık Oğuzlu, *Arap Baharı ve Yansımaları*, Ortadoğu Analiz, Cilt 3, Sayı 36, 2011, s. 16.

edilerek öldürülmüştür, Kaddafi'nin ardından Libya'da iç savaş hâlâ devam etmektedir. İran ve Suudi Arabistan kısıcındaki Yemen'de insanlar bitmek bilmeyen savaşlar sebebiyle açlıkla pençeleşmektedir. Suriye'de ise isyanlar önce iç savaşa ardından bir çok aktörlü ve karmaşık denklemlili bir vekâlet savaşına dönüşmüştür.

3.1.2. Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Arap Baharı'na Bakışı

Dünyanın en önemli bölgesi olan Orta Doğu'da başlayan isyan dalgası ve sonrasında yaşananlar, küresel olarak tüm siyasî aktörler tarafından yakından takip edilmiştir. Hemen hemen tüm devletler, isyanlara ülke ülke farklı perspektiflerden, kendi çıkarlarını merkeze almak suretiyle yaklaşmıştır. Örneğin; Tunus'ta protestocuları destekleyen bir devlet Suriye'de rejime arka çıkarken, Suriye'de muhalifleri destekleyen bir devlet Bahreyn'de devrimin gerçekleşmemesi için müdahalelerde bulunmuştur.

Bölgenin genel dinamiklerinin oluşmasındaki tesirlerine göre küresel ve bölgesel aktörlerin isyanlara bakışını incelerken ilk olarak ABD'nin ismini telaffuz edebiliriz. II. Dünya Savaşı sonrası sürece kabaca baktığımızda, bölgedeki rejimlerin ve iktidarların sürekliliğinin ABD ile kurmuş oldukları ilişkiye bağlı olduğunu görmekteyiz. ABD'nin ise bölgedeki öncelikli politikaları şunlardır; 1) İsrail'in güvenliğini temin etmek, 2) bu politikanın uygulanmasına yardımcı olan iktidarların devamlılığını sağlamak, 3) bölge petrollerinin nakliye güvenliğinin ve makul fiyatta Batı'ya akmasını sağlamak, 4) diğer küresel güçlerin bölgede hâkimiyet kurmasını önlemek, 5) Amerikan hâkimiyetinin bölge devletleri tarafından sorgulanmasının önüne geçmek. Bu çerçevede ABD, Orta Doğu'da İsrail, Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan ile yakın ilişkiler geliştirmiştir.¹⁶⁸ Tunus'ta başlayıp dalga dalga tüm Orta Doğu'ya yayılan devrim sürecinin başlamasında tesiri olmadığı düşünülse de ABD, sürecin yönlendiricisi olabilmek adına birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Buna örnek olarak, Mısır'da protestolar başladıktan sonra eski Savunma Bakanı Muhammed Hüseyin Tantavi ile Genelkurmay Başkanı Sami Anan'ın Washington'a giderek birtakım görüşmeler gerçekleştirmesinin ardından ordunun devrim süreci ve

¹⁶⁸ Oğuzlu, *Arap Baharı ve Yansımaları*, s. 10-11.

sonrasında yönlendirici rol oynaması gösterilebilir.¹⁶⁹ Nitekim, Mısır'da 2013 yılında gerçekleştirilen darbe sonrasında, devletin dış politikasında sert bir kırılma yaşanmıştır. İktidarı ele geçiren dikta rejiminin ilk olarak İsrail ile ilişkilerini düzelterek Gazze'ye açılan Refah sınır kapısını kapatması, ABD'nin bölge politikalarıyla tam uyum göstermektedir. Bu uyum, ABD'nin Sisi darbesinde etkisinin olduğunu gösteren bir argüman olarak kabul edilebilirken, aynı şekilde ABD'nin hadiseleri yönlendirme çabasına örnek olarak da gösterilebilir. ABD'nin Mısır'da devrime temkinli yaklaşması, Suriye'de muhaliflerin yanında yer alması ve Bahreyn'de ise rejimi desteklemesi de süreç boyunca tek ilkesinin çıkarlarını en yüksek düzeye getirmek olduğunun göstergesi niteliğindedir; ABD bu tutumu sebebiyle eleştirilerin hedefi olmuştur.

ABD'nin küresel olarak kendisine en büyük rakipler olarak gördüğü Rusya ve Çin, devrimler sonrası oluşan yeni yönetimlerle iyi ilişkiler kurmaya çalışırken yaşananları uzaktan seyretmiş, Suriye'de ise rejimin yanında yer almayı tercih etmişlerdir. Özellikle Rusya'nın bölgedeki etkinliği zamanla artarken 2015 yılında sahaya inmesi, Suriye savaşının gidişatını değiştirmiştir. Devrilmenin eşiğine gelen Suriye rejimi Rusya tarafından kurtarılmıştır. İran, Arap Baharı sürecini "İslâmî Uyanış" olarak desteklemesine karşın, söz konusu Suriye olduğunda tavrını değiştirmiştir. Arap Baharı sürecinden zaman zaman çok zor durumlara düşmesine rağmen en fazla kazanım elde eden ülkelerden birisi, belki de en fazla kazanım elde eden ülke İran olmuştur. Yemen'de ve Suriye'de vekâlet savaşına girmiştir. Bölgedeki en önemli müttefiklerinden biri olan Suriye'nin düşmemesi için siyasi, askerî ekonomik yardımda bulunmuştur.

İran'ın meşruiyet kaynağını, karşısında konumlanmakta bulduğu İsrail'in öncelikli hedefi ise bölgede güvenliğini sağlamak olurken, kendisine tehdit olarak algıladığı Suriye'de çıkan karışıklık İsrail'i sevindirmiştir. İsrail'in kendisine tehdit olarak gördüğü diğer devletlerin de enerjisini Suriye'ye harcaması, Tel Aviv yönetimini daha da rahatlatmıştır. Mübarek'in devrilmesinin ardından Mısır'da İsrail karşıtı bir iktidarın oluşmasıyla endişeye kapılan; fakat Sisi darbesiyle bu endişelerden

¹⁶⁹ Majed Sabra, *Arap Baharı: Mısır Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Polis Akademisi, 2013, s. 89.

kurtulan İsrail'in, İran ile birlikte Arap Baharı'ndan son derece kârlı çıkan bir diğer devlet olduğu söylenebilir.

Nitekim İsrail'in, bölgede oluşan kaotik durumu avantaja çevirerek, Arap Baharı sonrasında özellikle Filistin meselesinde daha rahat hareket edebildiği gözlemlenmektedir. Son dönemde İsrail ile derin bir müttefiklik ilişkisine giren Suudi Arabistan ise başlangıçta kendi meşruiyetini de sorgulamaya açacağı için protestolara karşı çıkmış ve hatta Bahreyn'de protestoları bastırıp Şii bir rejimin kurulmasını önlemek için sahaya inmiştir. Suriye'de ise rejimin devrilmesi amacı doğrultusunda etkin bir rol almıştır. Bunun sebebi İran ve Şii korkusudur, ki Suudi Arabistan Suriye'de olduğu gibi Yemen'de de İran ile bir vekâlet savaşına girmiştir. Arap Baharı, Suudi Arabistan'a da rahat bir hareket alanı açmıştır. Sürecin İran'ı güçlendirmesi Suudi Arabistan'ı, İran'ı İsrail ile dengeleme düşüncesine sevk etmiştir. Nitekim Arap Baharı'nın ardından İsrail-Suudi Arabistan ilişkileri gelişerek devam etmektedir.

Türkiye ise, Arap Baharı süreci boyunca despot rejimlere karşı halkları desteklemek ve bu anlayıştan taviz vermemek ilkesi üzerine kurulu bir politika seyretnmiştir. Tüm ülkelerde başlangıçta rejimler ile muhalifleri barıştırarak reform teklifinde bulunan ve arabulucu rolü üstlenmeye çalışan Türkiye, devrimlerin başarılı bir şekilde gerçekleştiği Tunus ve Mısır'da kurulan yeni hükümetlerle de iyi ilişkiler geliştirmiştir. Çıkarları doğrultusunda bölgede istikrarı korumaya çalışmıştır. Protesto gösterilerinde muhaliflere sert güç kullanan Kaddafi'ye karşı yapılan NATO müdahalesine gözlemci olarak katılmış, Suriye'deki Esad rejimine karşı ise bazı muhalif gruplara destek vermiştir. Despot rejimlere karşı halkları destekleyen politikasına karşın Türkiye'nin; 1) NATO müdahalesine destek verdiği Libya'da iç savaşın devam etmesi ve istikrarın bir türlü sağlanamaması, 2) Müslüman Kardeşleri desteklediği Mısır'da, Mursi'nin bir darbe neticesinde iktidardan indirilmesi, 3) Esad'a karşı tavır aldığı Suriye'de rejimin devrilememesi, sebepleriyle Arap Baharı süresince çıkarlar bakımından başarısız bir dış politika seyrettiği ve projeksiyon hataları yaptığı söylenebilir.

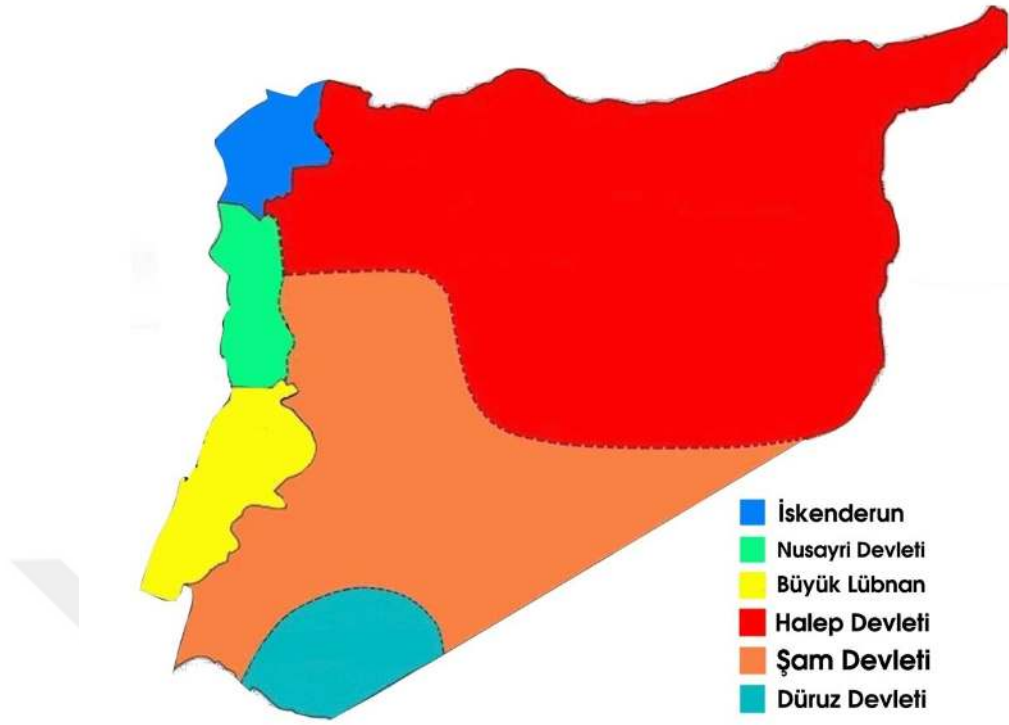
3.2. Arap Baharı'nın Suriye'ye Taşınması

İç savaşın başladığı dönem olan Aralık 2011 verilerine göre 20 milyonluk nüfusa sahip olan Suriye'nin %90'ı Müslüman, %10'u ise Hristiyan'dır. Toplam nüfusun %74'ünü Sünnî, %13'ünü Nusayrîler, %3'ünü Dürzî ve İsmailîler oluşturmaktadır. Etnik açıdan ise %90'ı Arap olan ülkenin, %10'u ise Kürt, Türkmen, Çerkez ve Ermenilerden oluşmaktadır.¹⁷⁰

Oldukça kozmopolit bir nüfusa sahip olan Suriye'de iç savaş boyunca yaşananları anlamak açısından Nusayrî, Dürzî ve İsmailî azınlıklar ile Sünnîler arasındaki ilişkinin tarihine kısaca değinmek gerekmektedir. Bu üç azınlık mezhebi aralarındaki keskin farklara rağmen Gulat (Aşırı) Şii kategorisinde değerlendirilir ve farklı inanışlarına karşın Sünnîlere karşı birlikte hareket ederler. Sömürgecilik döneminde bu karşıtlıklar ve azınlıklar ile Sünnîlerin birbirlerine karşı tutumu emperyalist güçler tarafından kullanılmıştır. Osmanlı'nın dağılmasından sonra Fransız manda yönetimine geçen Suriye'de beş otonom devlet (Ek 3) oluşturulmuştur. Marunî Hristiyanlara Lübnan'da bir devlet kurulmasının ardından, "Levant" olarak adlandırılan bölge, Sünnîlere Halep ve Şam devletleri, Nusayrîlere Lazkiye Devleti, Dürzîlere Cebelü'd Dürüz Devleti ve Ankara Antlaşması çerçevesinde Türklerin yaşayacağı İskenderun olmak üzere beş otonom bölgeye ayrılmıştır.¹⁷¹

¹⁷⁰ Suriye'nin Dini ve Etnik Haritası, al Jazeera, 11.12.2011, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyenin-dini-ve-etnik-haritasi> (Erişim Tarihi: 21.12.2018)

¹⁷¹ Mehmet Akif Okur, *Emperyalizmin Orta Doğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası*, Bilig Dergisi, Sayı 48, 2009, s. 142.

Şekil 2. Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye

Fransızlar oluşturdukları “Levant Özel Birlikleri”nde komutanlıkları azınlıklara teslim etmiştir, dolayısıyla dinî azınlıklar orduda güçlü konuma gelmiştir. Bağımsızlığın ardından Suriye Arap Cumhuriyeti döneminde de ordu Levant Özel Birlikleri etrafında oluşturulmuş, dolayısıyla azınlıklar ve bilhassa Nusayrîler askerî gücü elinde bulunduran grup olma özelliğini korumuştur. Ordu, yıllarca Fransız mandasına hizmet ettiği için Sünnî kesim ordu mensuplarına işgalcilerin adamları ve hainler olarak bakmış, bu olumsuz bakış sebebiyle Sünnîler çocuklarının asker olmasını istememiştir. Suriye Cumhuriyeti’nde idareyi elinde bulunduran Sünnîler de ordunun üst kademelerine hâkim bulunmanın yeterli olacağını düşünmüş, üst kadroları kaptırmamak şartıyla altlara müdahale etmemiştir. 1949-1963 yılları arasında gerçekleştirilen darbe teşebbüsleri neticesinde üst kademelerdeki Sünnî subaylar bir bir tasfiye edilirken, alt kadrolarda yerlerine gelecek Sünnî subay kalmadığı için üst kademelere de azınlıklar yerleştirilmiştir. Böylece ordudaki Nusayrî tesirinin daha da artması 1963 Baas darbesinin yolunu açmıştır. Baas darbesinin ardından devlet başkanlığı Sünnîlerin elinde kalmaya devam ederken, ordu ise tamamen azınlıkların kontrolüne girmiştir. 23 Şubat 1966’da gerçekleştirilen kanlı azınlık darbesinin

ardından darbeyi gerçekleştiren azınlık gruplar arasından sıyrılan Nusayrîler idareyi ele almıştır. 13 Kasım 1970'te ise Hafız Esad kansız bir darbe neticesinde devlet başkanı olmuştur. Bu tarihten itibaren devlet yavaş yavaş Esad ailesinin kontrolüne girmeye başlamıştır. 1970'lerin sonlarına doğru artan baskılar sebebiyle Sünnî kesimi temsil eden Müslüman Kardeşlere bağlı Mücahitler Örgütü tarafından bir dizi suikast düzenlenmiştir. Devlet kadrolarındaki Nusayrîleri hedef alan bu suikastların ardından Hafız Esad'ın hedefe konulması ve 1980 yılında ona yönelik gerçekleştirilen başarısız suikast girişimleri Sünnîler üzerindeki Nusayrî baskılarının katliama dönüşmesine sebep olmuştur. Hafız Esad önce Palmira'da ve ardından 1982 yılında Hama'da Sünnî nüfusa karşı çok büyük katliamlar gerçekleştirmiştir. Bu katliamlarda 25 bine yakın Sünnî Müslüman'ın Suriye rejimi tarafından öldürüldüğü tahmin edilmektedir.¹⁷² Dolayısıyla insan hakları açısından Suriye rejimi sabıkalı bir rejimdir ve Arap Baharı'nın başında Suriye rejiminin Sünnîlere uyguladığı baskıdan bahsedilirken Hama katliamı akla ilk gelen ve en çok telaffuz edilen örnek olmuştur. Hama katliamı ve rejimin içeride oluşturduğu istihbarat ağıyla kurduğu baskı, Sünnî kesimin rejimi eleştirirken bile temkinli davranmasına sebep olmuştur, yani baskı Arap Baharı sürecine kadar Suriye'de işe yaramıştır.

Hafız Esad'ın devlet başkanlığı döneminde ülkede azınlık konumunda olan Nusayrîler Baas Partisi'nde, istihbaratta, askeriyede ve ekonomi yönetiminde önemli noktalara yerleştirilmiştir. Esad ailesinin mensup olduğu Kelebiye kabilesi ve akraba kabilelere mensup olan, aynı zamanda Hafız Esad ile kan bağı bulunanlar idarenin çekirdeğini, yani Esad'ın iç halkasını oluşturmuştur. Askeriye ve istihbaratta mezhepçiliği merkeze alarak Nusayrîlere görev vermeye çalışan Hafız Esad, bir taraftan Sünnîlere baskı uygularken, bir taraftan da bazı Sünnî elitleri sisteme dahil etmek suretiyle içeriden gelecek tepkilerin şiddetini azaltmayı denemiştir. Hafız Esad iktidarının son dönemlerinde, büyük oğlu Basil'in şüpheli bir trafik kazası neticesinde ölmesiyle İngiltere'de eğitim gören oğlu Doktor Beşar Esad'ı devlet başkanlığı için hazırlamış, liderliğine tehdit oluşturabilecek etkili kişileri tasfiye etmiştir. 2000 yılının Temmuz ayında devlet başkanı olan Beşar Esad'a karşı göreve ilk geldiğinde reform

¹⁷² Aytekin Şenzeybek, Suriye'de Dürzî-Nusayrî-İsmailî ve Sünnî İlişkileri, Okumuş M. (Ed.), Hakyemez C. (Ed.), *Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Şii Sünnî İlişkileri*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, 2013, s. 364-371.

ümitleri beslenmesine rağmen Beşar da, babasıyla aynı politikaları devam ettirmiş, bu durum “Beşar Esad reformcu olmasına rağmen çevresi reformlara müsaade etmemekte” şeklinde yorumlamalara yol açmıştır.¹⁷³ Nitekim Arap Baharı’nın başlarında Beşar Esad’ın dış basına verdiği röportajlarda sıklıkla reform vurgusu yapmasına rağmen içeride bir türlü değişiklik olmaması bu tezi destekler niteliktedir; fakat bu durum Beşar Esad’ın halkına karşı orantısız güç kullanarak katliamlara giriştiği ve Suriye’de protestolar başladıktan sonra söylemlerini her geçen gün sertleştirdiği gerçeğini değiştirmemektedir.

Hama örneği, Suriye’de birçok insanın rejime karşı muhalif düşüncelere sahip olmasına rağmen bunları ortaya koymasını engellemiş ve muhaliflerin üzerinde psikolojik bir baskı oluşturmuştur. Bunun yanı sıra rejim, muhaliflerin ortak platformlarda buluşarak siyasî yoldan hak aramasını ve rejimle irtibat kurmasını yasalarla engellemiştir. Arap Baharı sürecinin başlarında Mısır ve Tunus gibi ülkelerde büyük kazanımlar elde eden ve Suriye’de de en büyük muhalif siyasî oluşum olan Müslüman Kardeşlere üye olmanın cezasının idam olduğunu belirten yasalar hep yürürlükte tutulmuştur. Kürt gruplar vatandaş olarak tanınmamış, kendilerine kimlik dahi verilmemiştir. Liberal ve solcu kesimler açıklamaları sebebiyle tutuklanmış ve haislere atılmıştır. Rejim, bu baskı ile muhalif grupların bir araya gelmesini engellerken muhaliflerin bazıları sürgüne gönderilmiş, bazıları da kendi arzularıyla yurtdışına çıkmıştır. Dolayısıyla Suriye muhalefeti her daim dağınık bir görüntü oluşturmuştur.¹⁷⁴

¹⁷³ Ufuk Ulutaş, *Suriye’de Rejimin Şifresi: Mezhep ve Kan Bağı*, 14.05.2018, Sabah, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/ulutas/2011/05/14/suriyede-rejimin-sifresi-mezhep-ve-kan-bagi> Erişim Tarihi: 23.12.2018.

¹⁷⁴ Ufuk Ulutaş, *Suriye Arap Baharı’nın Neresinde?*, 04.07.2011, <https://www.setav.org/suriye-%C2%91arap-baharinin-neresinde/>, Erişim Tarihi: 23.12.2018.

3.2.1. Hak ve Özgürlükler Bakımından Suriye

Tunus'ta devrimin gerçekleşmesi ve Mısır'da protesto gösterilerinin başlamasının ardından 31 Ocak 2011 tarihinde Wall Street Journal'a verdiği röportajda bölgenin demokratikleşmek için geç kaldığını belirten Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad şunları söylemiştir:

“Orta Doğu’da iki sorunumuz var, birisi dışarısi diğeri ise içerisiyle alâkalı. Bu sorunlardan birisi bitmek bilmeyen savaşlar bu dışarıyla alâkalı. Diğeri ise işgücü piyasasına yeni katılımlarla artan işsizlik ve diğerk ekonomik sıkıntılar. Tabii ki içerideki sıkıntılarla alakalı konuşacaksak, siyasî, ekonomik ve idarî birtakım değişiklikler yapmamız gerektiğini söyleyebilirim. Orta Doğu’da insanlar sadece çıkarları için değil, inançları ve ideolojileri için yaşarlar, dolayısıyla devlet olarak o inanç ve ideolojilere yakın durmanız gerekir. Reformlara ve zihnî gelişmeye ihtiyacımız var; fakat 1, 2, 3, 4’ü yapmadan 6’yı yapamazsınız. Diyaloga ve toplumu kararlarımıza dahil etmeye ihtiyacımız var. Ben iktidara geldiğimden beri reformlar yapıyoruz. Mısır ve Tunus’ta yönetimler reform ihtiyacını göremediler. Yerel yönetimlerde reformlar yaptık ve demokratikleşme adımlarını attık, buna birinci önceliği verdik çünkü insanların belediyelerini seçmesi önemli ve bu konudaki reformlar henüz tamamlanmadı. Şimdi sivil toplum yasasında birtakım değişiklikler yapıyoruz. İş kanununda zor da olsa değişiklikler yaptık. STK sayımızı artırmaya, bürokrasiyi azaltmaya ihtiyacımız var. Medyada birtakım yasakları kaldırdık; fakat yayıncılıkla alâkalı olanları erteledik.”¹⁷⁵

Orta Doğu insanının dünyaya bakışını da ortaya koyduğu bu sözlerle tüm bölgede olduğu gibi kendi ülkesinde de reformlara ihtiyaç olduğunu, reformların istendiği anda gerçekleştirilememesinin ise Batı’nın bölgeyi geri kalmışlığa sevk etmesinden kaynaklandığını belirten Beşar Esad, aynı röportajda İran devrimine olan sempatisini “Bölgedeki değişim İran Devrimi’yle başladı, İran Devrimi, halkın, isteklerine karşı çıkanlara karşı gerçekleştirdiği bir karşı devrimdi.” sözleriyle dile

¹⁷⁵ Syria Strongman: Time For Reform, The Wall Street Journal, 31.01.2011, <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748704832704576114340735033236> (Erişim Tarihi: 30.12.2018)

getirirken, Türkiye ile alâkalı olarak ise “Türkiye, bizim için model bir ülke. Batı, Türkiye’nin gelişmesine izin verdi. Model; fakat tüm yönlerini alamazsınız, sadece bazı yönlerini applike edebilirsiniz.” demiştir.

HWR’nin, 2010 yılı Suriye raporunda Beşar Esad’ın Suriye’inde önemli değişikliklerin olmadığı belirtilirken “Suriye’de sosyal ve siyasî hak ihlalleri devam etmiştir. İnsan hakları savunucuları tutuklanırken seyahat yasakları hâlâ uygulanmaktadır. 1963’te uygulanmaya başlayan OHAL devam etmekte, insanlar tutuklama emri olmamasına rağmen tutuklanmaktadır. Kürtler ve İslâmcılar uzun süre hapisanelerde tutulmaktadır. İnternete erişimde sansür uygulanmaktadır. 2010 yılında en az beş tutuklu işkence altında hayatını kaybetti.”¹⁷⁶ denilmiş, hak ihlalleri ve özgürlük kısıtlamaları hakkında birçok örnek verilmiştir. Freedom House, en iyi 1 en kötü 7 olmak üzere yapılan puanlamada, Suriye’nin 2010 yılı özgürlük puanını 6.5, sivil özgürlükler puanını 6, siyasal haklar puanını 7 olarak belirlemiş, Suriye’yi özgürlükler alanında en kötü devletlerden birisi olarak işaretlemiştir.¹⁷⁷

Tunus ve Mısır’daki protestoların ardından Batı basınında gözler Suriye’ye dönmüştür ve Suriye’deki insan hakları ihlalleri ile ekonomik problemler hakkında bir çok haber medyada yer almıştır. Örneğin; Guardian’ın 14 Şubat 2011 tarihli “Suriye’de İşler Gittikçe Zorlaşıyor Fakat Burası Mısır Değil” başlıklı haberi bunlara örnek olarak gösterilebilir. Selma isimli 23 yaşındaki hemşire ile Raşid isimli 22 yaşındaki bir üniversite öğrencisinin kendilerine yöneltilen soruları “Yeterli imkâna sahip değiliz. Kanada’ya göç etmek istiyorum. Burada günde 13 saat çalışıyoruz ve kazancımız tatmin edici değil. Yüksek lisans yapmak istiyorum; fakat buradaki diplomaların dünyanın hiçbir yerinde geçerliliği yok. Lüks yaşamak, çok para kazanmak istemiyorum; sadece rahat yaşayacağım kadar para kazanmak istiyorum. İşler her geçen gün zorlaşıyor, zengin ile fakir arasındaki uçurum artıyor; fakat burası Mısır değil. Burada politika ve din hakkında bir şey söylemediğimiz müddetçe

¹⁷⁶ World Report 2011 Syria, HWR (İnsan Hakları İzleme Örgütü), 01.01.2011, https://www.hrw.org/sites/default/files/related_material/syria_2.pdf (Erişim Tarihi: 31.12.2018)

¹⁷⁷ Freedom In The World: Syria 2011, Freedom House, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2011/syria> (Erişim Tarihi: 31.12.2018)

özgürüz!”¹⁷⁸ şeklinde cevaplandığı haberde, Suriye’de resmî işsizliğin yüzde 10 olmasına rağmen reel işsizliğin çok daha yüksek olduğu belirtilmiştir.

Arap Baharı’nın başlamasının ardından reform sinyalleri veren Esad rejimi bu çerçevede bir dizi adımlar atmaya başlamıştır. Tunus ve Mısır devrimlerinde sosyal medya çok etkili bir şekilde kullanılmıştır. Mısır devriminin ardından muhalif Suriyeliler tarafından Facebook’ta “Suriye Devrimi” isimli bir sayfa kurulmuş ve Twitter’da devrim kampanyaları düzenlenmiştir. “Suriye Devrimi” sayfası 31 Ocak 2011’de 16 bin üyesini rejime karşı “öfke günü” adıyla protestoya davet etmiştir.¹⁷⁹ Buna rağmen sokaklarda herhangi bir hareketliliğe rastlanmamıştır. Bundan cesaret alan Suriye hükümeti üç yıllık yasağın ardından Şubat 2011’de Facebook, Youtube ve diğer sosyal paylaşım ağlarına girişi serbest bırakarak özgürlükçü bir adım atmış, buna karşın “Suriye Devrimi” isimli sayfanın protesto çağrıları devam etmiştir.¹⁸⁰ “Buna rağmen niçin Suriye’deki gösteri çağrıları Mısır’daki gibi hemen tesirini göstermemiş ve başlangıçta Beşar Esad rejimini tehdit edecek düzeye gelmemiştir?” sorusunun cevabı Time dergisine göre; Beşar Esad rejiminin, Mısır gibi Amerikan müttefiki olmamasıdır. Suriye’nin uluslararası sisteme tam entegre olmamasından dolayı küresel ekonomik tesirlerin altında kalmaması ve Suriye’de Mısır’daki gibi şehirlerde yoksul varoşlara pek rastlanmaması ise diğer sebeplerden.¹⁸¹ Suriyeli akademisyen Ammar Abdulhamid’in Guardian’da yer alan makalesine göre; Suriye’de ayaklanmaların erkenden başlamamasının sebepleri arasında Suriye’de daha baskıcı bir rejim olması dolayısıyla sivil oluşumların kendine yer bulamaması, rejimin ülkenin mezhep bakımından heterojen yapısını çok iyi kullanarak farklı mezhep gruplarını iyi manipüle etmesi ve Türkiye-İsrail-İran-Suudi Arabistan’ın tam ortasında kalan Suriye’nin bir güç kavşağında bulunmasından dolayı bölgesel güçlerin Suriye’de iktidar

¹⁷⁸ Lauren Williams, *Things Are Getting Harder In Syria But This Is Not Egypt*, The Guardian, 14.02.2011, <https://www.theguardian.com/world/2011/feb/14/syria-young-people-unemployment> (Erişim Tarihi: 31.12.2018)

¹⁷⁹ *Dissidents Call for Day of Rage in Syria*, Voanews, 31.01.2011, <https://www.voanews.com/a/dissidents-call-for-day-of-rage-in-syria-115022049/172659.html> (Erişim Tarihi: 31.12.2018)

¹⁸⁰ Jennifer Preston, *Syria Restores Access to Facebook and Youtube*, 09.02.2011, <https://www.nytimes.com/2011/02/10/world/middleeast/10syria.html> (Erişim Tarihi: 31.12.2018)

¹⁸¹ *Why the Arab Democracy Wave is Unlikely to Reach Syria-Yet*, Time, 04.02.2011, http://content.time.com/time/specials/packages/article/0,28804,2045328_2045333_2046288,00.html (Erişim Tarihi: 01.01.2019)

değişikliğine sıcak bakmaması yer alıyor.¹⁸² Öyle ki, Suriye’de istihbarat teşkilatı Muhaberat adına çalışan bir çok memur ve ona muhbirlik yapan Nusayri çeteleri (Şebbiha) bulunuyor, bu görevliler vasıtasıyla sokaklarda, kafelerde, pazarlarda halkın konuşmaları kaydedilebiliyor ve insanlar devlet hakkında sarf edilen aleyhte sözlerden dolayı cezalandırılabilirdi; bu Suriye rejiminin ne kadar baskıcı bir rejim olduğunun göstergesi niteliğindedir. Abdulhamid’in, bölgesel güçlerin rejim değişikliğini istememesi iddiasına karşın; Suriye’nin İran ve Lübnan ile birlikte bölgede İsrail karşıtı bir blok oluşturuyor olmasından dolayı, İsrail’in bir rejim değişikliğini arzulamış olacağı söylenebilir. Samir Khalil Samir, Asia News’te yer alan makalesinde Suriye’nin sadece retorik olarak İsrail karşıtı olduğu, pratikte ise İsrail’e karşı bir faaliyeti bulunmadığı tezini Suriye’nin toprağı olan Golan tepelerinin İsrail tarafından işgal altında tutulmasına rağmen Suriye’nin kırk yıl boyunca bu işgale ses çıkarmadığı ve Suriye’nin Golan üzerinden kaçmaya çalışan Filistinlilerin İsrail askerleri tarafından öldürülmesine göz yumduğu örnekleriyle desteklemektedir.¹⁸³

3.2.2. Protestolar Nasıl Başladı?

Suriye’de sosyal medya üzerinden protesto çağrıları devam ederken, rejimin internet yasağını eskisinden daha sıkı bir halde tekrar yürürlüğe koyması ve Suriye’nin en güneybatısında yer alan Ürdün sınırındaki Dera’da duvarlara Tunus ve Mısır devrimleriyle alâkalı yazılar yazan çocukların gözüaltına alınması sonrasında 15 Mart 2011 itibariyle halk yavaş yavaş sokaklara çıkmaya başlamıştır. Eylemciler ilk etapta internet sansüründeki sıkılaştırma ile seyahat yasaklarının ve siyasî mahkûmiyetlerin artmasından şikayetçi olduklarını dile getirmiştir.¹⁸⁴ İlk gösterilerin ardından tutuklamalar da gerçekleşmeye başlamıştır. Başlangıçta tepkiler doğrudan Beşar Esad’a yönelmezken, Esad’ın gösteriler başladıktan sonraki ilk meclis konuşmasında

¹⁸² Ammar Abdulhamid, *Syria Is Not Ready For An Uprising*, The Guardian, 07.02.2011, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/feb/07/syria-uprising-egypt-tunisia-days-of-rage> (Erişim Tarihi: 01.01.2019)

¹⁸³ Samir Khalil Samir, *Syria’s Uprising: Violence Will Not Stop A People Seeking Freedom And Dignity*, Asia News, 08.03.2011, <http://www.asianews.it/news-en/Syria%E2%80%99s-uprising:-violence-will-not-stop-a-people-seeking-freedom-and-dignity-22277.html> (Erişim Tarihi: 01.01.2018)

¹⁸⁴ Elizabeth Flock, *Syria Revolution: A Revolt Brews Against Bashar al-Assad’s Regime*, The Washington Post, 15.03.2011, https://www.washingtonpost.com/blogs/blogpost/post/syria-revolution-revolt-against-bashar-al-assads-regime/2011/03/15/ABrwnEX_blog.html?utm_term=.f82745c11ec5 (Erişim Tarihi: 02.01.2019)

protestoları güç kullanarak bastırabileceğini söylemesi Esad'ın reformcu anlayışının sorgulanmasına yol açmıştır. Rejim, gösterilerin başlamasından itibaren protestoların müsebbibi olarak dış güçleri ve içerideki Müslüman Kardeşler ile Selefilere göstermiş, reform taleplerini görmezden gelmiştir.¹⁸⁵ Yapılan hükümet yanlısı gösteriler de rejimi cesaretlendiren bir başka unsur olmuştur.

Bu süreçte Suriye rejiminin zaman zaman gerilen ortamı yumuşatma çabaları da dikkat çekmiştir. Örneğin; 29 Mart 2011'de Esad, hükümetin istifasını istemiş, verilen istifayı onaylamıştır.¹⁸⁶ 19 Nisan 2011'de rejim 50 yıl boyunca yürürlükte kalan OHAL uygulamasını kaldırarak ülkede tansiyonu düşürme teşebbüsünde bulunmuştur.¹⁸⁷ Fakat bu hamle dökülen kan sebebiyle göstericilerin öfkesini dindirmemiştir. OHAL uygulamasını kaldırdıktan sonra rejim, muhalefetin güçlü olduğu Sünnî şehirlerinde protestocuları topluca cezalandırmak için sivillerin üzerine ateş açıp binlerce insanı katletmiştir. Kürtlerin ayaklanmasını engellemek maksadıyla ise PKK'nın Suriye uzantısı olan PYD ile iş birliği yapmıştır.¹⁸⁸

Suriye muhalefetinin dağınlığından dolayı öfke, Esad rejimini devirecek düzeye ulaşamamıştır. Bu dağınlığın toparlanması adına Washington, Ankara, İstanbul, Brüksel ve Şam'da yapılan toplantılar da sonuç vermemiştir. Mısır ve Tunus'ta doğrudan devrim hedeflenirken, Suriye'de gösteriler "devrim mi, reform mu?" seçenekleri arasında sıkışıp kalmış, bu da hadiselerin uzamasına sebep olmuştur. Muhalefetin devrim seçeneğini kenarda tutarak reform seçeneğine yönelmesine rağmen Suriye'de istenen düzeyde reformların rejim tarafından yapılmamasının en önemli sebebi, azınlık bir topluluk tarafından yönetilen Suriye'de idareyi elinde bulunduran Nusayrilerin iktidarda oldukları 40 yıllık sürede ülkenin %70'ini oluşturan Sünnilere yapmış oldukları baskı dolayısıyla iktidarı kaybettiklerinde rövanşist bir

¹⁸⁵ Ufuk Ulutaş, *Beşar Esad'ın Seçimi*, Sabah, 23.04.2011, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/ulutas/2011/04/23/besar-esadin-secimi> (Erişim Tarihi: 02.01.2019)

¹⁸⁶ *Syrian Government Resigns Amid Unrest*, CNN, 29.03.2011, <http://edition.cnn.com/2011/WORLD/meast/03/29/syria.unrest/index.html> (Erişim Tarihi: 02.01.2019)

¹⁸⁷ Khaled Yacoub Oweis, *Syria's Assad Ends State Of Emergency*, Reuters, 21.04.2011, <https://www.reuters.com/article/us-syria/syrias-assad-ends-state-of-emergency-idUSTRE72N2MC20110421> (Erişim Tarihi: 02.01.2019)

¹⁸⁸ Atilla Sandıklı; Ali Semin, *Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye*, Bilge Adamlar Kurulu Raporu, Rapor No: 52, Bilgesam, 2012, s. 8.

tavırla karşılaşabilecekleri korkusu olmuştur. Buna karşın, başlangıçta Sünnilerin böyle bir tavrı olmamış, hatta gösteriler ilk başladığında Devlet Başkanı Beşar Esad'a yönelik eleştiriler yerine özgürlük talepleri dile getirilmiştir. Fakat daha sonra protestoların güç kullanılarak bastırılma çabası Sünni kesimdeki rövanşist duyguları kabartarak iç savaşın kaçınılmaz olması durumunu doğurmuştur.¹⁸⁹ Suriye devletinin protestolara sert müdahalesini ısrarla sürdürmesinin ardından Nusayrî Esad ailesine karşı Sünnî muhalefetin silahlanması ve meseleye bölgesel ve küresel aktörlerin de dahliyle barışçıl protestolarla başlayan süreç önce bir iç savaşa ardından ise bölgesel ve küresel aktörlerin dahil olduğu bir mücadeleye dönüşmüştür.¹⁹⁰

3.2.3. Küresel, Bölgesel ve Yerel Güçler

Suriye'deki mücadele yerel, bölgesel ve küresel aktörlerin müdahil olduğu bir mücadeledir. Suriye rejimi içerideki muhalif gruplarla savaşırken, bu yerel gruplar arasında ÖSO, IŞİD ve Nusra gibi radikal yapıların adı öne çıkmaktadır. Hizbullah rejimin yanında savaşa müdahil olmuştur. Kürtleri temsil iddiasındaki PYD ise rejim ile savaşın başından itibaren birbirlerine müdahalede bulunmamıştır. Bölgesel olarak Türkiye, İran ve Suudi Arabistan vekâlet savaşları yürütürken İran rejimin yanında, Suudi Arabistan ve Türkiye ise karşısında konumlanmıştır. İsrail ise önemli bir konumda hadiselerin genel seyrini takip edip zaman zaman müdahalelerde bulunmuştur. Dış çemberde başta Rusya ve ABD olmak üzere Çin ve Avrupa devletleri yer almaktadır. Rusya ve Çin rejime destek verirken ABD ve Avrupa devletleri Suriye rejiminin karşısındadır.

3.3. İran'ın Suriye Politikası

1979'da gerçekleştirilen İran devriminin ardından Suriye ile İran'ın politik olarak yakınlaşmasının önemli sebepleri vardır. Mısır'ın İsrail ile anlaşmasının ardından Irak ile de iyi ilişkilere sahip olmayan Suriye'nin, İsrail'e karşı yalnızlık hissine sürüklenmesi bu sebeplerin başında gelir. Amerika ve İsrail karşıtı bir retorik ve pratik üzerine kurulan İran rejimi, Suriye'nin ihtiyacı olan müttefik olarak doğarken

¹⁸⁹ Nuh Yılmaz, *Hitler Türkiye'ye Ne Teklif Etmisti*, Sabah (28.06.2011), Seta 2011 Yıllığı, Ankara, 2012, s. 334.

¹⁹⁰ Aktaş, *a.g.e.*, s. 167.

yeni İran rejimini tanıdığını açıklayan ilk devlet de Suriye olmuştur. İran-Suriye ittifakı iki devletin ortak tehdit algıları sebebiyle temelde İsrail karşıtlığı üzerine kurulu olan, menfaatlara dayalı konjonktürel bir ittifaktır. Nitekim 1982’de Lübnan’ın İsrail tarafından işgal edilmesi üzerine İran ve Suriye’nin İsrail’e karşı konumlanması ve birlikte hareket etmesi, ittifakın temelindeki etkenin ortak tehdit algısından doğan İsrail karşıtlığı olduğunu göstermektedir. Ayrıca Suriye Arap olmasına rağmen İran-Irak savaşında da İran’dan yana tavır sergilemiştir.¹⁹¹ Humeyni İran’da devrimi gerçekleştirdikten sonra, Nusayriliğin diğer Şii kolları tarafından dinsizlikle itham edilmesine rağmen Nusayriliği bir Şii mezhebi olarak kabul etmiş ve Suriye’nin gelecekte oluşacak Şii ekseninde önemli bir yer teşkil etmesini sağlayacak zeminin temelini atmıştır. Elbette ortak inanç siyasî birlikte önemli bir unsurdur; fakat daha önemlisi iki devletin reel politikte birbirine olan ihtiyacıdır. Hem İran hem Suriye, İsrail ve Türkiye’ye karşı birbirlerini dengeleme unsuru olarak görmektedir. Öte yandan Suriye, İran için Doğu Akdeniz’e açılan bir kapıdır ve İran’ın İsrail’e karşı en önemli müttefiklerinden biri olan Lübnan Hizbullahı’na ulaşması bakımından da hayatî ehemmiyete sahiptir. Şii hilâlinin diğer ülkelerinde nüfus yoğunluğunun Şii olması sebebiyle o ülkelerin halklarıyla ilgilenen İran, Suriye’de ise iktidarda bulunan Nusayrîlerin azınlıkta olması sebebiyle iktidarla ilgilenmiş ve yakın ilişkiler geliştirmiştir.

Arap Baharı sürecinde diğer protesto gösterilerini destekleyen İran, Şii hilâlinin kendisi açısından önemi sebebiyle Suriye rejimine elinden gelen desteği vermiştir. İran, Suriye krizinin başından itibaren hep aynı noktada durmuştur. Arap Baharı, İran’ın hareket alanını genişletmiş, Orta Doğu’nun önemli ülkelerinden birisi olan Mısır’da ABD ve İsrail ile yakın ilişkileri olan Mübarek’in devrilmesini ve Körfez’deki ayaklanmaları desteklemiş; fakat söz konusu Suriye olduğunda tavrını değiştirmiştir.

İran’ın Suriye politikasında birinci önceliği dost ve müttefiki olan Esad rejiminin devrilmesini engellemek olmuş, bu çerçevede faaliyetlere girişmiştir. Bunu yaparken diğer muhtemel neticeleri de göz önünde bulunduran İran ikinci olarak, Esad

¹⁹¹ Kevser Aktaş, *Suriye ve Irak Örnekleri Üzerinden Türkiye-İran İlişkileri: İş Birliği mi Rekabet mi*, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, s. 168.

rejiminin devrilmesi hâlinde ortaya çıkması muhtemel geçiş sürecinde belirleyici aktörlerden biri olmak istemiş, üçüncü olarak ise geçiş süreci sonrasında kurulacak olan yeni yönetim üzerinde etki sahibi olmak istemiştir. Bu çerçevede Suriye krizine dış aktörlerin müdahil olmaması gerektiğini, gerekirse bölge ülkelerinin bu sorunu çözmek için bir araya gelmesi gerektiğini savunmuştur. Dönemin Mısır Cumhurbaşkanı M. Mursi'nin teşebbüsleriyle Suriye krizinin çözümü için Türkiye, İran, Mısır ve Suudi Arabistan'dan oluşan bir dördü diyalog grubu oluşturulabilmesine rağmen gerek Suudi Arabistan'ın gerekse de muhaliflerin İran'ın varlığından duyduğu endişe sebebiyle bu oluşumun ömrü uzun sürmemiş, İran bundan sonra uzunca bir süre Suriye için oluşturulan uluslararası çözüm mercilerinde yer alamamıştır.¹⁹² Esad rejiminin devrilmesi söz konusu olmadığından İran'ın hep aynı nokta ve aynı hedefte kalması, Suriye'de başarılı bir politika sergilemiş olma görüntüsünü sağlamıştır; fakat Esad'ın devrilmesi söz konusu olsa ve bir geçiş hükümeti inşa edilmiş olsa idi, İran'ın ikinci önceliği olan geçiş hükümetinde söz sahibi olma amacına ulaşmak için uluslararası çözüm noktasında faaliyet gösteren diyalog gruplarında yer alması son derece zor olacak, bu da İran'ı başarısızlığa sürükleyecekti. Dolayısıyla İran, Esad'ın iktidarda kalması adına faaliyetlerini ve etkinliğini her geçen gün daha çok artırmıştır.

3.3.1. İran'ın Tehdit ve Güvenlik Algısı

İran'ın baştan beri Esad rejimini desteklemesi, Suriye ile olan müttefiklik ilişkisinin yanı sıra mezhepsel yakınlıkla da açıklanabilirken, temel sebep ise İran'ın güvenlik algısıdır. Millî güvenliğini Şii hilâlinin Batı ucu olan Lübnan'dan başlatan İran için Suriye hayatî ehemmiyeti haiz bir ülkedir; çünkü Suriye'nin düşmesi demek Lübnan'ın da düşmesi anlamına gelir, ki bu durum İran'ı bölgesel bir yalnızlığa sevk etme potansiyeli taşır ve İran rejimi hem içeriden hem de dışarıdan sıkıntıya girer. Dolayısıyla İran'ın güvenlik hattını kendi sınırlarına kadar çekmesi söz konusu olur. İşte bu sebeple İran, Suriye'de Sünnî kimlikli bir yönetimin oluşmasını kendisi için tehlikeli görmüş, Suriye'yi Türkiye'nin desteklediği Sünnî çoğunluğa terk etmek istememiş, bunun önüne ilk etapta Suriye'de ABD ve İsrail destekli bir isyan

¹⁹² Bayram Sinkaya, *İran'ın Suriye Stratejisi*, Akademik Ortadoğu, Cilt 11, Sayı 2, 2017, s. 53-54.

girişiminin yapıldığı propagandasıyla geçmek istemiş, başarısız olunca da krize doğrudan müdahil olmak için sahaya inen ilk ülke olmuştur.

İran, “direniş eksenini” adı altında Esad rejimi, Şii milisler ve Hizbullah savaşçıları konsolide etmiştir. Bu üç gücün ortak özelliği “Şii” oluşlarıdır. Direniş eksenini, Türkiye’nin ve Suudi Arabistan’ın desteklediği Sünnî muhaliflere karşı savaşmış, bu durum bu güçler arasındaki rekabetin, Suriye’de vekâlet savaşına dönüştüğünü göstermiştir.¹⁹³ Türkiye, İran’ı mezhepçilik yapmakla suçlarken, İran basını ve siyasetçileri de Türkiye’yi IŞİD ve El Kaide’ye destek vermek suretiyle bu terör örgütlerinin yayılmasına sebep olmakla suçlamıştır.

3.3.2. İran’ın Suriye Tezi: Terörist Ayaklanma

İran’ın Arap Baharı’ndan etkilenen diğer ülkelerde muhalifleri desteklerken, protestoların başlamasının ardından kendi halkına karşı keyfi tutuklamalar gerçekleştiren ve orantısız güç kullanarak eylemcilerin yaralanmasına, hatta ölmesine sebep olan Esad rejiminin arkasında durması uluslararası kamuoyunda ikiyüzlülük olarak nitelendirilmiştir. İran, Suriye’deki eylemlerin başlamasının hemen ardından müttefikleri olan Suriye’yi eylemlerin arkasında İsrail ve ABD olduğu, eylemcilerin ise meşru hükümete karşı isyana kalkışan teröristler olduğu tezleriyle korumaya çalışmıştır. İran’ın, Suriye’de yaşananların terör hadiseleri olduğu tezi ise özellikle IŞİD’in ortaya çıkmasından sonra uluslararası arenada da kabul görmeye başlamıştır. İran haber ajansı İRNA ve Suriye haber ajansı SANA, bir grup protestocunun gösteriler başlamadan önce İsrail’e giderek protestoları başlatmak karşılığında para aldığını iddia etmiştir.¹⁹⁴ Nitekim İran lideri Ali Hamaney de bir açıklama yaparak, “*Bir yerlerde ABD ve Siyonistler tarafından provoke edilen birtakım hadiseler yaşanıyorsa biz onları desteklemeyiz. ABD ve İsrail bir yerde rejimi devirmek ve işgal etmek için bir şeyler yaparsa onların karşısında yer alırız.*”¹⁹⁵ demiştir. İran bununla

¹⁹³ Aktaş, a.g.e., s. 171.

¹⁹⁴ Saeed Kamali Dehghan, *Tehran Supports The Arab Spring But Not In Syria*, The Guardian, 18.04.2018, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/apr/18/iran-arab-spring-syria-uprisings> (Çevrimiçi: 06.01.2019)

¹⁹⁵ Robin Pomeroy, *Iran Backs Arab Uprisings Unless Pro-U.S.: Khamenei*, Reuters, 04.06.2011, <https://www.reuters.com/article/us-iran-khamenei/iran-backs-arab-uprisings-unless-pro-u-s-khamenei-idUSTRE7530SX20110604>, (Erişim Tarihi: 06.01.2019)

da yetinmemiş, Suriye rejiminin kendi halkına yönelik başlattığı kıyım tepki gösteren ülkelere karşı da açıklamalar yapmıştır. Türkiye de kendisini bu açıklamalardan nasibini alan ülkeler arasında bulmuştur. İran'ın bu tutumu bölgede mezhep merkezli gerilimi artırmıştır.¹⁹⁶

İran'ın Suriye rejimine yönelik desteği sadece retorikte kalmamış, protestoların başlamasının hemen ardından İran, Suriye'nin kendisi için ne kadar önemli olduğunu gösterecek bir şekilde sahaya inen ilk dış güç olmuştur. 2011'in Mayıs ayında, The Guardian'ın Batılı bir diplomattan aldığını iddia ettiği bilgiler çerçevesinde yayınladığı bir habere göre; İran protestoların başlaması itibarıyla Suriye'de yer alan personel sayısında artışa gitmiş, protestoların nasıl bastırılması gerektiğine dair Esad rejimine danışmanlık hizmetleri vermiştir. Suriye'nin İran'dan gelen destek taleplerini reddettiğini söylemesine rağmen protestocuların tutuklanması ve aşırı güç kullanımında İran'ın dahil olduğu iddia edilmiştir.¹⁹⁷

Uluslararası kuruluşlar tarafından yayınlanan birçok raporda, İran'ın gösterilerin başladığı ilk on haftada rejime askerlerin kullanması için kask, cop ve diğer toplumsal müdahale araçları gönderdiği iddia edilmiştir. Ayrıca ABD ve müttefikleri tarafından İran Devrim Muhafızları'na bağlı Kudüs Gücü askerlerinin Nisan ayının ortasından itibaren rejimin yapmış olduğu insan hakları ihlallerinde önemli bir payı olduğu da iddia edilmiştir.¹⁹⁸ Nitekim İran Devrim Muhafızlarının "Hayalet Komutan" lakaplı sorumlusu Kasım Süleymani tarafından Suriye rejiminin muhaliflere karşı yürüttüğü faaliyetler organize edilmiş, direniş örgütlenmiş, Irak üzerinden havayolu ile rejime mermi ve roket gibi savaş teçhizatları aktarılmış, Devrim Muhafızlarının üst düzey 150 komutanı Suriye'ye gönderilmiştir.¹⁹⁹ Kudüs Gücü komutanlarından Muhammed Ali Caferi, 2012 yılında Tahran'da basına yapmış

¹⁹⁶ Sandıklı; Salihi, *İran Şii Hilali ve Arap Baharı*, s. 12.

¹⁹⁷ Simon Tisdall, *Iran helping Syrian Regime Crack Down On Protesters*, Say Diplomats, The Guardian, 09.05.2011, <https://www.theguardian.com/world/2011/may/08/iran-helping-syrian-regime-protesters> (Erişim Tarihi: 06.01.2019)

¹⁹⁸ Joby Warrick, *Iran Reportedly Aiding Syrian Crackdown*, Washington Post, 27.05.2011, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/iran-reportedly-aiding-syrian-crackdown/2011/05/27/AGUJe0CH_story.html?utm_term=.d7d01b0b96df (Erişim Tarihi: 06.01.2019)

¹⁹⁹ Con Coughlin, *Iran Sends Elite Troops To Aid Bashar Al-Assad Regime In Syria*, Telegraph, 06.09.2012, <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/9526858/Iran-sends-elite-troops-to-aid-Bashar-al-Assad-regime-in-Syria.html> (Erişim Tarihi: 06.01.2019)

olduğu açıklamalarda Kudüs Gücü'ne ait birliklerin Suriye'de hazır bulunduğunu kabul etmiş, askerî bir müdahalede bulunmadıklarını; ama gerekli olması durumunda bundan geri de durmayacaklarını söylemiştir.²⁰⁰

3.3.3. İran Destekli Şii Milisler

İran'ın Suriye'de seyretmiş olduğu din tesirli dış politikanın en önemli konularından birisi Şii milisler meselesidir. Suriye krizi uzayıp rejim güçleri Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar tarafından donatılan silahlı muhalifler karşısında yetersiz kalmaya başlayınca meseleyi tam anlamıyla Sünni-Şii savaşına çeviren İran, farklı bölgelerden getirmiş olduğu Şii milisleri silahlandırarak rejime destek maksadıyla kullanmış, bunlara ek olarak Suriyeli Nusayri halktan “Milli Savunma Güçleri”ni teşekkül ettirmiştir. Lübnan Hizbullah'ı Suriye rejiminin direnişine destek verirken başta Irak olmak üzere diğer ülkelerden gelen milis grupların oluşturduğu Ebu Fadıl el-Abbass Tugayı ile Afganistanlı Şiilerin oluşturduğu Fatimiyun Tugayı direniş cephesinde yerini almıştır.²⁰¹

Dünyadaki Müslüman nüfusun yüzde 10'unu oluşturan Şiiler, genel itibariyle Pakistan ile Lübnan arasındaki bölgede yaşamaktadır. Şii dünyanın hamiliği rolünü üstlenen İran bu bölgede bulunan Şiilerden milis kuvvetler oluşturmakta ve bunları ihtiyaç hâlinde çatışma bölgelerinde kullanmak üzere eğitmektedir. Bu çerçevede de mevzu bahis savaşçılar İran tarafından Suriye'ye taşınmıştır. Suriye'de İran adına 15'e yakın milis grup savaşmıştır. İran Devrim Muhafızları'nın koordine ettiği grupların bazıları şunlardır: 1) Hizbullah; 2013 yılında Suriye rejimine desteğini açıklayan Lübnan merkezli örgütün Suriye 7-10 bin arası milisi bulunduğu düşünülmektedir. 2) Ebu Fadıl el-Abbass Tugayı; 2012 yılından beri Şam kırsalında rejimin yanında savaşan tugay, Suriyeli Şiilerin yanı sıra Doğu Asya, Yemen ve Afrika'dan gelen gönüllü milislerden oluşmaktadır. 3) Zülfikâr Tugayı; Ebu Fadıl el-Abbass tugayından ayrılan Iraklı Şii milisler tarafından kurulmuştur. 4) Irak Hizbullahı; 2013 itibariyle Suriye'ye asker gönderdiğini açıklamıştır. 5) Seyyidu's-Şüheda Tugayları; Irak Hizbullahı'ndan

²⁰⁰ Ian Black, *Iran Confirms It Has Forces In Syria And Will Take Military Action If Pushed*, The Guardian, 16.11.2012, <https://www.theguardian.com/world/2012/sep/16/iran-middleeast> (Erişim Tarihi: 06.01.2019)

²⁰¹ Sinkaya, *İran'ın Suriye Stratejisi*, s. 55-57.

ayrılan milisler tarafından 2013'te kurulmuştur. 6) Bedir Örgütü (Şehid Muhammed Sadr Güçleri); İran rejimine doğrudan bağlı olan Iraklı Şii milislerden oluşmaktadır. 7) Kefil Zeynep Tugayı-Asaib Ehl'il Hak; Irak merkezli Şii bir gruptur ve Şii kutsal türbelerini korumak maksadıyla Suriye'de savaşılmaktadır. 8) Hizbullah Nuceba Hareketi; Lübnan Hizbullahı ve İran Devrim Muhafızları tarafından eğitim görmüş milislerden oluşan hareket, Suriye'de üç gruba ayrılarak savaşılmaktadır. 9) el-Vaat es Sadık Birliği; Şam kırsalı ve Halep'te savaşçıları bulunan Iraklı Şii gruptur. 10) Esedullah Galip Tugayı; diğerlerine göre daha küçük çaplı olan Iraklı milis gruptur. 11) İmam Hüseyin Tugayı; Iraklı Şii lide Mukteda Sadr ile bağlantılı olduğu iddia edilen Şiilerdir. 12) Mehdi Ordusu (Muemmel Tugayı); 2014 yılından beri Suriye'de savaşan Iraklı milislerden oluşmaktadır. 13) Fatimiyyun Tugayı; sayısı 10 bini bulan çoğunluğunu Pakistan ve Afganistan'dan gelen İranlı veya Arap olmayan Şiiler oluşturmaktadır. Suriye'de en az beş bin milise sahip olan tugay doğrudan İran rejimine bağlıdır ve Suriye'deki en önemli milis gruplardan biridir.²⁰²

Suriye'de bulunan toplam Şii milis sayısı hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Anadolu Ajansı 2016'da Suriye'de toplam 18 bin Şii milis olduğunu söylerken The Tower'a göre ise Suriye'de toplam 60 bin Şii milis bulunmaktadır.²⁰³ Şii milis gruplar arasında en etkili olan Hizbullah'tır. İç savaşı başlamasından itibaren Suriye rejimini desteklediği bilinen Hizbullah 2013'te sahaya inmiştir ve Suriye'de 10 binden fazla askerden oluşan bir milis kuvvete sahip olduğu iddia edilmektedir. Yukarıda görüldüğü üzere, Hizbullah sadece Lübnan Hizbullahı'ndan ibaret değildir, çeşitli kolları bulunmaktadır.

İran, Şii milisleri ideoloji yani mezhep ve ekonomik problemleri kullanarak devşirebilmektedir. Bazı milis güçler gönüllülük esasına göre Suriye'de faaliyet gösterirken, bazı milis güçler ise İran'dan maaş almaktadır; fakat tüm milis kuvvetler İran ile bağlantılıdır. Gönüllülük esasına göre Suriye'de savaşa katılan milisleri buraya çeken Seyyide Zeynep Türbesi gibi Şiiler için kutsiyet ifade eden yerlerin Sünnîlere karşı korunması gibi sebeplerdir. Seyyide Zeynep Türbesi İran ve Suriye rejimi

²⁰² Suriye'deki İthal Şii Savaşçılar, al Jazeera, 22 Temmuz 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyedeki-ithal-sii-savascilar> (Erişim Tarihi: 08.06.2019)

²⁰³ İrem Bilgetürk, İran'ın Suriye Politikası Bağlamında Şiilik ve Şii Milisler, Bilgesam Bölgesel Araştırmalar Dergisi, 2 (2), s. 415.

tarafından Şii milisleri motive etmek ve bölgeye yönlendirmek için sıklıkla kullanılmaktadır. Özellikle Afganistan ve Pakistan'dan gelenler ise İran devletinin verdiği ücret karşılığında savaşmaktadır. Ayrıca İran, Afganistan'dan iltica eden Afganları aile fertlerinden en az birinin Suriye'de savaşması karşılığında ülkeye kabul etmekte; Şii Afganlara Suriye cihadına katılıp geri dönmeleri durumunda maddî imkân sunacağını vaad etmektedir.

Esasında Suriye'de Şii milislerin bulunması Baas Partisi'nin iktidar olmasıyla başlamıştır; fakat Suriye iç savaşı sırasında, İran'ın teşebbüsleriyle ülke dışından Suriye'ye milis akını gerçekleşirken, Suriye rejiminin güç kaybetmesiyle milislerin hâkimiyeti de İran'a geçmiştir. İran, Devrim Muhafızları'nın kontrolü altında milisleri eğitmekte, lojistik destek ve silah yardımı sağlamaktadır. Milis güçler, Devrim Muhafızları Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymanî tarafından İran'ın hedefleri doğrultusunda çeşitli hedeflere yönlendirilmektedir.

İç savaşın başlangıcından itibaren Suriye rejimini sahada müdafaa eden ve direnen İran, 2015 yılında çok zor duruma düşmüştür. İran'ın koordinasyonunda Şam ve Lübnan-Suriye sınır hattında bulunan Hizbullah milislerinin kadim Türk şehri Halep'de, Hama'da ve Dera'da etkinliği ve sayısı artırılmıştır. Dera'da Suriye ordusu ve Hizbullah'tan oluşan sınır hattına Devrim Muhafızları dahil edilmiştir. Bu durum sebebiyle bir çok devlet ve Türkiye'nin desteklediği Suriye Ulusal Koalisyonu İran'ı, Suriye'yi işgal etmekle suçlanmıştır. Buna karşın İran, sadece askerî varlığını artırmakla yetinmemiş, başta Türkiye olmak üzere diğer devletlerin Suriye toprakları üzerinde etkinlik göstermesini diplomatik yollarla engellemeye çalışmıştır. İran askerî olarak Suriye'de bulunup Suriye rejimi adına anlaşmalar yaparken Türkiye'nin IŞİD tehlikesi sebebiyle Süleyman Şah türbesini taşıdığı “Şah Fırat Operasyonu”na “Suriye topraklarının ihlâl edilmesi” iddiasıyla tepki göstermiştir.

2015'in sonlarına doğru Suriye'de cephe sayısı artmıştır. Lazkiye bölgesinde Türkiye destekli muhalif Türkmenler ile İran destekli Iraklı Şii milisler arasında sert çatışmalar yaşanmıştır. Devrim Muhafızları'nın önemli komutanlarından Hüseyin Hamadani yaşanan çatışmalarda öldürülmüştür. İran, Suriye'deki isyanın bir terörist hareket olduğu tezine uluslararası arenada meşruiyet kazandırmak için Hamedani'nin

IŞİD tarafından öldürüldüğünü iddia etmiştir. 2015'in sonunda İran 29 Devrim Muhafızı'nı Suriye'deki çatışmalarda kaybetmiştir.

2015'te İran'ın yanı sıra Rusya, Suriye yönetiminin yanında sahaya inerken Türkiye ve Suudi Arabistan ise muhaliflere dolaylı olarak desteklerini sürdürmüştür. İran, bu süreçte Halep, Lazkiye, Dera ve Şam'daki yabancı savaşçıların sayısını artırırsa da, Şam'ın banliyölerine kadar muhaliflerin kontrolü artmıştır. IŞİD Suriye'de terör estirmeye başlamıştır. El-Kaide ile bağlantısı olan bazı grupların birleşerek oluşturduğu Fetih Ordusu'nun Suriye Nusayrilerinin merkezi olan Lazkiye kırsalına kadar ele geçirmesi rejimi devrilmenin eşiğine getirmiştir. Muhaliflerin tehdidi altındaki bölgeler arasında Rusya'nın Orta Doğu'daki tek askerî üssü olan Hmeymim'in de bulunuyor olması, herkes rejimin devrilmek üzere olduğunu konuşurken Rusya'nın askerî olarak sahaya inmesine sebep olmuş ve savaşın gidişatı bir anda tersine dönmüştür. Rusya'nın sahaya inmesindeki İran dahli ile alâkalı iddialar ise dikkat çekicidir. İddialara göre; Rusya'nın Ağustos 2015'te sahaya inmesine karşın Rusya'nın havadan, İran'ın Devrim Muhafızları ve milis güçlerle karadan yapacağı operasyonun yol haritası birkaç gün önceden çizilmiştir. İran lideri Hamaney'in Putin'i arayıp rejimin düşeceğini söylemesi üzerine Putin'in "Müdahalede bulunacağız Kasım Süleymani'yi Moskova'ya gönder." dediği iddia edilmiştir. Rusya'nın tedirginliğine karşı Kasım Süleymani tarafından, Devrim Muhafızları, Suriye Ordusu, Hizbullah ve tüm Şii milislerin karadan yürüteceği savaşa, Rusya'nın hava saldırılarıyla destek vermesini ön gören bir plan çizilmiş ve uygulamaya koyulmuştur. Bu tarihten itibaren sahaya silah tedariki de Rusya tarafından sağlanmaya başlanmıştır.²⁰⁴ Rusya'nın müdahalesinin ardından savaşın seyri değişirken rejim devrilmekten kurtulmuştur. Dolayısıyla İran da birinci önceliği olan Esad rejiminin iktidarda kalması hedefine ulaşmıştır; fakat Suriye üzerindeki hâkimiyetini de Rusya'ya kaptırmıştır. Rusya'nın sahaya inmesinin ardından muhaliflerin elindeki tüm alanlar bir bir Rusya-İran-Suriye rejimi üçlüsünün hâkimiyetine geçmiştir.

²⁰⁴ Laila Bassam; Tom Perry, *How Iranian General Plotted Out Syrian Assault In Moscow*, Reuters, 06.10.2015, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-soleimani-insigh/how-iranian-general-plotted-out-syrian-assault-in-moscow-idUSKCN0S02BV20151006> (Erişim Tarihi: 06.01.2019)

3.3.4. Suriye'nin İran'a Maliyeti

Krizin başlangıcından itibaren Suriye rejiminin yanında konumlanan ve Beşar Esad'ın iktidarda kalması için her türlü desteği veren İran'ı, Suriye savaşı ekonomik olarak da etkilemiştir. Birleşmiş Milletler Suriye Özel Temsilciliği'ne göre İran, Suriye'de yıllık ortalama 6 milyar dolarlık bir harcama yapmaktadır.²⁰⁵ Bu rakamın, İran'ın yıllık bütçesinde yer alan nakdî yardımlara denk geldiği iddia edilmiştir. Savaşın başlamış olduğu 2011'den 2018 yılına kadar geçen yedi yıllık süre zarfında İran'ın her yıl bu harcamayı yaptığı düşünülürse; İran savaş boyunca Suriye'de 42 milyar dolara yakın bir harcama yapmıştır, denilebilir. İran'ın savunma bütçesi ve bu bütçeden devrim muhafızlarına ayrılan pay (Ek 3) göz önünde bulundurulduğunda ise İran'ın Suriye'de 2018 yılında ayırdığı savunma bütçesinin yaklaşık 2,5 katı bir harcama yaptığı görülmektedir, ki bu da son derece yüksek bir mebladır.

Tablo 1. İran'ın Savunma Harcamaları ve Devrim Muhafızlarına Ayrılan Pay (2013-2018) (milyar \$)

Yıl	Savunma Bütçesi (milyar \$)	Devrim Muhafızlarına Ayrılan Pay (milyar \$)
2013	6	3,3
2014	8	5
2015	10,3	6,1
2016	11,8	4,7
2017	15,3	7
2018	17,1	7,6

Kaynak: Anadolu Ajansı - <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranin-savas-butcesi-/702510>

²⁰⁵ \$6-\$35 Billions Annually to Assad: Stronger Iran, Mightier Assad?, Huffpost, 07.28.2015, https://www.huffpost.com/entry/6-35-billions-annually-to_b_7890164, (Erişim Tarihi: 06.08.2019)

Tufts Üniversitesi Doğu Akdeniz Çalışmaları Müdürü Nadim Shehadi'nin iddiasına göre; İran sadece 2014-2015 yıllarında Suriye rejimine 15 milyar dolarlık yardımda bulunmuştur.²⁰⁶ İran'ın 2014-2015 yıllarında savunma harcamalarına ayırdığı bütçenin toplam 18,3 milyar dolar olduğu düşünülürse, İran'ın Suriye'ye, savunma harcamalarına ayırdığı toplam bütçenin yüzde 80'i civarında bir yardımda bulunduğu anlaşılmaktadır.

İran'ın Suriye'ye yaptığı harcamalar arasında nakdî yardımların yanı sıra tıbbî araç-gereçler, toplumsal müdahale araç gereçleri, demir-çelik mamülleri de bulunmaktadır. En önemli harcama kalemlerinden birisi ise mobilize ettiği Şii milislere ödediği maaştır. New York Times'ın haberine göre; savaş ve yoksulluğun göçe zorladığı Afganların bir kısmı da İran tarafından Beşar Esad rejiminin yanında Suriye'de savaştırılmaktadır. Bir Afgan genciyle yapılan röportaja dayandırılan haberde, İran'ın Suriye'de savaşmalarına karşılık Afganlara 10 yıllık oturma izni ve aylık 800 dolar maaş verdiği iddia edilmektedir.²⁰⁷ Afganlar, Fatimiyyun Tugayı'nı oluşturmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere Fatimiyyun Tugayı mensubu sayısı 10 bini bulmaktadır. Dolayısıyla İran'ın sadece Fatimiyyun Tugayı milislerine ödediği maaş aylık 8 milyon dolardır. Bu da yıllık 96 milyon dolar eder ve bu hesaba milislerin eğitimi ve donatılması için harcanan mebla dahil değildir. Öte yandan İran, gönüllü olarak Suriye'de savaşan milis gruplara da nakdî ve teçizat anlamında yardımlar yapmaktadır. İsrail Savunma Bakanlığı'nın açıklamasına göre; İran Suriye'de savaşan Hizbullah'a yıllık 800 milyon dolar nakdî yardımda bulunmaktadır.

İran, güvenlik ve stratejik amaçlar doğrultusunda seyrettiği politikayla ekonomik bir külfetin altına girerken bir yandan da bu ekonomik yükün Suriye tarafından da omuzlanmasını istemektedir. Bu bakımdan bir takım beklentiler içerisine girmektedir. Örneğin; Ali Hamaney'in askerî işler danışmanlarından ve Devrim Muhafızlarının üst düzey personellerinden birisi olan Yahya Rahim Safevî, İran'ın

²⁰⁶ İran Esad Hükümetine Yılda 5 milyar ila 3 Milyar Dolar Harcadı, Radiofarda, https://www.radiofarda.com/a/f35_iran_syria_aids_bloomberg/27063375.html, (Erişim Tarihi: 06.08.2019)

²⁰⁷ Ali M. Latifi, How Iran Recruited Afghan Refugees to Fight Assad's War, New York Times, 30.07.2017, <https://www.nytimes.com/2017/06/30/opinion/sunday/iran-afghanistan-refugees-assad-syria.html>, (Erişim Tarihi: 08.08.2019)

Suriye'nin toprak bütünlüğünü muhafaza etmek adına yürüttüğü politikanın ve ekonomik bir külfetin altına girmesinin doğru bir strateji olduğunu belirtirken Suriye'nin de İran'a bu hususta yardımcı olması gerektiğini ve Suriye'nin borcunu topraklarında bulunan petrol, gaz ve fosfat ile ödeyebileceğini söylemiştir.²⁰⁸ Ayrıca İran, Suriye'de yapmış olduğu harcamaları, Suriye pazarında etkin pay sahibi olarak ve savaşın yol açtığı tahribat sonrasında başta Şiiler için kutsal olan mekânlar olmak üzere ülkenin yeniden imarında rol oynayarak yeniden elde etmeye çalışmıştır.

3.3.5. Hakimiyetin İran'dan Rusya'ya Geçmesinin Doğurduğu Rahatsızlık

Rusya'nın müdahalesi Suriye'de savaşın gidişatını değiştirirken İran'ın istemeyeceği bir vaziyetin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. 2015 yılına kadar sahada aktif olarak bulunan tek devlet konumundaki İran, Suriye rejiminin hamiliğini yapmıştır. Rusya'nın müdahalesinin ardından İran ikinci devlet konumuna düşerken, yaptıklarına hiçbir devletin yeterince sert bir tepki veremediğini, verilen tepkilerin ise kendisine zarar vermediğini ve rejimin düşmesine de sebep olmayacağını gören Rusya, Suriye'deki süreci yönlendirmeye başlamıştır. Ortaya çıkan bu durum, Hüseyin Hamedani başta olmak üzere birçok komutanını ve askerini Suriye savaşında kaybeden İran'ın niçin son ana kadar Rusya'dan yardım istemediğini de göstermektedir.

İran'ın Rusya'ya dâir bir diğer endişesi ise savaşta harcadığı paranın ve girdiği ekonomik zararın telafisi noktasında pastadaki payı Rusya ile paylaşmak olmuştur. Suriye'nin doğal kaynakları, yeniden imarı ve Suriye pazarında etkin olarak ekonomik kazanç elde etmek isteyen İran, bu noktada payını Rusya ile bölüşmek hatta payının büyük kısmını Rusya'ya teslim etmek zorunda kalmıştır.

Siyasî olarak ise İran, Rusya'nın dahli ile Suriye krizinin çözümü için Türkiye ile masaya oturmak zorunda kalmıştır. Şiiliği uzunca bir süre etkili bir yumuşak güç unsuru olarak kullanırken, dış politikanın merkezine almaktan kaçınmasına rağmen Suriye meselesinde millî çıkarları ile dinî çıkarlarının örtüşmesi üzerine rejime destek vermesi sebebiyle, dünya Müslümanlarının algısı İran'ın mezhepçi politikaları

²⁰⁸ Rahim Safevî: İran'ın Suriye Savaşı'ndaki Harcamaları Geri Ödenmeli, Euronews, 17.02.2018, <https://fa.euronews.com/2018/02/17/rahim-safavi-iran-to-return-its-costs-in-syrian-civil-war>, (Erişim Tarihi: 09.06.2019)

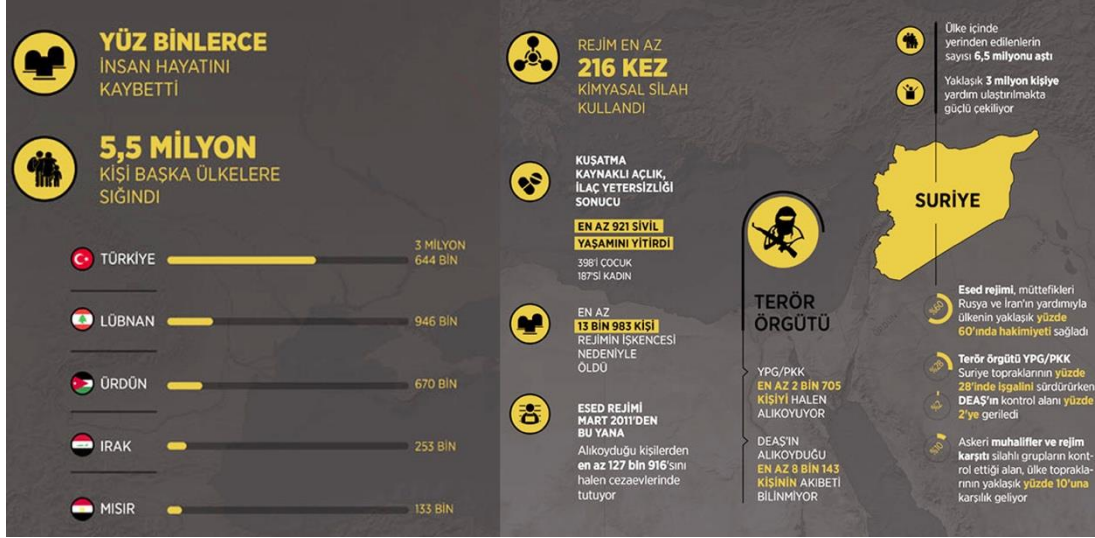
merkeze almak suretiyle halkına silah doğrultan bir diktatörü desteklediği şeklinde olmuştur. Bu durum İran'ın Hizbullah-İsrail savaşındaki tavrı başta olmak üzere çeşitli meseleler vasıtasıyla Müslüman toplumlar arasında kazanmış olduğu itibarın ortadan kaybolmasına sebep olmuştur. Meselenin çözümünün de İran değil de, Rusya tarafından sağlandığı algısı, İran'ın imaj kaybının önüne geçmesini de engellemiştir.

İran, Rusya'nın Suriye'de bulunmasına karşı olan rahatsızlığını açıktan dile getirmese de uyguladığı politikalarla ortaya koymuştur. Rusya, Türkiye ve İran'ın teşebbüsleriyle gerçekleştirilen Astana Mutabakatı çerçevesinde düzenlenen Soçi Zirvesinde Rusya ve Türkiye'nin ortak hareket etmesi ve İran'ın geri plânda kalmasına İran, Esad'ı ülkede ağırlayarak cevap vermiştir. Bu davet ve Esad'ın Ali Hamaney ve Hasan Ruhanî ile yaptığı görüşmelerde konuşulanlar, İran'ın Rusya'ya karşı olan rahatsızlığının bir göstergesi niteliğindedir. İran liderleri bu toplantıda Suriye ile İran'ın stratejik ortak olduğunu vurgularken Rusya'nın Suriye'de gelip geçici olduğu imasında bulunmuşlardır. İki ülke arasındaki dinî müşterekliğin ve kültürel köklerin iki ülkeyi birbirine bağlı stratejik ortak kıldığı dile getirilmiştir.²⁰⁹

3.3.6 Suriye'de Bilanço

Suriye Savaşı, dünya tarihinin görmüş olduğu en büyük bölgesel savaşlardan biri hâline gelmiştir. Bu savaş neticesinde yüzbinlerce insan hayatını kaybederken milyonlarca insan mülteci konumuna düşmüştür. Anadolu Ajansı verilerine göre (Ek 4); 5 milyon 684 bin sivil zorla yerinden edilirken, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği bu kişilerin 3 milyon 644 bininin Türkiye'de bulunduğu bilgisini paylaşmıştır.

²⁰⁹ Esed, Hamaney ve Ruhani ile Tahran'da Görüştü, Anadolu Ajansı, 25.02.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/esed-hamaney-ve-ruhani-ile-tahranda-gorustu/1402666>, (Erişim Tarihi: 10.06.2019)

Şekil 3. 9. Yılında Suriye Savaşı

Kaynak: Anadolu Ajansı (<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-ic-savasi-9-yilina-girdi/1417715>)

Aralık 2011 verilerine göre; Suriye'nin 20 milyonluk bir nüfusa sahip olduğu ve toplam nüfusun %74'ünün (14 milyon 800 bin) Sünnî, %13'ünün (2 milyon 600 bin) ise Nusayrîlilerden oluştuğu yukarıda belirtilmişti. Anadolu Ajansı'nın hazırlamış olduğu "Suriye İç Savaşı 9. Yılına Girdi" başlıklı infografike bakıldığında, savaş sonrasında Suriye'nin demografik yapısında da büyük bir değişim yaşandığı anlaşılmaktadır. Savaşta mülteci konumuna düşen Suriyelilerin neredeyse tamamı Sünnîlerdir. Resmi rakamlara göre; Suriye toprakları dışında bulunan mültecilerin sayısı yaklaşık 6 milyondur, ki bu da savaş öncesi Suriye nüfusunun yüzde 35'ine karşılık gelmektedir. Yani Suriye'deki Sünnî Müslüman sayısı 14 milyon 800 binden, yaklaşık 8 milyon 800 bine kadar gerilemiştir. İran, Suriye dışından getirdiği milisleri Sünnîlerden boşalan alana yerleştirerek Suriye'nin demografik yapısını da değiştirmekte, gelecekte ülkede kensine karşı tehdit olmuşmasını da bu şekilde engellemeye çalışmaktadır.

SONUÇ

Uluslararası ilişkilerin geçmişi insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen bir disiplin hâlini alması 20. yüzyılı bulmuştur. Batı merkezli bu disiplin, ortaya çıktığı dönem dolayısıyla metafizik unsurlardan arındırılmış bir sahadır. Din de bu unsurlardan biridir. Özellikle Vestfalya ile birlikte ortaya çıkan şartlar bunu zorunlu kılmıştır. Uluslararası ilişkiler teorileri de bu çerçevede oluşturulmuştur. Buna karşın insan, aşkın olana inanma ihtiyacı hisseden ruhî bir varlıktır. Dolayısıyla her alan gibi siyasetin de dinden arındırılmasına rağmen modern siyaset felsefesinin ve teorisinin ehemmiyetli kavramları dinlerden aktarılmıştır. Kutsallık ifade eden kavramlar seküler bir şekle büründürülerek siyasete entegre edilmiştir.

Zaman ve mekân şartlarına bağlı olarak oluşturulan uluslararası ilişkiler teorileri, bağımlı bulunduğu zaman ve mekân şartlarının değişmesi neticesinde açıklayıcılık kabiliyetini yitirebilir. Örneğin; Avrupa ülkeleri için açıklayıcılığı yeterli olan bir teori, İslâm dünyası için bu kabiliyete sahip olmayabilir veya I. Dünya Savaşı'nın hemen ardından oluşan şartları açıklayabilen bir teoriyle bugünü açıklamak mümkün olmayabilir. Bu sebeple uluslararası ilişkiler teorileri güncellenmeye muhtaçtır. Nitekim 2000'li yıllarda yaşanan bazı gelişmeler, özellikle 11 Eylül saldırıları, saldırıları gerçekleştiren el-Kâide'nin bu eylemi dine dayalı bir dünya görüşüne yaslanarak izah etmesi, ardından ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik seyrettiği şahin dış politika, dinin uluslararası ilişkilerde ve dış politikada dikkate alınması gereken bir unsur olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu çerçevede uluslararası ilişkiler teorilerinde de, dini teoriye entegre eden bir güncellenme ihtiyacı doğmuştur.

Sistemi açıklarken, insan doğası, güç ve devleti temel dayanak kabul eden realist teori, yapısında fikrî olarak dine yer açan bir özelliğe sahiptir. Nitekim Jonathan Fox ve Nuchet A. Sandal'ın "*Towards Integrating Religion into International Relations Theory*" başlıklı makalesi bu hususta önemli bir örnek teşkil eder. Bu çalışmaya göre; dinin realist teoriye entegrasyonu dört ana maddede sağlanabilir. Bunlar sırasıyla şöyledir:

1) Meşruiyet: Din, politika yapıcılarının, politikalarına meşruiyet kazandırma araçlarından biridir. Toplumun ikna edilerek politikalara meşruiyet kazandırılması ise

toplumsal desteği sağlamak adına önem arz eder. Din, bu noktada destek kazanmak için bir ikna aracı hâline gelir.

2) Dünya Görüşü: Din aynı zamanda bir dünya görüşüdür. Dünya görüşü, insanların hayattaki adımlarına yön verir. Dünya görüşü olması bakımından din, politika yapıcılarının ve liderlerin de karar verme sürecine, dolayısıyla devletlerin politikalarını şekillendirmesine etki eder.

3) Devlet Dışı Dinî Aktörler: Kitle iletişim araçlarının yaygınlaştığı günümüzde dinî cemaat ve gruplar; destekçi sayısı, ekonomik güç ve medya gücü bakımından önemli seviyelere ulaşabilmektedir. STK kategorisinde değerlendirebileceğimiz bu yapılar devletlerin politikalarına, iktidar içerisine temsilci vermek, toplumu istekleri doğrultusunda yönlendirmek ve iktidara baskı uygulamak gibi faaliyetlerle etki edebilmektedir. Bu durum liderleri ve diğer siyasî aktörleri, devlet dışı dinî aktörlerin desteğini almak adına iç ve dış politikada dinî bir retorik ve pratiğe sevk etmekte; politikanın dinin etki alanına girmesine sebep olmaktadır.

4) Din Merkezli Meseleler: 11 Eylül saldırılarının din merkezli bir hüviyete sahip olması; Filistin-İsrail arasındaki çatışmanın bir Müslüman-Yahudi çatışması hâlinde yaşanması gibi örnekler uluslararası dinî meseleler olarak değerlendirilir. Uluslararası dinî meseleler devletlerin dış politikasına etki edebilmekte, dinin uluslararası ilişkilere entegrasyonu açısından önem arz etmektedir.

Uluslararası ilişkiler disiplininde uzunca bir süre göz ardı edilmesine karşın yukarıda verilen dört maddeden de anlaşılacağı üzere din, devletlerin dış politikasına etki eden önemli bir değişkendir. Özellikle Orta Doğu coğrafyasında doğrudan siyasetin içerisinde yerini alan bir araçtır; çünkü Orta Doğu siyasî olarak Batı ile birebir aynı tecrübelerin paylaşıldığı bir tarihe sahip değildir. İslâm dininin hayatın tüm yönlerini kuşatıcı bir vafâ sahip olması, dinin Orta Doğu halkları üzerinde son derece yüksek bir tesire sahip olmasını sağlamaktadır. Toplamların, dini hayatın merkezine alan bu yaklaşımı sebebiyle, devletlerin dini meşruiyet aracı olarak kullanması, dinin egemenliğin kaynağı noktasında da önemli bir araç olduğunu göstermektedir. Liderlerin dinî dünya görüşlerinin dış politikayı etkilemesi, insan doğasının uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisine işaret etmektedir. Hükümet dışı dinî

örgütlenmelerin uluslararası bir boyut kazanması, dinin güç elde etmek için bir araç olmasını sağlamaktadır. Uluslararası dinî meseleler ise, dinin devletler arası boyuttaki etkisine işaret eder. Tüm bunların kesişim kümesinde din, devletlerin çıkarlarını azami seviyeye yükseltebilmesi bakımından önemli bir araç konumuna gelir.

İslâm dünyasının siyasî tarihi ve bugününde dinin, politikayı etkileyen önemli bir araç olduğuna dâir en önemli örneklerden biri İran'dır. İran nüfus olarak kozmopolit bir yapıya sahiptir ve bir çok etnik unsuru bünyesinde barındırır. Etnik açıdan karmaşık bir yapıya sahip olan ülkede, dinî açıdan ise neredeyse tek bir inancın hâkimiyeti vardır. Ülkenin yüzde 90-95'i Şîî, yüzde 5-10'u Sünnî ve yüzde 1'i ise diğer din ve mezheplere mensuptur. Bu rakamlar gözönünde bulundurursak İran'da politik meşruiyetin en önemli araçlarından biri Şîî inancıdır, denilebilir. Nitekim İran'ın Şii inancına dayalı teokratik bir rejime sahip olması da, ülkede dinin siyaseti etkileyen en önemli unsurların başında geldiğini göstermektedir.

İslâm'ı kabul ederken politik sebeplerle Şiiiliği benimseyen Fars milleti, Şiiiliği kendi kadim kültürüne uyarlarken, Şii mezhebine olan mensubiyetini birçok dönemde yumuşak güç unsuru olarak kullanmayı denemiştir. Şii inancı ile Fars kültürünün harmanlandığı devlet anlayışı, Şiiiliği Farslılar üzerinde bir yumuşak güç unsuru olarak kullanmak isteyen Türk kökenli Safevîleri köklü devlet geleneğine sahip Fars kültürü potasında eriterek kurumsallaştırmıştır. Safevîler sonrasında yaşanan modernleşme ve Batılılaşma serüveni 1979 yılında Humeyni önderliğinde gerçekleşen devrimle kesintiye uğramıştır. Bu tarih itibarıyla kültürel ve siyasî kodları Safevîlerde bulunan, Şiiiliğin Fars hâkimiyetini sağlamak için yumuşak güç olarak kullanıldığı anlayış 1950-1979 arasında yaşadığı gelişimi tamamlayarak İran İslâm Cumhuriyeti'nde yeniden devletleşmiştir. Bu süreçte Şii siyaset teorisinin, Şii ulemeden yükselen birtakım itirazlara rağmen Humeyni tarafından "Velayet-i Fakih" müessesesiyle güncellenmesi ve gücün bu kurumda toplanması İran pragmatizminin göstergesi niteliğindedir. İran İslâm Cumhuriyeti, anayasasında belirtildiği üzere dinî bir devlet olmasına rağmen, düşünülenin aksine dinin emrettiği tarzda bir politika seyretmekten ziyade, dini politikasına fayda sağlayacak noktalarda kullanmayı tercih etmektedir. Orta Doğu'ya yönelik dış politikasında Şiiiliği ön plana alırken Kafkasya ve özellikle Azerbaycan'a

yönelik politikasında Şiiliği tamamen göz ardı etmesi, İran'ın dini pragmatik bir şekilde kullandığını tersinden göstermektedir.

Pehlevî Hanedanlığı döneminde Türkiye gibi Batılılaşmayı benimseyen, Humeyni devrimiyle ise Şîî fıkına dayalı teokratik bir rejim tesis eden İran'ın dış politikada temel ideolojik dayanağı İsrail ve Amerikan karşıtlığıdır. Orta Doğu politikasını ise Şîî yayılcılığı ve rejim ihracı politikaları üzerine oturarak dini dış politikada bir araç olarak kullanmıştır. Bu politikanın icrasında Kum şehri ve Devrim Muhafızları önemli bir yere sahiptir. Dünyanın dört bir yanında gelen Şîî ulema Kum şehrinde almış oldukları eğitimle bir yandan İran devletine, diğer yandan İran'ın devlet mezhebi olan İmamiyye'ye sempati duymaya başlar. İran'a duydukları sempati, Kum medreselerinde eğitim gören kişiler kendi ülkelerine döndüklerinde İran'a onları çıkarları doğrultusunda yönlendirme ve propaganda yapabilme imkânı sunar. Devrim Muhafızları ise yurtdışında kalan Şîîlerden ülkelerinde iktidarı ele geçirme potansiyeline sahip olanların silahlandırılarak eğitilmesiyle İran'ın diğer devletlerin iç politikasına müdahale edebilmesini sağlar. İran'ın Şîî hilâli hayaliyle geliştirmiş olduğu dış politika vizyonu ve giriştiği uygulamalar Türkiye'nin Orta Doğu ve Orta Asya, Ortadoğu devletlerinin Orta Asya ve Türkiye ile arasındaki bağlantıyı ortadan kaldırmaktadır. Bu durum Şîî kimliğiyle bölgede azınlık ifade eden İran ile rekabet etme potansiyeli taşıyan devletlerin birbirleriyle olan irtibatını kesmektedir. Dolayısıyla Şîî hilâli ülkeleri İran'a savunma hattını kendi toprakları dışında kurma imkânı vermektedir.

Suriye, İran'ın Şîî hilâlindeki en önemli halkadır. Suriye'de idareyi elinde bulunduran zümrenin mezhebi olan Nusayrîliğin, İran devletinin resmî mezhebi olan 12 İmamcılık tarafından dinsiz olarak kabul edilmesine rağmen Humeyni, Suriye ile yakın ilişkiler geliştirmiş, Nusayrîliği Şîî mezheplerinden birisi kabul etmiştir. İran'ın Suriye'ye yönelik izlediği politika da, tıpkı Azerbaycan politikası gibi dinin İran için bir amaç olmaktan ziyade araç olduğunu ortaya koymaktadır. İslâm Devrimi'nin ardından İran, Suriye'yi İsrail ve Türkiye'ye karşı dengeleme aracı olarak görürken ülkeye aynı zamanda Akdeniz'e açılan kapısı olarak bakmıştır. Lübnan'da İsrail'e karşı desteklediği Hizbullah'a aktardığı yardımların geçiş güzergâhı Suriye'dir.

İran'ın büyük ehemmiyet atfettiği Suriye, savaşın başladığı 2011'de 20 milyonluk bir nüfusa sahipti. Nüfusun yüzde 74'ü Sünnî, yüzde 13'ü Nusayrî, yüzde 3'ü ise Dürzî ve İsmailî'ydi. Buna karşın ülkede Nusayrîlerin hâkim olduğu bir azınlık iktidarı bulunuyordu. Arap Baharı, insan hakları örgütlerinin raporlarına göre hak ve özgürlükler bakımından dünyanın en kötü ülkelerinden biri olan Suriye'de de etkisini gösterdi. 2011'in Mart ayında başlayan ayaklanmaların ardından iktidarın orantısız güç kullanımı ve katliamları sebebiyle protestolar bir iç savaşa evrildi. Bu iç savaş zamanla bölgesel ve küresel aktörlerin de dahil olduğu uluslararası bir kriz hâline geldi. Suriye'de Nusayrî iktidarın devrilmesi, İran için son derece kritik bir müttefikin kaybından öte tüm Orta Doğu politikasının çökmesi anlamına gelebilirdi. Çünkü İran, hem Türkiye hem İsrail'e karşı en önemli denge unsurunu kaybedecek, yine İsrail'e karşı Hizbullah'a destek veremez duruma gelecek ve savunma hattını kendi topraklarına kadar çekmek zorunda kalacaktı. Suriye'nin bu önemli konumu sebebiyle, Arap Baharı başladığında ayaklanmalara destek veren ve "İslâmî uyanış" olarak niteleyen İran, isyanlar Suriye'ye sıçradığında tavrını değiştirmiş ve Suriye'de yaşanan gösterileri ABD ve İsrail'in kışkırtma ve müdahaleleriyle ortaya çıkan "terörist ayaklanmalar" olarak değerlendirmiştir. Nitekim, 2017'de kendisine Suriye ile alâkalı yöneltilen bir soruya İran lideri Ali Hamaney *"İlişki kurduğumuz ülkelere hangisinin yöneticisi diktatör veya değil diye mi bakıyoruz? Biz çıkarları gözetiyoruz."* şeklinde cevap vermiştir. Bu açıklamayı, İran'ın destek verdiği ülkelerin Şiî veya Sünnîliği bakımından değil, çıkarları bakımından değerlendirdiği şeklinde de okuyabilir ve İran'ın Şiîliği çıkarlarını azami noktaya getirmek için kullandığını bir kez daha dile getirebiliriz. Dolayısıyla, İran, Suriye'de ayaklanmaların başladığı andan itibaren rejimin yanında dururken pratik olarak da sahaya inen ilk devlet olmuştur. Barışçıl gösteriler devam ederken Suriye rejimine toplumsal müdahale araçları hususunda yardımlar gönderen İran, şiddet olaylarının yükselişiyle beraber rejime maddî yardım ve silah desteği de sağlamıştır. Uluslararası platformlarda Suriye rejimini savunmuştur.

İran'ın Suriye politikasındaki öncelikli hedefi Esad rejimin devrilmesini engellemek olmuştur. Bu hedefine erişmekte başarılı olamaması durumunda ise Esad sonrası süreçte Suriye'de iktidarın oluşumunda etkin rol almayı; bunu da başaramazsa en azından İran aleyhine politika seyretmeyecek bir iktidarın oluşturulmasını

amaçlamıştır. Fakat Esad'ın devrilmesi durumunda uluslararası toplumun, İran'ın önceliklerini gerçekleştirmesine imkân vermeyeceğini anladığında Esad'ı iktidarda tutmak adına daha yoğun çaba sarfetmeye başlamıştır.

İran, çıkarlarını korumak maksadıyla Suriye rejiminin arkasında dururken Şiîliği önemli bir bütünleyici motivasyon unsuru olarak kullanmıştır. Rejimin hızla güç kaybetmesi üzerine Devrim Muhafızları ile sahaya inen İran, Suriyeli Nusayrî halktan “Milli Savunma Güçleri”ni oluşturmuş, Lübnan Hizbullah'ını Suriye'ye rejime destek vermek için taşımış, başta Irak olmak üzere diğer ülkelerden gelen milis grupların oluşturduğu Ebu Fadıl el-Abbas Tugayı ile Afganistanlı Şiîlerin oluşturduğu Fatimiyun Tugayı gibi milis unsurlardan oluşan direniş cephesini muhaliflere karşı kullanmıştır. Suriye'de İran destekli yaklaşık 15 milis grup bulunmaktadır. Şiilik çatısı altında kurulan bu toplama ordu, ABD, Türkiye ve Suudi Arabistan'a karşı Suriye'de bir vekâlet savaşına girişmiştir. İran, Şiî milisleri söylemleriyle desteklemiş, Suriye'de emperyalistlere karşı verilen savaşta ölmenin şehadet ve cennet anlamına geldiği ülkede sıklıkla dile getirilmiştir. Ali Hamaney başta olmak üzere İran devlet ricali Suriye'de ölen milislerin ailelerine destek ziyaretlerinde bulunmuştur. Devlet, dinî ideolojiyi ordunun motivasyon kaynağı olarak kullanmıştır. Örneğin; Seyyide Zeynep Türbesi'nin Sünnîler tarafından yıkılacağı ve korunması gerektiği propogandası Şiileri savaşmak için Suriye'ye çekmek adına önemli bir argüman olarak kullanılmıştır.

İran'ın çıkarları doğrultusunda dini etkin bir araç şeklinde kullanarak yürüttüğü Suriye politikası, devleti ekonomik olarak da sıkıntılara sevk etmiştir. Çünkü İran, savaş boyunca Suriye'ye yıllık yaklaşık altı milyar dolar kaynak aktarmıştır; bu rakam İran'ın yıllık savunma bütçesinin yarısına karşılık gelmektedir. Bu harcama, silah alımı, milislere maaş ödemesi, Suriye hükümetine maddî destek, tıbbî araç gereç alımı ve diğer kalemleri kapsamaktadır. İran'ın Suriye'de girmiş olduğu bu maddî külfet, zaman zaman ülke içinde ekonomik sıkıntılardan doğan gösterilere de sebep olmuştur. İran, ekonomik harcamalarını telafi edebilmek adına Suriye pazarında en fazla paya sahip olmak, imar faaliyetlerinde aktif rol almak ve Suriye'nin yeraltı kaynaklarından pay almak istemiştir. Rusya'nın sahaya inmesi ve rejimin bir numaralı savunucusu olma vasfını İran'dan alması sebebiyle bu istekler noktasında tam anlamıyla başarılı olamamıştır.

Gelinen noktada İran, Esad rejimini iktidarda tutmak bakımından başarılı bir dış politika uyguladığı görüntüsü çizmiştir. Buna karşı Rusya'nın 2015'te sahaya inmesinin ve savaşın seyrini değiştirmesinin ardından İran, Esad üzerindeki hâkimiyetini Rusya'ya kaybetmiştir. İran devleti bu durumdan rahatsız olduğunu çeşitli şekillerde diplomatik bir biçimde göstermektedir.

Özetle; İran dış politikasında dinin etki düzeyini analiz ederken, İran'ın Orta Doğu'da Şiiliği bir politika aracı olarak kullanmasına rağmen diğer bölgelerde dine bu anlamı yüklediği görülmektedir. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ meselesine dâir seyrettiği politika bunu ortaya koyan en bariz örneklerdendir. Dolayısıyla İran dış politikası mezhep merkezli değil, çıkar merkezlidir ve mezhep, devletin çıkarlarını azami düzeye yükseltmek için zaman zaman kullandığı önemli bir araçtır. Nitekim İran'ın kendisi için jeostratejik açıdan son derece büyük ehemmiyet arz eden Suriye'ye yönelik politikası, savaşmak için gönderdiği ve desteklediği milisleri Şiilik çerçevesinde bir araya getirmesi, Şiî dünyanın dikkatini çekmek için Suriye'de Şiiliğe karşı bir savaş yürütüldüğü iddiasını Şiilik adına kutsal sayılan mekânlara gerçekleştirilen saldırılar üzerinden savunması gibi örnekler bu tezi desteklemektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Adıbelli, B., **Pax Persica: İran Jeopolitiği** (1. Baskı), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Alden, C.; Aran, A, **Foreign Policy Analysis-New Approaches** (2. Baskı), Routledge, New York, 2017.

Althusser, L., **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları** (5. Baskı), Tercüme: Özışık, M., İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Arı, T., **Uluslararası İlişkiler Teorileri -Çatışma, Hegemonya, İşbirliği-** (7. Baskı), MKM Yayıncılık, Bursa, 2011.

Alatlı, A., **Batı'ya Yön Veren Metinler** (1. Baskı), Cilt 1, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014.

Bauer, S. W., **Ortaçağ Dünyası** (1. Baskı), Tercüme: Küpüşoğlu M., Alfa Yayınları, İstanbul, 2014.

Black, A., **Siyasal İslâm Düşüncesi Tarihi** (1. Baskı), Tercüme: Çalışkan, H., Dost Yayınları, Ankara, 2010.

Bourdieu, P., **Devlet Üzerine –College de France Dersleri (1989-1992)-** (2. Baskı), Tercüme: Sümer, A., İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Brzezinski Z.; Gates, R. M., **İran'ın Zamanı Geldi** (2. Baskı), Profil Yayıncılık, Tercüme: Karakale, S., İstanbul, 2008.

Burchill, S.; Linklater, A., **Uluslararası İlişkiler Teorileri** (2. Baskı), Tercüme: Aslan, A.; Ağcan M. A., Küre Yayınları, İstanbul, 2013.

Choueiri, Youssef M. (Ed.), (2011). **Ortadoğu Tarihi** (1. Baskı). Grigoriadis, İ. N.; Ansari, A. M., “Türk ve İran Milliyetçiliği”, İnkılap Yayınları, Tercüme: Aytuna, F., İstanbul, 2011.

Choueiri, Youssef M. (Ed.), (2011). **Ortadoğu Tarihi** (1. Baskı). Sluglett, P., Sömürgecilik, Osmanlılar Kaçarlar ve Bağımsızlık Mücadelesi-Arap Dünyası Türkiye ve İran, İnkılâp Yayınları, Tercüme: Aytuna, F., İstanbul, 2011.

- Davutoğlu, A., **Stratejik Derinlik** (42. Baskı), Küre Yayınları, İstanbul, 2010.
- Dupre, L., **The Enlightenment and the Intellectual Foundations of Modern Culture**, Yale University Press, 2004.
- Eco, U., **Ortaçağ –Barbarlar Hristiyanlar Müslümanlar-** (2. Baskı), Tercüme: Basmacı, L. T., Alfa Yayınları, İstanbul, 2014.
- Gillespie, M. A., **The Theological Origins of Modernity**, University of Chicago Press, 2008.
- Gönlübol, M., **Uluslararası Politika: İlkeler-Kavramlar-Kurumlar** (5. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000.
- Gözen, Ramazan (Ed.), **Uluslararası İlişkiler Teorileri** (3. Baskı), Ersoy, E., Realizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- Fuller, G., **Türkiye ve Arap Baharı**, Eksi Kitaplar, Tercüme: Acar, M., Ankara, 2016.
- Godin, J., **Rönesanslar** (2. Baskı), Tercüme: Tırnakçı, B., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- Havva, S., **Humeynicilik** (2. Baskı), Kökler Yayınları, Tercüme: Aytepe, A., İstanbul, 2016.
- Hobbes, T., **Leviathan** (14. Baskı), Tercüme: Lim, S., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.
- Hobsbawm, E., **Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm** (1. Baskı), Agora Kitaplığı, Tercüme: Akınbay, O., İstanbul, 2008.
- Jung, C. G., **Psikoloji ve Din** (2. Baskı), Tercüme: Karabey, R., Okyanus Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kissenger, H. A., **A World Restored –Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace 1812-1822-** (1. Baskı), The Riverside Press, London, 1957.
- Kissinger, H. A., **Diplomasi** (2. Baskı), Tercüme: Kurt, İ. H., Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000.
- Knutsen, T. L., **Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi** (1. Baskı), Tercüme: Özay, M., Açılım Kitap, İstanbul, 2006.
- Machiavelli, N., **Prens** (2. Baskı), Tercüme: Güvenç, N., Anahtar Kitap, İstanbul, 1994.

- Macit, N., **İmparatorluk Politikalarında Teo-Stratejiler ve Türkiye** (3. Baskı), Fark Yayınları Ankara, 2008.
- Morgenthau, H. J., **Politics Among Nations –The Struggle For Power and Peace-** (1. Baskı), Alfred A. Knopf, New York, 1948.
- Morgenthau, H. J., **Uluslararası Politika** (1. Baskı), Çev. Oran, B., Oskay, Ü., Türk Siyasi Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1970.
- Okumuş M. (Ed.), Hakyemez C. (Ed.), (2013). **Ortadoğu’nun Geleceği Açısından Şii Sünni İlişkileri**. Şenzeybek, A., Suriye’de Dürzî-Nusayrî-İsmailî ve Sünnî İlişkileri, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, 2013.
- Platon, **Devlet** (34. Baskı), Tercüme: Eyüboğlu S.; Cimcaz, M. A., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- Rousseau, J. J., **Toplum Sözleşmesi** (17.Baskı), Tercüme: Günyol, V., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- Sander, O., **Siyasî Tarih-İlk Çağlardan 1918’e** (28. Baskı), Cilt 1, İmge Kitabevi, Ankara, 2015.
- Sander, O., **Siyasi Tarih 1918-1994** (25 Baskı), Cilt 2, İmge Kitabevi, Ankara, 2015.
- Schmitt, C., **Political Theology - Four Chapters on the Concept of Sovereignty**, Tercüme: George Schwab, Cambridge, England, 1985.
- Sönmezoğlu, F., **Uluslararası İlişkilere Giriş** (3. Baskı), Der Yayınları, İstanbul, 2009.
- Stark, R., **Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme**, Sekülerizm Sorgulanıyor (1. Baskı) Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002.
- Tocqueville, A., **Amerika’da Demokrasi** (1. Baskı), Tercüme: Sertdemir Özdemir, S., İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- Toynbee, A. J., **Tarihçi Açısından Din** (1. Baskı), Tercüme: İbrahim Canan, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1978.
- Tülümen, T., **İran Devrimi Hatıraları** (1. Baskı), Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998.

Tzu S., **Savaş Sanatı** (4. Baskı), Tercüme: Demir, A., Kastaş Yayınları, İstanbul, 2008.

Gözen, Ramazan (Ed.), (2016). **Uluslararası İlişkiler Teorileri** (3. Baskı). Yalvaç, F., Uluslararası İlişkilerde Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Zeynelabidin, M. S., **Mecûsilerin Geri Dönüşü: İran Devriminin Tarihi**, Akidevi ve Politik Boyutları (1. Baskı), Guraba Yayınları, Tercüme: Hüsrev Subaşı, İstanbul, 2014.

YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZLERİ

Fekri, A. A., **İran’da Aydınlanma ve Devrim: Sosyo-Politik ve Kültürel Dönüşüm 1953-2006**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007

Gök, G. O., **İran’ın Bölgesel Politikası ve Türk-İran İlişkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Gebze, 2005.

Sabra, M., **Arap Baharı: Mısır Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Polis Akademisi, 2013.

Samur, Z. Ö., **Civil Society in İran**, Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 2008.

AKADEMİK MAKALELER

Ametbek, D., **İran ve Orta Asya: Tarih Kültür ve Politika**, Ankasam Balgat Çalışmaları 4, Ankara, 2017.

Bilgin, A., **Din, Dindar, Dindarlık: Özeleştiril Bir Değerlendirme**, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, Aralık 2014.

Elias, F., **İran'ın Kamu Diplomasisi**, Ankasam Balgat Çalışmaları 6, Ankara, 2017.

Ereker, F., **Dış Politikayı Analiz Etmek: Dış Politika Analizinde Yapan-Yapı Sorunu**, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 9, Sayı 36, 2013.

Fox, J., **A World Survey of Religion and the State**, New York, NY, 2008.

Fox, J.; Sandal, N. A., **Toward Integrating Religion into International Relations Theory**, Zeitschrift für Internationale Beziehungen, 17. Jahrg., H. 1., Juni 2010.

Kadercan, B., **Uluslararası İlişkiler ve Din**, Boğaziçi Üniversitesi Tüsiad Dış Politika Forumu Raporu.

Koç, M., **İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar I: Devrim Rehberliği**, İran Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2018.

Laustsen, C. B.; Waeber, O., **In Defense of Religion: Sacred referent Objects for Securitization**, Millennium Journal of International Studies 29 (3), 2000.

Philpott, D., **The Challenge Of September 11 to Secularism in International Relations**, Vol. 55, No. 1, 2002.

Sandıklı, A.; Salihi, E., **İran Şii Hilali ve Arap Baharı**, Rapor 35, Bilgesam, 2011.

Sinkaya, B., **Amerikan Askerlerinin Çekilmesinden Sonra Irak-İran İlişkileri**, SETA Rapor, No: 9, Mayıs 2013.

Şahin, M., **Uluslararası Politikanın Ruhu Din**, 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), 10–15 Ekim 2007.

Sandıklı, A., Ali Semin, **Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye**, Bilge Adamlar Kurulu Raporu, Rapor No: 52, Bilgesam, 2012.

Seul, J. R., '**Ours Is the Way of God': Religion, Identity, and Intergroup Conflict**, Journal of Peace Research, Vol. 36, No. 5, 1999.

Üstün, İ. S., **İran**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 22, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2000.

Yalçın, A.; Çetin, M. Ö., **Avrupa'da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri**, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 23, Sayı 2, 2007.

Yılmaz, N., **Hitler Türkiye'ye Ne Teklif Etmmişti**, Sabah (28.06.2011), Seta 2011 Yılığ, Ankara, 2012.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Abdulhamid, A., **Syria Is Not Ready For An Uprising**, The Guardian, 07.02.2011, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/feb/07/syria-uprising-egypt-tunisia-days-of-rage> (Erişim Tarihi: 01.01.2019).
- Al Jazeera, **Suriye'nin Dini ve Etnik Haritası**, 11.12.2011, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyenin-dini-ve-etnik-haritasi> (Erişim Tarihi: 21.12.2018).
- Al-Jazeera, **Ülke Profili: Bahreyn**, 27.11.2013, <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-bahreyn> (Erişim Tarihi: 16.12.2018).
- Bassam, L., Tom Perry, **How Iranian General Plotted Out Syrian Assault In Moscow**, Reuters, 06.10.2015, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-soleimani-insigh/how-iranian-general-plotted-out-syrian-assault-in-moscow-idUSKCN0S02BV20151006> (Erişim Tarihi: 06.01.2019).
- Black, I., **Iran Confirms It Has Forces In Syria And Will Take Military Action If Pushed**, The Guardian, 16.11.2012, <https://www.theguardian.com/world/2012/sep/16/iran-middleeast> (Erişim Tarihi: 06.01.2019).
- CNN, **Syrian Government Resigns Amid Unrest**, 29.03.2011, <http://edition.cnn.com/2011/WORLD/meast/03/29/syria.unrest/index.html> (Erişim Tarihi: 02.01.2019).
- Cooper, A. S., **Declassified Diplomacy: Washington's Hesitant Plans For a Military Coup in Pre-Revolution Iran**, 11 Şubat 2015, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/iran-blog/2015/feb/11/us-general-huysers-secret-iran-mission-declassified>, (Erişim Tarihi: 17 Ekim 2018).
- Coughlin, C., **Iran Sends Elite Troops To Aid Bashar Al-Assad Regime In Syria**, Telegraph, 06.09.2012, <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/9526858/Iran-sends-elite-troops-to-aid-Bashar-al-Assad-regime-in-Syria.html> (Erişim Tarihi: 06.01.2019).

Dehghan, S.K., **Tehran Supports The Arab Spring But Not In Syria**, The Guardian, 18.04.2018, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/apr/18/iran-arab-spring-syria-uprisings> (Erişim Tarihi: 06.01.2019).

Flock, E., **Syria Revolution: A Revolt Brews Against Bashar al-Assad's Regime**, The Washington Post, 15.03.2011, https://www.washingtonpost.com/blogs/blogpost/post/syria-revolution-revolt-against-bashar-al--assads-regime/2011/03/15/ABrwNEX_blog.html?utm_term=.f82745c11ec5 (Erişim Tarihi: 02.01.2019).

Freedom House, **Freedom In The World: Syria 2011**, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2011/syria> (Erişim Tarihi: 31.12.2018).

HWR (İnsan Hakları İzleme Örgütü), **World Report 2011 Syria**, 01.01.2011, https://www.hrw.org/sites/default/files/related_material/syria_2.pdf (Erişim Tarihi: 31.12.2018).

İran İslâm Cumhuriyeti Anayasası, <http://www.iranonline.com/iran/government/constitution/constitution-1/> (Erişim Tarihi 06.12.2018).

Lynch, M., **Obama's Arab Spring**, Foreign Policy, 06.01.2011, <https://foreignpolicy.com/2011/01/06/obamas-arab-spring/> (Erişim Tarihi: 26.12.2018).

Oweis, K.Y., **Syria's Assad Ends State Of Emergency**, Reuters, 21.04.2011, <https://www.reuters.com/article/us-syria/syrias-assad-ends-state-of-emergency-idUSTRE72N2MC20110421> (Erişim Tarihi: 02.01.2019).

Pomeroy, R., **Iran Backs Arab Uprisings Unless Pro-U.S.: Khamenei**, Reuters, 04.06.2011, <https://www.reuters.com/article/us-iran-khamenei/iran-backs-arab-uprisings-unless-pro-u-s-khamenei-idUSTRE7530SX20110604>, (Erişim Tarihi: 06.01.2019).

Preston, J., **Syria Restores Access to Facebook and Youtube**, 09.02.2011, <https://www.nytimes.com/2011/02/10/world/middleeast/10syria.html> (Erişim Tarihi: 31.12.2018).

Samir, S.K., **Syria's Uprising: Violence Will Not Stop A People Seeking Freedom And Dignity**, Asia News, 08.03.2011, <http://www.asianews.it/news-en/Syria%E2%80%99s-uprising:-violence-will-not-stop-a-people-seeking-freedom-and-dignity-22277.html> (Erişim Tarihi: 01.01.2018).

Time, **Why the Arab Democracy Wave is Unlikely to Reach Syria-Yet**, 04.02.2011, http://content.time.com/time/specials/packages/article/0,28804,2045328_2045333_2046288,00.html (Erişim Tarihi: 01.01.2019).

Tisdall, S., **Iran helping Syrian Regime Crack Down On Protesters, Say Diplomats**, The Guardian, 09.05.2011, <https://www.theguardian.com/world/2011/may/08/iran-helping-syrian-regime-protesters> (Erişim Tarihi: 06.01.2019).

Ulutaş, U., **Beşar Esad'ın Seçimi**, Sabah, 23.04.2011, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/ulutas/2011/04/23/besar-esadin-secimi> (Erişim Tarihi: 02.01.2019).

Ulutaş, U., **Suriye Arap Baharı'nın Neresinde**, 04.07.2011, <https://www.setav.org/suriye-%C2%91arap-baharinin-neresinde/>, (Erişim Tarihi: 23.12.2018).

Ulutaş, U., **Suriye'de Rejimin şifresi: Mezhep ve Kan Bağı**, 14.05.2018, Sabah, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/ulutas/2011/05/14/suriyede-rejimin-sifresi-mezhep-ve-kan-bagi> (Erişim Tarihi: 23.12.2018).

Voanews, **Dissidents Call for Day of Rage in Syria**, 31.01.2011, <https://www.voanews.com/a/dissidents-call-for-day-of-rage-in-syria-115022049/172659.html> (Erişim Tarihi: 31.12.2018).

Wall Street Journal, **Syria Strongman: Time For Reform**, 31.01.2011, <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748704832704576114340735033236> (Erişim Tarihi: 30.12.2018).

Warrick, J., **Iran Reportedly Aiding Syrian Crackdown**, Washington Post, 27.05.2011, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/iran-reportedly-aiding-syrian-crackdown/2011/05/27/AGUJe0CH_story.html?utm_term=.d7d01b0b96df (Erişim Tarihi: 06.01.2019).

Williams, L., **Things Are Getting Harder In Syria But This Is Not Egypt**, The Guardian, 14.02.2011, <https://www.theguardian.com/world/2011/feb/14/syria-young-people-unemployment> (Erişim Tarihi: 31.12.2018).

Wright R.; Baker, P., **Iraq, Jordan See Threat To Election From Iran**, Washington Post, 08.12.2004, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A43980-2004Dec7.html?noredirect=on> (Erişim Tarihi 06.12.2018).

Zeatira, Y., **İran'ın Elindeki Dördüncü Arap Başkenti**, Al Jazeera, 27.09.2014, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/iranin-elindeki-dorduncu-arap-baskenti> (Erişim Tarihi 06.12.2018).

Zentürk, A., **12 Eylül Duruşması: Brzezinski Tanık Çağrılmalı**, 8.04.2012, Star Gazetesi, https://www.star.com.tr/yazar/12_Eylul_durusmasi_Brzezinski_tanik_cagrilmali-yazi-533326/, (Erişim Tarihi: 17 Ekim 2018).

ÖZGEÇMİŞ

6 Ağustos 1990 tarihi, İstanbul ili Şişli ilçesi doğumluyum. İlköğretimi Şehit Öğretmenler İlköğretim Okulu, ortaöğretimi Şişli (Yabancı Dil Ağırlıklı) Lisesi'nde tamamladım. 2008 yılında başladığım Beykent Üniversitesi, İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler bölümünden 2012'de mezun oldum. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimimi tamamladım. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü'nde ve İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İktisat bölümünde lisans eğitimime devam etmekteyim.

2010 yılından beri çeşitli dergilerde makaleler yazmakta, çeviri ve editörlük yapmaktayım. İlgi alanlarım arasında din-politika ilişkisi, Orta Doğu siyasî tarihi ve aktüel siyaseti, siyaset felsefesi bulunmaktadır.

İyi derecede İngilizce bilmekteyim.

Faruk HANEDAR